

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAÂT BİLİM DALI

**EBÛ CA'FER ET-TÛSÎ'NİN ET-TİBYÂN Fİ TEFSİRİ'L-
KUR'ÂN ADLI TEFSİRİNDE KIRAÂT TERCİHLERİNİN
AYETLERİN YORUMLANMASINDAKİ ETKİSİ**

SEFANUR ÇELİKTAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi ALİ ÇİFTÇİ

KONYA-2018

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sefanur ÇELİKTAŞ
	Numarası	158106091004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraât
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ
	Tezin Adı	EBÛ CA'FER ET-TÛSÎ'NİN ET-TİBYÂN Fİ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİNDE KIRAÂT TERCİHLERİNİN AYETLERİN YORUMLANMASINDAKİ ETKİSİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “EBÛ CA'FER ET-TÛSÎ'NİN ET-TİBYÂN Fİ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİNDE KIRAÂT TERCİHLERİNİN AYETLERİN YORUMLANMASINDAKİ ETKİSİ” başlıklı bu çalışma 08/03/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Yrd. Doç. Dr.	Ali ÇİFTÇİ	
2	Prof. Dr.	Mehmet Emin MAŞALI	
3	Doç. Dr.	Ali ÖGE	

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sefanur ÇELİKTAŞ		
	Numarası	158106091004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kiraât		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	EBÛ CA'FER ET-TÛSÎ'NİN ET-TİBYÂN Fİ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİNDE KIRAÂT TERCİHLERİNİN AYETLERİN YORUMLANMASINDAKİ ETKİSİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Sefanur ÇELİKTAŞ
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sefanur ÇELİKTAŞ		
	Numarası	158106091004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraât		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ		
Tezin Adı	EBÛ CA'FER ET-TÛSÎ'NİN ET-TİBYÂN Fİ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİNDE KIRAÂT TERCİHLERİNİN AYETLERİN YORUMLANMASINDAKİ ETKİSİ			

Kur'an'ın okunuşunda mevcut olan farklılıkları ele alan kıraât ilmi, Kur'an tefsirinde büyük bir öneme sahiptir. Kıraât ilmi, Kur'an'ın tefsirinde, anlamın çeşitlenmesine ve yorum zenginliğine imkân sağlamaktadır. Müfessirler de bu zenginlikten istifade ederek, tefsirlerinde kıraât ilmine yer vermiştir. Bundan dolayı Şiâ'nın ilk dönem kaynaklarından olan Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin "Et-Tibyân fî Tefsiri'l-Kur'an" adlı tefsiri kıraâtler açısından önemli bir eserdir.

Bu çalışmamızda, Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin kıraâtleri değerlendirmede takip ettiği yolu, Kur'an'ın başından sonuna kadar ayetlerde bulunan kıraât vecihlerine yer vermesinin tefsiri üzerinde ne tür bir etkiye sahip olduğunu, kıraâtleri kullanmada başvurduğu kaynak ve referanslarını tespit etmeyi amaçladık. Böylece ilk dönem Şii tefsirlerinin, Sünnî tefsirlerle ittifak ve ihtilaf ettiği hususlar, daha belirgin şekilde ortaya çıkacak ve Şii müfessirlerin kıraât ilminden ne ölçüde yararlandığı "Et-Tibyân" örneği ile ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Ca'fer et-Tûsî, Et-Tibyân, Kur'an, Kıraât, Tefsir, Şiâ

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Sefanur ÇELİKTAŞ		
	Student Number	158106091004		
	Department	Basic Islamic Sciences / Quranic Recitation		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ		
Title of the Thesis/Dissertation	THE EFFECT OF THE QIRAAT PREFERENCES IN INTERPRETATION OF THE QURANS THAT ARE IN EBÛ CA'FER ET-TÛSÎ'S WORK CALLED ET-TİBYÂN Fİ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN			

Knowledge of the qiraat, which addresses differences in reciting the Quran, has great significance in Quranic exegesis. It gives rise to various meanings of the words and phrases as well as diversity in interpretation of the Quran. Scholars of Quranic exegesis benefit from this diversity. Et-Tibyân fi Tefsiri'l Kur'an, a very early reference of Quranic exegesis for Shia written by Ebû Ca'fer et-Tûsî, is a substantial work.

In this study, we aim to reveal how Ebû Ca'fer et-Tûsî evaluates distinct recitations and how his work is affected by taking into account different recitations of Quranic verses. Furthermore, we also pursue to uncover which references he prefers in utilizing knowledge of qiraat. Hence, it will enlighten in a more obvious way at which aspects early Sunnî and Shia scholar's work reach a consensus as well as come to a disagreement. It will also address the extent to which Shia scholars of Quranic exegesis take advantage of the knowledge of qiraat.

Key words: Ebû Ca'fer et-Tûsî, Et-Tibyân, Qur'an, Recitation, Commentary, Shia

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	viii
ARAPÇA HARFLERİN TRANSKRİPSİYONU	ix
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	1
1. Ebû Cafer et-Tûsî'nin Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri	1
1.1. Siyasî ve Dinî Hayat	1
1.2. Sosyal, Kültürel ve İlmî Hayat	4
2. Şiâ Ekolüne Genel Bir Bakış	7
2.1. “Şiâ” Kelimesinin Anlamı ve Ortaya Çıkışı	7
2.2. Şiâ'nın Temel Görüşleri	10
BİRİNCİ BÖLÜM	13
EBÛ CAFER ET- TÛSÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİRİ	13
1. Ebû Cafer et-Tûsî'nin Hayatı	13
1.1. Doğumu, Tahsili ve Seyahatleri	13
1.2. İlmî Kişiliği	16
1.3. Hocaları ve Talebeleri	19
1.4. Vefatı	26
2. Eserleri	27
3. Et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'an Adlı Eseri	37
3.1. Tefsirini Yazmasının Amacı ve Usûlü	40
3.2. Tefsirinin Kıraât Açısından Önemi	41
4. Kıraâtleri Değerlendirmede Başvurduğu Kaynaklar	44
4.1. Sibeveyh	44
4.2. Ferrâ	46
4.3. Ebû Ubeyde	48
4.4. Ahfeş	49
4.5. Taberî	51
4.6. Zeccâc	52

4.7.	İbn Haleveyh	53
4.8.	Ebû Ali el-Farisî	55
İKİNCİ BÖLÜM		58
EBÛ CA'FER ET-TÛSÎ'YE GÖRE KIRAÂT İLMİ VE TEFSİRİNDE KIRAÂTLERİ İŞLEYİŞ TARZI		58
1.	Kıraâtleri Belirlemede Kullandığı İfadeler	60
1.1.	Sahih Kıraâtleri İfade Biçimleri.....	60
1.1.1.	Kurrâ'nın İsmi Zikrederek Yaptığı Atıflar	61
1.1.1.1.	Tefsirinde İsimlerini Zikrettiği Kıraât İmamları	61
1.1.2.	Kıraât-i Seb'a ve Kurrâ'nın Bütününe Nispetle Yaptığı Atıflar.....	66
1.1.2.1.	Kıraât-i Seb'a'ya İşaret Eden Atıflar:.....	66
1.1.2.2.	Kurrâ'nın Bütününe Nispetle Yaptığı Atıflar	68
1.1.3.	Bölge ve Şehir İsimleri Üzerinden Yaptığı Atıflar	71
1.1.4.	Ehl-i Beyt İmamlarına Nispetle Yaptığı Atıflar	74
1.1.5.	Nispeti Kapalı Olan İfadeler.....	76
1.2.	Kıraât Tercihlerini İfade Biçimi	77
1.3.	Şâz Kıraâtlere Bakışı.....	82
1.3.1.	Şâz İfadesini Açıkça Kullanması.....	83
1.3.2.	Şâz Kıraât Sahiplerinin İsimlerini Açıkça Zikretmesi.....	86
1.4.	Zayıf Bulduğu Kıraâtleri İfade Biçimleri.....	89
2.	Kıraâtlerin Tevcihî / Temellendirilmesi	95
2.1.	Usûl Yönünden Kıraâtleri Ele Alması	96
2.1.1.	Med – Kasr ile Kıraât	96
2.1.2.	İdğam – İzhar ile Kıraât.....	99
2.1.3.	İmâle – Feth ile Kıraât.....	103
2.1.4.	İhtilas – İşmam ile Kıraât	105
2.1.5.	Vasıl – Vakıf ile Kıraât.....	108
2.1.6.	Harflerin Sıfatları.....	111
2.2.	Nahiv Yönünden Kıraâtleri Ele Alması	113
2.2.1.	İsim ve Zarfların, Ref', Nasb ve Cerr ile Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler	114
2.2.2.	Fiillerin Ref' ve Nasb Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler	116
2.2.3.	Kelimelerin Fiil ve İsim Kalıplarına Göre Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler	119
2.2.4.	İsimlerin Tenvinli ve Tenvinsiz Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler.....	120
2.2.5.	Kelime Takdim ve Tehirine Konu Olan Kıraâtler	124
2.3.	Sarf Yönünden Kıraâtleri Ele Alması	126
2.3.1.	Fiillerin Ma'lûm – Meçhûl Siga ile Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler	126

2.3.2.	Fiillerin Merfu' ve Mezcûm Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler	129
2.3.3.	Fiillerin Tahfif ve Teşdid Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler.....	132
2.3.4.	Fiillerin Farklı Vezinlerde Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler	135
2.3.5.	Kelimelerin Müfred ve Cemi' Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler	137
2.3.6.	Kelimede Yapılan Ziyade ve Noksanlığa Konu Olan Kıraâtler	139
2.4.	Mushaf İmlâsı Yönünden Kıraâtleri Ele Alması	143
2.4.1.	Mesahif-i Osmaniye'ye Konu Olan Kıraât Farklılıkları.....	146
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		151
EBÛ CA'FER ET- TÛSÎ'NİN KIRAÂT TERCİHLERİNDE ESAS ALDIĞI DELİLLER		151
1.	Ebû Cafer et-Tûsî'nin Kıraât Tercihlerindeki İstidlâleri	151
1.1.	Mana ve Mantıksal Verilerle İstidlâl	151
1.2.	Ayetlerden İstidlâl	154
1.3.	Hadislerden İstidlâl	158
1.4.	Ehl-i Beyt İmamlarının Görüşleriyle İstidlâl	159
1.5.	Kelamî Mülâhazalarla İstidlâl	162
1.6.	Fıkhî Mülâhazalarla İstidlâl	166
1.7.	Mushaf İmlâsı Yönünden İstidlâl	168
1.8.	Lügavî / Dilsel Dayanakları	171
1.8.1.	Nahiv Bilgisi.....	171
1.8.2.	Sarf Bilgisi.....	174
1.8.3.	Lehçe Farklılıkları	176
1.8.4.	Arapçadaki Deyimsel İfadeler.....	178
1.8.5.	Arap Şiiri	181
1.8.6.	Belağat.....	185
2.	Tercih Belirtmediği Kıraâtler	187
SONUÇ		192
BİBLİYOGRAFYA		195

KISALTMALAR

- a.g.e : Adı geçen eser
- a.g.m : Adı geçen madde
- a.s : Aleyhisselam
- b. : İbn
- c. : Cilt
- ev. : Çeviri
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansikleopedisi
- H. : Hicri
- hz. : Hazreti
- haz. : Hazırlayan
- krş : Karşılaştır
- M. : Miladi
- Nşr : Neřreden
- Ö : Ölüm tarihi
- r.a : Radiyallahu anh
- s : Sayfa
- S : Sayı
- s.a.v : Sallallahu aleyhi ve sellem
- Thk : Tahkik
- v.d : ve diğerleri
- y.y : yer yok (basım tarihi bildirilmemiř)

ARAPÇA HARFLERİN TRANSKRİPSİYONU

Arap alfabesi ve Latin alfabesi arasında birtakım farklılıklar vardır. Bu farklılıklar kimi zaman Arapça yazılmış bir kelimenin, aslından uzaklaştırılarak yanlış telaffuzuna sebep olabilmektedir. Bu tür problemlerin önüne geçebilmek adına Arap harflerinin okunuşlarını göz önünde bulundurarak harflerin isimlerini yazmayı uygun gördük. Bu şekilde bir harf, müstakil olarak isimleriyle birlikte zikredildiğinde herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermeyecektir.

Arap harflerinin isimleri aşağıda geldiği şekildedir:

همزة	: hemze		
الف	: elif	ضاد	: dât
با	: bâ	طا	: <u>tâ</u>
تا	: tâ	ظا	: zâ
ثا	: sâ	عين	: ayn
جيم	: cîm	غين	: ğayn
حا	: <u>hâ</u>	فا	: fâ
خا	: <u>hâ</u>	قاف	: qâf
دال	: dâl	كاف	: kâf
ذال	: zâl	لام	: lâm
را	: râ	ميم	: mîm
زای	: zây	نون	: nûn
سين	: sîn	واو	: vâv
شین	: şîn	ها	: hâ
صاد	: sâd	یا	: yâ

- 1- Arapça kelimelerin harekeleri; üstün: a – e, esre: ı – i, ötre: u – ü harfleri ile yazılmıştır.
- 2- Arapça kelimelerdeki kalın ve ince harf ayrımı, Türkçedeki kalın ve ince sesli harflerle belirtilmiştir. Kalın harfleri a, ı, u harfleri karşılarken, ince harfleri de, e, i, ü harfleri karşılamıştır.
- 3- Med harfleri ve nisbet “yâ”larını göstermek için harfin üzerine “şapka işareti” tercih edilmiştir. *Medenî, Sâhir*, gibi.
- 4- Hemze'nin kelimenin ortasında ve sonunda gelmesi durumunda (‘) apostrofu kullanılmıştır. *Mü'min* gibi.
- 5- Kelimelerin sonunda bulunan zâid ve kapalı “tâ” lar (ّ) ise “e” harfiyle belirtilmiştir. *el-fâide*, gibi.
- 6- Şemsî ve kamerî harflerin kelimedeki durumunun telaffuzu dikkate alınarak yazılmıştır. *eş'Şems, el-Kamer*, gibi.
- 7- İzafet durumunda özel adlar birlikte yazılarak gösterilmiştir: *Seyfullah*, gibi

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber (s.a.v)'in "Yedi Harf" ruhsatının akabinde muhtelif kıraât vecihleriyle okunarak, sahabe (r.anhüm)'nin icmaı ile günümüze kadar gelmiştir. Kıraâtler, Kur'an'ın hem tilavetinde hem de tefsirinde büyük bir öneme sahiptir. Kıraât vecihleri, Kur'an'ın tefsir edilmesinde zenginlik oluşturarak, farklı hükümler istinbat edilmesinde delil olmuştur. Belirlemiş olduğumuz tez konumuzda bu çalışmada söz konusu zenginlikten istifade etmek suretiyle kıraâtlerin Şîî tefsir anlayışına yapmış olduğu etkiyi ortaya koymaya çalışmaktır. Bu yönde bir çalışma için Şîî tefsir geleneğinin ilk örneklerinden biri olan ve kendinden sonra gelen Şîî tefsirlere kaynak olan Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin "et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'an" adlı eserini esas aldık ve çalışmanın kapsam alanını bununla sınırlandırdık.

Ebû Cafer Et-Tûsî, İmamiyye şeyhliği vazifesini üstlenen, Şîâ nezdinde "Şeyhü't-Tâife" ünvanıyla bilinen, önemli bir âlimdir. İmamiyye'nin Usulî ekolünün kurucularından biri olması ve Sünnî âlimlerden ders alıp, eserlerini Sünnî usûl perspektifinden incelemesi bizim bu çalışmada "et-Tibyân" tefsirini kıraâtler açısından incelememize sebep teşkil etmiştir.

Çalışmamızda Tûsî'nin tefsirini başından sonuna kadar inceleyerek, kıraât vecihlerinin geçtiği tüm yerleri tespit ettik. Tespitte bulunurken yöntem olarak, tefsirde yer alan kıraâtlerin manaya etkisini ve kıraâtleri, bu alanda şöhret sahibi kıraât âlimlerinin telif etmiş olduğu Kıraât-i Seb'a (İbn Mücahid, Mekkî b. Ebî Tâlib, Amr ed-Dânî, İbn Haleveyh, İbnü'l-Bâziş, Ebû Zür'a), Kıraât-i Semân (İbn Galbun), Kıraât-i Aşere (İbnü'l-Cezerî, Palûvî) ve Kıraât-i Erbeate Aşere (Dimyâtî) gibi eserlerle mukayese ettik. Bu mukayese sonucunda Tûsî'nin kıraâtler konusunda Sünnî âlimlerle büyük ölçüde benzerlik gösterdiğine müşahede ettik. Bu benzerliğe işaret etmek için dipnotta, vücutatları söz konusu eserlerde geçtiği şekliyle yer verdik. Sadece bu eserlere başvurmakla kalmayıp, Tûsî'nin kıraât tevcihlerinde referans olarak kullandığı kaynaklardan ve kendinden önce yazılan Şîî tefsirlerinden de istifade ettik ve yeri geldikçe onlardan pasajlar sunduk. Böylece Tûsî'nin kullanmış olduğu kaynaklara ve tefsirinin Şîî tefsirler arasında neden önemli olduğuna açıklık getirmeye çalıştık.

Tefsiri baştan sona tarayarak kıraâtlerin tevcihlerini müstakil başlıklar altında sınıflandırdık ve tekrardan kaçınmak adına her konuyla ilgili farklı ayetler ele aldık. Ele aldığımız ayetlerde, sadece kıraât vechinin yer aldığı kısmı zikrettik. Kıraât örneklerinin daha belirgin görülmesi ve anlaşılması için Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanan mealden

anlamalarını zikrettik. Ayetleri ve kıraât ihtilaflarını Arapça yazarak, okuyuşlardaki ferşî farklılıkların görülmesini sağladık. Metin içinde yer alan harflerde ve bazı lafızlarda, başta zikrettiğimiz Arap harflerin transkripsiyonuna uygun şekilde Türkçe'ye uyarlayarak yazdık.

Çalışmamız, Giriş bölümü ve onu takip eden üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde, Ebû Ca'fer Et-Tûsî'nin yaşadığı dönemi siyasî, dinî, sosyal, kültürel ve ilmî açıdan ana hatlarıyla ele aldıktan sonra ayrıntıya girmeden Şîî ekolünün tarihçesi ve temel görüşlerini ele aldık.

Birinci bölümde, Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin ilk olarak hayatı hakkında ulaştığımız bilgileri naklettikten sonra, eserleri, özellikle "et-Tibyân" tefsiri hakkında tespit ettiğimiz bilgileri zikrettik.

Çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden ikinci ve üçüncü bölümde, Tûsî'nin, başından sonuna kadar incelemiş olduğumuz tefsirinin kıraâtleri işleyiş tarzını senet, Arap dili ve Mushaf imlâsı açısından müstakil başlıklar altında ayrıntılı bir şekilde izah ettik. Üçüncü bölümde de kıraâtleri tercih ederken dikkate aldığı hususları çeşitli başlıklar altında sınıflandırdık.

Sonuç bölümünde ise, çalışmam esnasında elde etmiş olduğum kaynaklar ve bu kaynaklar çerçevesinde oluşan kanaatlerimi dile getirdim.

Son olarak, bir Şîî tefsiri olan "et-Tibyân" adlı eseri kıraâtler açısından incelemem hususunda beni yönlendiren ve çalışmamın başından sonuna kadar şekillenmesinde yardım ve destekleriyle katkıda bulunan başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ olmak üzere Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI ve Doç. Dr. Ali ÖGE hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim. Akademik hayata adım attığım bu çalışmamın, alana mütevazî de olsa bir katkı sunmasını ümit ederim.

Sefanur ÇELİKTAŞ

Konya, 2018

GİRİŞ

1. Ebû Cafer et-Tûsî'nin Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri

1.1.Siyasî ve Dinî Hayat

V / XI. yüzyılda siyasî ve dinî bakımdan önemli olaylar meydana gelmiştir.¹ Siyasî açıdan bu dönemin en önemli gelişmesi Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ve hızla büyümesidir.

Selçuklular 24 Oğuz kabilesinden Kınık boyuna mensuptur.² Göçebe bir toplum olan Oğuzlar³ yapmış oldukları askerî mücadelelerle kısa sürede siyasî üstünlük sağlayarak sınırları Çin sınırından Anadolu'ya, Hazar Denizi'nden Hint Okyanusu'na, Kafkaslar'dan Yemen'e uzanan büyük bir medeniyet kurdukları nakledilmektedir.⁴

Oğuzların ordu kumandanlarından Selçuk Bey'in İslâmiyeti kabul etmesiyle başlayan Selçuklu faaliyetleri, Selçuk Bey'in ölümünün ardından Tuğrul Bey ile devam etti. 431 / 1040 yılında saltanatını ilan eden Tuğrul Bey payitaht olan Rey şehrinde Selçuklu Devleti'ni kurdu. Kısa zamanda Cürcan, Taberistan, Hemedan, İsfahan, Harezm, Kuhistan, Azerbaycan ve Huzistan'ı idaresi altına aldı.⁵

Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı bu dönemde Abbasî halifesinin İslâm coğrafyasındaki hâkimiyetinin zayıfladığı ve devletin parçalandığı görülmektedir.⁶ Bu dönemde gücünü artıran Şii- Büveyhîler, Abbasî hilafetini meşru halife olarak kabul etmediler ve merkezî otorite boşluğundan faydalanarak Bağdat'ı ele geçirdiler. Bu olayların ardından Bağdat'ta Sünnîler ile Şii'ler arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Durumun tehlike arz etmesi üzerine Abbasî

¹ Giriş bölümü "V/XI Asrın Önde Gelen Mutezîlî Müfessirleri ve Bunların Kiraâtlere Yaklaşımı" adlı seminerimin düzenlenmiş halidir.

² Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 28.

³ Ali Muhammed, Ali Ode Gamidi, *Biladü 'ş-Şam Kubeyle'l- Gazvi's-Sâlibi: 463- 491 / 1070- 1098*, el-Mektebetü'l-Faysaliyye, Mekke 1984, s. 109.

⁴ Mevdûdî, Ebü'l-A'la (1903 / 1979), *Selçuklular Tarihi*, (çev: Ali Genceli), Ankara 1971, s. 215.

⁵ Turan, Osman, *age*, s. 160.

⁶ Philip Khuri Hitti, Edward Corci, Cebrail Süleyman Cebbur, *Tarihü'l- Arab*, [y.y], Dârü'l-Keşşaf, 1961, II, 549.

halifesi, hilafet merkezi olan Bağdat'ı kurtarması için Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etti. Bağdat'a gelen Tuğrul Bey, Şîî- Büveyhîler'in hâkimiyetine son verdi. Abbasî halifesinin korunmasını üstlenerek İslâm coğrafyasındaki ülkeleri bir merkeze bağladı. ⁷ Selçuklu hükümdarının, Abbasî halifesine vermiş olduğu destekle Abbasiler yeniden canlanmaya başladı.

Bu dönemde İslâm coğrafyasını tehdit eden diğer bir oluşum da Mısır ve Kuzey Afrika'da bulunan Fatımîlerdir. Açıkta açığa Abbasî halifelerini kendilerine rakip gören Fatımîler'in, Şîî mezhebine mensup olduğu kaydedilmektedir. ⁸ Kuzey Afrika'da hilafetlerini ilân ettikten sonra doğruya doğru ilerleyerek İslâm âlemine egemen olmak isteyen Fatımîler'in, devlet sınırlarının Mısır, Güney Suriye Bölgesi, Kuzey Afrika, Sicilya, Afrika'nın Kızıldeniz Sahilleri, Hicaz ve Yemen'e kadar ulaştığı görülmektedir. ⁹ Gittikleri bölgelerde kendi siyasî ve dinî söylemlerini insanlara ulaştıracak davetçiler yetiştirmek için "el- Ezher" akademisini kurdular. Fatımîler'in Şîî ve Batınî propagandalarını önleyip, Sünnî görüşü hâkim kılmak adına Tuğrul Bey, Nişâbûr'da ilk Selçuklu medresesini yaptırdı. Böylece Selçuklular hem Sünnîliğin hem de Abbasîlerin kurtarıcısı oldular.

455 / 1063 yılında vefat eden Tuğrul Bey'den sonra yerine Alp Arslan geçti. Alp Arslan, Tuğrul Bey'in veziri Amîdü'l-Mülk'ü görevinden alarak yerine Nizamü'l-Mülk'ü vezir olarak tayin etti. Alp Arslan batıya doğru fetihlere devam etti. 1067 yılında Kavurd isyanını kısa sürede bastırarak Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlamaya çalıştı. Bahreyn bölgesindeki Karmatîleri ve Ön Asya'daki Şîî- Fatımî kalıntılarını temizledi. Şîî- Fatımî tehlikesinin İslâm coğrafyası üzerinden kalktığını gören Mekke Şerifi, Alp Arslan'a itaat ederek, hutbeyi Abbasî halifesi ile Sultan Alp Arslan adına okutmaya başladı.

Alp Arslan döneminin önemli siyasî olaylarından biri de Malazgirt savaşıdır. Bizans'ın 1067 yılında Anadolu'da başlatılan yıpratıcı akınları ve Selçukluları Doğu Anadolu'dan atma düşüncesi iki devleti Ahlat ve Malazgirt Ovası'nda karşı

⁷ Mevdûdî, *age*, s. 35.

⁸ Mevdûdî, *age*, s. 29.

⁹ Es-Seyyid, Eymen Fuad, "Fâtımîler", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 231.

karşıya getirdi. 26 Ağustos 1071 yılında Malazgirt Ovası'nda Bizans'ın Selçuklulara mağlup olması İslâm ve batı dünyasında geniş yankılar uyandırdı. Bu zafer Anadolu'da Türk hâkimiyetinin önünü açmış oldu.¹⁰

Alp Arslan döneminde fetih hareketleri tamamlanmış ve devletin sınırları doğuda Cend, batıda Haleb'e kadar genişleyerek Anadolu'nun büyük bir kısmı fethedilmiştir.¹¹ Başarılı fetihlerin ardından Sultan Alp Arslan Maverâünnehir seferinde esir alınan kale kumandanı tarafından 1072 yılında şehit edildi.

Alp Arslan'dan sonra yerine oğlu Melikşah geçti. Melikşahın saltanatının ilk yılları iç karışıklıkların bastırılması, doğu sınırlarının emniyete alınması ve devlet sınırları içinde sükûnetin hâkim kılınması gibi meşguliyetlerle geçmiştir.

Melikşah döneminde meydana gelen en önemli hâdise Hasan Sabbah (518/1124) meselesidir. Siyasî bir amaçla İslâm Devleti'ni yıkmak isteyen Batınîler, özel bir teşkilat kurarak diledikleri din ve devlet adamlarını fedaîler aracılığıyla öldürüyorlardı. Başta Melikşah olmak üzere Selçuklu Sultanları, Şîî ve Batınîliğin propagandasına son vermek için hem savaş meydanlarında hem de devlet eliyle kurulan medreselerde mücadele ettiler. Bu mücadeleler sırasında 1092 yılında Hasan Sabbah'ın fedaîleri tarafından vezir Nizamü'l-Mülk ve ardından da Sultan Melikşah Bağdat'ta zehirlenerek şehit edildi. Melikşah'ın ölümüyle Selçuklular bir müddet saltanat mücadeleleri ile uğraşmışlardır.

V / XI yüzyıldaki önemli siyasî olaylara paralel olarak dönemin dinî yaşantısına baktığımızda, Abbasilerin zayıflamasının ardından halifenin otoritesini kaybetmesiyle mezhepler arası çatışmaların meydana geldiği görülmektedir. Nitekim İslâm coğrafyasında üstün inanç haline gelmeye çalışan Şîî düşünce, Sünnî düşünce için tehlikeli bir hale gelmiştir. Sünnî akidelere bağlı Selçukluların tarih sahnesine çıkmasıyla Sünnî ve Şîî çatışmaların seyrinin değiştiği görülmektedir.¹²

¹⁰ Turan, Osman, *age*, s. 132; Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, s. 61; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, (hz: Erdoğan Merçil), İstanbul 1977, I, 9.

¹¹ Cerrahoğlu, İsmail, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Tefsir Faaliyetleri", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 1971, X, S: 110-111, s. 263.

¹² Köymen, Mehmet Altay, *Alp Arslan ve Zamanı II*, Ankara 1983, s. 376.

Selçukluların mezheplere karşı belli bir siyaseti vardı. Devlet sınırları içinde ahengi korumak ve mezhepler arası çatışmalara engel olmak bu siyasetin esasını teşkil etmekteydi.¹³ Her ne kadar Selçuklu Sultanları mezhepler arasındaki mücadelelere engel olmaya çalışsa da bazı mezhepler daha revaçta olmuş ve diğerlerini sindirmeye çalışmıştır. Bunun sebebi Selçuklu Sultanlarının ve vezirlerinin mensubu bulunduğu mezhebin devlet eliyle güçlenmelerine yardımcı olmalarıdır. Bu bağlamda gündeme gelen mezheplerin başlıcaları Hanefî, Şafîî, Eş'ari, Şîî ve Mutezile mezhepleridir.

1.2.Sosyal, Kültürel ve İlmî Hayat

Oğuzlarda toplumsal bir üstünlükten söz edilmezdi. Servet ve mevki farkı toplumda fark yaratmadığı gibi soydan gelen asillikten de bahsolunmazdı. Türkmenlerin bu toplum anlayışı, Selçuk Bey'in Oğuzlar Devleti'ni terk edip İslâm âlemine göç ettikten ve hatta imparatorluk kurulduktan sonra bile devam ettiği görülür.¹⁴ Bu anlayış Büyük Selçuklu İmparatorluğu kurulup da Selçuklu Türkleri toplumda en yüksek sınıfı teşkil ettikleri zaman da devam etmiştir.

Türk toplum anlayışına göre, zekâ, yetenek, irade ve cesaret gibi vasıflara sahip olan bir kişi en yüksek mevkilere ulaşabilir. Bunun için bir engel yoktur. Dinamizmin ve hareketliliğin Türk toplum anlayışının özünü teşkil ettiği görülmektedir.¹⁵

Törelere ve yasalara bağlılık yüzünden düzenli işleyen Türk toplumu karışık bir yapıya sahiptir. Ordu kadrosundaki Türk ile göçebe veya yerleşik Türkün toplum hayatları birbirinden farklı olduğu söylenmektedir.¹⁶ Bu bilgiden hareketle Türklerde bir kültür birliğinden ve bütünlüğünden söz edilebildiği halde bir sosyal birlik ve bütünlükten söz edilmediği anlaşılmaktadır.

¹³ Köymen, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 552.

¹⁴ Köymen, *age*, s. 297.

¹⁵ Köymen, *age*, s. 298.

¹⁶ Köymen, *age*, s. 298.

Parlak bir siyaseti ve kültürü ortaya çıkaran sebepler, Selçukluların kendilerine has özellikleri neticesinde ortaya çıkmıştır ki, bu durum yalnızca Selçuk soyuna mahsus olan bir vasıftır. Selçuklular uzun bir süre göçebe hayatı yaşamışlar ve bu sade hayata alışmışlardı. Selçuklular memleketin idaresini ve asayişini sağlamak için çalışmışlar ve bu işlerde dirayetli vezirler ve devlet adamları kullanmışlardır. ¹⁷ Bundan dolayı vezirlerine ve ilim adamlarına serbest bir ortam sağlayan Selçukluların ilmî ve kültürel anlamda ilerlemesi yadırganmamalıdır.

Zühd ve takva sahibi kişiler için tekkeler, imâretler açılmış ve onlara bol bol ihsan ve atiyeler dağıtılarak hepsinin gönlü alınarak devlete ve hilafete sadakatle hizmet etmeleri sağlanmıştır. ¹⁸ Bunun bir sonucu olarak, bu dönemde İslâm âleminin her tarafı medreseler, kütüphaneler ve ilim meclisleri ile donatılmıştır. Nişabur, İsfahan, Bağdat ve diğer şehirlerde birçok medrese ve ilim merkezleri ortaya çıkmıştır.

Önceleri sağda solda dağınık ve intizamsız bir şekilde şahsî medreselerde yapılan eğitim ve öğretim faaliyetleri Alp Arslan ile birlikte ilk kez nizama ve programa bağlanmış ve devlet himayesi altına alınmıştır. Ebû Sa'd Sûfî'nin nezaretinde inşası tamamlanan ve duvarına "Nizamü'l-Mülk" ibaresi yazıldığı için Nizamiye adı ile meşhur olan, Bağdat'ta Dicle kenarındaki medresenin etrafına, geliri medreseye ait olmak üzere çarşılar bina edilmiş, ayrıca hanlar, hamamlar, çiftlikler satın alınarak bu müesseseye vakfettiği kaydedilmektedir. ¹⁹ Bağdat'tan sonra Nişabur, İsfahan, Musul gibi önemli şehirlere de Nizamiye medreseleri açılmıştır.

Bu döneme kadar yüksek öğretim daha ziyade maddi imkânları olanların tekelindeydi. Medreseleri kurmakla takip edilen amelî gaye ise devlet mülkî teşkilat kadrolarının ihtiyacı olan elemanın yetişmesini sağlamaktı. ²⁰ Önceleri birkaç örneği görülen medreselere artık devlet eliyle dönemin en tanınmış ilim adamlarının getirtilerek, aylık erzaklarının tahsis edildiği talebelere ücretsiz eğitim

¹⁷ Mevdûdî, *age*, s. 33.

¹⁸ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 163.

¹⁹ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 163.

²⁰ Köymen, *age*, s. 375.

ve öğretimin yapıldığı merkezler haline gelmiştir. ²¹ Nişabur Nizamiye Medresesinde Ebü'l-Meâlî el- Cüveynî (478/1085), Bağdat Nizamiye Medresesinde Ebû İshak el-Şirazî (476/1083) ile Gazzali (505/1111) ders vermişlerdir. Devlet eliyle programa bağlanan bu medreselerde Kur'an, fıkıh, tefsir, hadis, nahiv, dil, edebiyat, riyaziye, feraiz v.b derslerin okutulduğu belirtilmektedir. ²²

Selçuklu devlet adamlarının inşâ etmiş oldukları medreseler, kütüphaneler, zaviyeler ve vakıflarla aynı zamanda Şîî ve Batınî propagandalarını da bertaraf ettikleri görülmektedir. ²³ Daha önce belirttiğimiz gibi Selçuklular her ne kadar Sünnî mezheplerin hepsine imkân tanımış olsalar da bunlar içerisinde itikaden Eş'ariler amelende Şafîiler daha fazla destek görmüştür. Nitekim Nizamiye Medreseleri'nde görev yapan hocaların çoğu Şafîî âlimlerden oluşmaktadır. Bu iki mezhebin yanı sıra Maturîdî ve Hanefî olan âlimler, az da olsa İbnü'l-Cevzî (597/1201) gibi Hanbelî âlimlerin de yer aldığı görülmektedir. ²⁴

Selçuklular döneminde hem Haçlı Seferleri hem de diğer etkileşimler neticesinde Avrupalılar İslâm medeniyeti ile tanışmışlardır. Bu etkileşim sonucu Müslüman Türkler de Melikşah döneminin parlak yıllarında ilmî anlamda büyük bir ilerleme göstermişlerdir. Melikşah, İsfahan'da büyük bir rasathane kurdu. Bu rasathane de Ömer el- Hayyam (526/1131), Ebû Hâtim el-İsfizârî (515/1121) ve arkadaşlarının gözlemler yaptığı kaydedilmektedir. ²⁵ Güneş yılını esas aldıkları bilinen Zîc-i Melikşâhî ile Celâlî takvimini hazırladılar.

Bu dönemde yaşayan Şîî – Büveyhî Devleti'nde de ilmî anlamda gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Özellikle Mutezileye mensup âlimlerin devlet kademelerinde görev alması İslamî ilimlerin gelişimini sağlamıştır. Şîî düşünceye

²¹ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 175.

²² Köymen, *age*, s. 298.

²³ Köymen, *age*, s. 298.

²⁴ Özgel, İshak, "Selçuklu Dönemi Tefsir Hareketi ve Müfessirleri", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011 Konya)*, Konya 2013, I, 96.

²⁵ Şeşen, Ramazan, "Selçuklular Devrindeki İlme Genel Bir Bakış", *III. Uluslar Arası Mevlana Kongresi, 5-6 Mayıs 2003 [Selçuk Üniversitesi]*, Konya 2004, s. 236.

mensup âlimlerin Mutezilî âlimlerden dersler alması sonucu Mutezile metodu ile birçok eserin telif edildiği görülmektedir.

Büveyhîler döneminde Arap dili büyük bir gelişme göstermiştir. Mütenebbî, İbnü'l-Amîd, Sâhib b. Abbâd o devrin en büyük şair, edip ve âlimlerindendir. İbn Sîna'nın Büveyhî saraylarında çalıştığı ve meşhur eseri *el-Kânûn fi't-Tıbb*'ı tamamladığı kaydedilmektedir.²⁶ Büveyhîlerin kütüphaneler açısından da zengin olduğu bilinmektedir. Şîraz, Rey ve İsfahan kütüphanelerinin en parlak zamanı V / XI yüzyıla rastlamaktadır.

Sonuç olarak, V / XI yüzyılda Abbasî Devleti'nin zayıflaması ile ortaya çıkan otorite boşluğu mezhepler arasında mücadelelerin meydana gelmesine sebep olmuştur. İslâm dünyasındaki siyasî otorite boşluğunu dolduran Selçuklular'ın, mezheplere karşı izledikleri hoşgörü politikası ile ilmî anlamda çeşitli eserlerin telifine imkân sağlanmıştır. Bu gelişmeler, dönemin inanç ve fikir hayatını önemli ölçüde etkilemiştir.

Dönemin siyasî, sosyal, kültürel ve dinî hâdiselerin etkisi bu dönemde yaşamış olan Şîî âlimlerin şahsını da etkilemiştir. Bunun sonucunda fikir ve düşünce hayatları başta tefsir olmak üzere telif etmiş oldukları tüm eserlerine yansımıştır.

2. Şîâ Ekolüne Genel Bir Bakış

2.1.“Şîâ” Kelimesinin Anlamı ve Ortaya Çıkışı

Şîâ, sözlükte, taraftar, desteklemek, çoğalmak, yardımcı, fırka, tâbi olmak, gibi anlamlara gelmektedir. Arapça'da “شيع” kökünden gelen bir kelimedir. Müfredi “Şîî” şeklindedir.

Terim olarak, Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali (40/661) ve Ehl-i Beytinden halifelik ve imamet için en layık kişi olarak gören

²⁶ Merçil, Erdoğan, “Büveyhîler”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 499.

ve onu nas ve tayinle meşru halife kabul eden ve Hz. Ali'den sonra evlatlarınca yürütüleceğini savunan toplulukları ifade etmektedir.²⁷

Nevbahtî (310/922)'ye göre Şiâ, Peygamber (s.a.v) zamanında ve Onun vefatından sonra Mikdâd b. Esved, Selman el-Farisî, Ebû Zer el-Ğıfarî, Ammar b. Yasir “Şiâtü Ali” diye isimlendirilmiştir. Bu sahabiler ümmetin ilk kez “Şiâ” şeklinde isimlendirilen kişileridir.²⁸

İbn Nedîm (378/988)'e göre, Hz. Ali'ye ittiba olanlara “Şiâ” denilmiştir. Hz. Ali kendine tâbi olanlara, asfiyan (dost), evliya ve ashab şeklinde isimlendirmiştir.²⁹

Şiâ kelimesi, Kur'an ve hadislerde şu şekilde yer almaktadır: Taraftar, topluluk, grup, cemaat anlamında kullanıldığı ayetler; “ **إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا** ” “*Firavun yeryüzünde büyüklük taslamış ve oradaki halkı sınıflara ayırmıştı.*”³⁰ “ **ثُمَّ لَنُنزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيْعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا** ” “*Sonra her bir topluluktan Rahman'a karşı en isyankâr olanları ayıracağız*”³¹ “ **أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيْعًا** ” “*veya sizi grup grup birbirinize düşürmeye...*”³² “ **مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيْعًا** ” “*Dinlerinde gruplara ayrıldılar ve grup grup oldular*”³³

Kelimenin birbirinin dostu ve birbirine yardım eden, anlamında kullanıldığı ayetler; “ **وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ** ” “*Andolsun biz, sizin gibi olanları / sizin gibi düşünenleri helak ettik.*”³⁴ “ **فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهَذَا مِنْ عَدُوِّهِ** ” “*Orada biri kendi tarafından diğeri düşmanı tarafından kavga eden iki adam gördü.*”³⁵

Yaymak ve yayılmak anlamında; “ **إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا** ” “*İnanlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimselere...*”³⁶ Taraftar ve

²⁷Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim (548/1153), *El-Milel ve'n-Nihâl*, (thk: Ahmed Muhammed), Dârü'Sürûr, Beyrut, Lübnan 1368 / 1948, s. 234; Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, İzmir 2008, s. 265; Öz, Mustafa, “Şia”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 111.

²⁸ Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Musa b. Hasan (310/922), *Kitabu Fırakü's-Şiâ*, (tsh: Hellmut Ritter), Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1931, s. 15 – 16.

²⁹ İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, (385/995), *El-Fihrist*, (thk: Rıza Teceddüd), [y.y], 1971, s. 223.

³⁰ Kasas – 28/4.

³¹ Meryem - 19/69.

³² En'am – 6/65.

³³ Rûm – 30/32.

³⁴ Kamer – 54/51.

³⁵ Kasas – 28/15.

³⁶ Nûr – 24/19.

birbirine uyan anlamında; “ وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لِإِبْرَاهِيمَ ” “*Ibrahim’de onun taraftarlarındandı*”³⁷ Önceki fırkalar anlamında; “ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شَيْعِ الْأَوَّلِينَ ” “*Andolsun senden önceki topluluklara da peygamber gönderdik*”³⁸ şeklinde muhtelif ayetlerde de geçtiği üzere siyasî ve dinî bir akideyi benimseyenler için kullanıldığı görülmektedir. Kelime, sözlük anlamıyla Sünnî hadis kaynaklarında da geçmektedir.³⁹

Şiâ kelimesi ilk zamanlar sözlük anlamında “taraftar” manasında kullanılırken, zaman içinde hususen imamet konusunda Hz. Ali’ye bağlı ve ona taraftar olanlara verilen özel bir isim şeklini almıştır.⁴⁰

Şiâ’nın siyasî olarak ne zaman ortaya çıktığı hususunda birçok farklı fikirler öne sürülmüştür. Şiî kaynaklar Hz. Peygamber (s.a.v) dönemine dayandırıp, o dönemde Hz. Ali’nin üstünlüğünden söz ederek “Ali Şiâsı”ndan bahsetmiştir.⁴¹

Bir kısmı da Şiîliğin Hz. Osman (35/656)’ın öldürülmesinin ardından Talha (36/656) ve Zübeyr el-Avvam (36/656)’in Hz. Ali’ye muhalefet ederek, Hz. Osman’ın kanının yerde kalmamasında ısrar ettiklerinde, bu siyasî karışıklıkta Hz. Ali’nin tarafında bulunanlarca ortaya çıkmıştır.⁴²

Bir başka görüşe göre de bu isim Sıffın hâdisesiyle (37/657) ortaya çıkmıştır. Diğer bir görüşte ise, Hz. Hüseyin’in Kerbela’da öldürülmesinin akabinde ortaya çıkmıştır.⁴³ Bu görüşlerden doğruya en yakını sonuncusu olup, diğer görüşlerde belirtilen hâdiselerde henüz Şiâ’nın mezhep hüviyetine kavuşmadığı belirtilmektedir.⁴⁴

Muhtar es-Sekafî hareketini hariç tuttuğumuzda I/VII asırda Ali evladı Emevilere karşı isyan etmemiştir. Şiâ mezhebi içerisinde en önemli devlet kurma teşebbüsünün Zeyd b. Ali tarafından Kûfe’de Emevî zulmünü ortadan kaldırma

³⁷ Saffât – 37/83.

³⁸ Hicr – 15/10.

³⁹ Bknz: Ahmed b. Hanbel 2 / 219, 5 / 407; Darimî, Salat 165; Ebû Davûd, Sünnet – 16; Nesaî, Kıyâmü’l-Leyl, 16.

⁴⁰ Eş’ari, Ebü’l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak (324/936), *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve’l-İhtilâfî’l-Musallîn*, (thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mektebetü’n-Nehdati’l-Mısriyye, Kahire 1369/1950, s. 65; Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları*, İstanbul 2011, s. 63.

⁴¹ Nevbahtî, Fırakü’s-Şiâ, s. 17.

⁴² İbnü’n-Nedîm, *El-Fihrist*, s. 217; Ünalın, Abdullah, *Şiâ’da Hadis Usûlü*, İstanbul 2008, s. 15.

⁴³ Fırlalı, *age*, s.266; Öz, Mustafa, *age*, s. 65.

⁴⁴ Öz, Mustafa, *agm*, XXXIX, 111.

amacıyla gerçekleştirildiği nakledilmektedir.⁴⁵ Abbasileri iktidara taşıyan “Er-Rıza min Âl-i Beyt” hareketinin içerisinde yer alan Haşimî’ler Ümeyyeoğullarına karşı yer almış, Abbas oğullarının iktidara geçmelerinin ardından Ali oğulları dışlanmıştır. Bunun sonucunda Abbasiyyûn ve Talibiyyûn çekişmesi meydana gelmiştir.⁴⁶ Bu dönemden itibaren zaman zaman ayaklanan Şii’lerin imamet nazariyeleri yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Kimi zaman halifenin desteği ile iktidarda güç sahibi olurlarken, kimi zaman da Abbasi halifelerinin takip ettikleri siyaset sonucu iktidardan uzaklaştırılmışlardır.

2.2.Şiâ’nın Temel Görüşleri

Tez konumuz olan Ebû Cafer et-Tûsî, İmamiyye Şiâ’sına mensup olduğundan dolayı, zikredeceğimiz temel prensipler, İmamiyye Şiâ’sı ile ilgili olacaktır.

İmamiyye’nin, Şiâ içerisinde en mutedil fırkalardan biri olduğu nakledilmektedir.⁴⁷ İmamiyye’ye göre “Usûlü’-d-Dîn” beş ilkeden oluşmaktadır. Bunlar, tevhid, nübüvvet, adalet, imamet ve mead’dır.

Tevhid: İmamiyye, tevhid hakkında, Allah’ın bir ve tek olduğunu, O’nun eşi ve benzeri olmadığını, Kadîm olduğunu belirtmektedir.⁴⁸ Allah’ın cevher, cisim, suret, uzunluk, genişlik, hareket, yer ve zaman gibi durumlarla vasıflanamayacağını, Allah’ın bütün yaratılanların sıfatlarından yüce olduğunu, teşbihin O’nun için düşünülemeyeceğine inanmaktadırlar.

İmamiyye’de sıfatlar, zatın aynısı olarak görülmektedir. Onlara göre, Allah’ın her yönden tevhid edilmesi gerekmektedir. Zat bakımından tevhid edildiği gibi, sıfatlar konusunda da tevhid edilmelidir. İmamiyye’ye göre bu durum ancak, sıfatların zat ile aynı olduğuna inanıldığında gerçekleşmektedir.

⁴⁵ Öz, Mustafa, *agm*, XXXIX, 114.

⁴⁶ *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, (Editör: Hasan Onat, Sönmez Kutlu), Ankara 2014, s. 177.

⁴⁷ Üzüm, İlyas, “Şiâ (Doktrin)”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 117.

⁴⁸ *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, (Editör: Hasan Onat, Sönmez Kutlu), Ankara 2014, s. 199.

Adalet: Allah'ın âdil olduğuna, insanların fillerinde ve iradelerinde özgür olduğuna inanmaktır. İmamiyye'ye göre, Allah kimseye zulmetmez. Bu konuda Mutezile ile paralel düşünmektedirler. İmamiyye'ye göre adaletten maksat, Allah'ın çirkin fiillere nispet edilmesinden tenzih edilmesidir. Tûsî ve İbn Mutahhar el-Hillî'ye göre hüsün ve kubuh aklidir. Aslah olanı yaratmak, bazı durumlarda Allah'a vacip iken, bazı durumlarda da vacip değildir.⁴⁹

Nübüvvet: Allah'ın seçtiği kullarını, Cebrail aracılığıyla ilahî vazifeyle mükellef kılmasıdır. Adalet ilkesinin devamı niteliğindedir. Aslah anlayışlarının bir gereği olduğundan peygamberlik bizatihi güzeldir ve hikmet yönünden de vaciptir.⁵⁰ Peygamberler büyük ve küçük tüm günahlardan uzaktır, masumdur.⁵¹

*İmamet*⁵²: İmamiyye'ye göre, imamet nübüvvetin devamı niteliğindedir. Tûsî'ye göre imamın nasbı Allah üzerine vacip olduğunu belirtirken, Ebü'l-Hüseyn Bağdadiyyûn ise, aklen vacip olduğunu belirtmiştir.⁵³ İmamet, nass ve tayinle olduğundan imamlara itaat de akaid konularından biri haline gelmiş ve imamlara itaat farz kılınmıştır.

Mead: Kişinin öldükten sonra dirilmesi ve ahiret hayatının vuku bulacağına dair inançtır. İmamiyye'ye göre, kişi aynıyle, cesedi ve ruhuyla dirilecek, insanların hayır veya şer adına yaptıklarının karşılığını göreceğine inanılmaktadır.⁵⁴

Takiyye: Can ve mal korkusuyla inancı gizlemektir. İmamiyye'ye göre takiyye vaciptir ve inkarı kişiyi küfre götürür. On ikinci imam ortaya çıkıncıya kadar kişiler takiyye ile mükelleftir, vazgeçmek caiz değildir. Tûsî'ye göre, kişi ailesi ve mezhebine mensup olanlardan birinin hayatlarını tehlikeye atmamak adına meşruiyetini kabul

⁴⁹ Hillî, İbnü'l-Mutahhar Cemâlüddîn el-Hasen b. Yûsuf b. Alî (726/1325), *Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İtikâd*, (thk: Cafer Es-Sübhanî), Müessesetü'l-İmamî's-Sâdık, Kum 1382, s. 59.

⁵⁰ İlhan, Avni, "Şia'da Usulü'd-Din", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (13-15 Şubat 1993: İstanbul)*, 1993, s. 413.

⁵¹ Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, s. 155.

⁵² Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Korkmaz, Sıddık, *Şia'nın Oluşumu, Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi*, İstanbul 2015.

⁵³ Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, s. 181.

⁵⁴ Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, s. 249.

etmedikleri sultandan gelen görev teklifini takkiye gereğince kabul edebileceğinden söz etmektedir.⁵⁵

⁵⁵ Et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, (460/1067), *en-Nihâye fî Mücerredi'l-Fıkh ve'l-Fetâvâ*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1980, s. 358 – 359.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ CAFER ET- TÛSÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİRİ

1. Ebû Cafer et-Tûsî'nin Hayatı

1.1. Doğumu, Tahsili ve Seyahatleri

Tam adı, “Ebû Cafer Muhammed b. Hasen b. Hüseyin b. Ali et-Tûsî” dir.⁵⁶ Daha çok Şeyh Tûsî olarak bilinmektedir.⁵⁷ Kendisiyle aynı isme sahip olan Nasiruddin et-Tûsî'den ayırt edilmesi için Şîa taraftarlarınca “Şeyhu't-Tâife” şeklinde isimlendirilmiştir.⁵⁸

Kaynaklar, Tûsî'nin 385 yılının Ramazan ayında (Ekim 995) Tûs şehrinde doğduğu hususunda ittifak halindedir.⁵⁹ Tûs, Horasan'ın şehirlerinden biridir.⁶⁰ Yakubi'nin naklettiğine göre, bu şehirde nüfusun çoğunluğu Acemlerden oluşmaktadır.⁶¹ Horasan'da yirmi üç yıl yaşayan Tûsî'nin çocukluk ve gençlik yıllarının nasıl geçtiği hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak,

⁵⁶ Es-Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (thk: Ahmed Arnâvûd, Türkî Mustafa), Dâru'l-İhyâ El-Türâs el-Arabî, Beyrut 1420/2000, II, 258.

⁵⁷ Al-i Kays, Kays, *el-İrâniyyûn Ve'l-Edebi'l-Arab*, Müessesetü'l-Buhus ve Tahkikat, Tahran, 1986, III, 226.

⁵⁸ İbn Davud el-Hillî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Hasan b. Ali, (707/1307), *Kitâbü'r-Rical*, (thk: Es-Seyyid Muhammed Sadık Al-i Bahri'l-Ulûm), Menşuratü'r-Rıza, Necef, 1972/1392, s. 169 – 170; *El-Mevsuatü'l-Arabiyye*, Müdiri'l-Am Mes'ud Bubu, Hey'etü'l-Mevsuati'l-Arabiyye, Dimaşk, 2003, XII, 643; Marcinkowski, Muhammad Ismail, Rapprochement and Fealty During the Büyids and Early Saljûgs: The Life and Times of Muhammad ibn al-Hasan al-Tûsî, *Islamic Studies* 2001, 40:2, s. 273

⁵⁹ Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, (460/1067), *el-Fihrist*, (thk: Seyyid Muhammed Al-i Sâdik Bahrü'l-Ulûm), Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, Beyrut, 1436 / 2015, s. 14; Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, (460/1067), *Ricâlü't-Tûsî (Er-Ricâl)*, (tsh: Alaaddin Alemi), Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, Beyrut, 1436 / 2015; s. 5; İbn Şehrâşûb, Ebu Ca'fer Reşidüddin Muhammed b. Ali, (588/1192), *Mealimü'l-Ulema fî Fihristi Kütübî's-Şîa ve esmaü'l-Musannifîn Minhum Kadimen ve Hadisen*, Dârü'l-Edva, Beyrut, [t.y.], s. 114; Davud el-Hillî, *Kitâbü'r-Rical*, s. 169 – 170; Bağdatlı İsmail Paşa, Babanzade (1338/1920), *Hediyetü'l-Arifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Asârü'l-Musannifîn*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1951, II, 72.

⁶⁰ Tûs; Nişâbü'r'a 10 fersah uzaklıkta olan ve binden fazla köyü olan büyük bir şehirdir. Hz. Osman zamanında fethedilmiştir. Ayrıca, Abbasi halifesi Harûn er-Reşid ve Şîa'nın sekizinci imamı olan İmam Ali er-Rizâ'nın kabri bu şehirdedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ya'kubî, İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Ca'fer (292/905), *Kitâbü'l-Büldân*, (Edited by A.W.T Juynboll), Leiden 1840, s. 54 – 55; Yakût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (626/1229), *Kitâbu Mu'cemi'l-Büldân*, [t.y.], Dâru Sadır, Beyrut 1397/1977, IV, 49.

⁶¹ Ya'kubî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 54.

Tûsî'nin Bağdat'ta gittiğinde Şîâ'ya mensup olmadığı bilgisine⁶² ve bu dönemde Tûs'un ilim ve kültür merkezi olduğu bilgisine⁶³ sahibiz. Bu bilgilerden hareketle Tûsî'nin söz konusu yıllarda Sünnî âlimlerden dersler aldığını söyleyebiliriz.

Tûsî 408/1017 yılında Horasan'dan Şîu – Büveyhîlerin hâkimiyeti altında bulunan Bağdat'a gitmiştir.⁶⁴ Bağdat'ta bulunduğu ilk yıllar Şâfiî fıkhnı öğrenmiştir.⁶⁵ Bağdat'ta Hüseyin b. Ubeydullah el-Gadâirî, Ebü'l-Hasen b. Ebû Cûd, Ahmed b. Muhammed b. Mûsâ el- Ahvâzî ve Ebû Abdullah ibn Abdûn⁶⁶ ve özellikle Mutezilî düşünceleriyle tanınan İmamîyye'nin rasyonalist düşünürü Şeyh Müfid adıyla bilinen Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî (413/1022)'den dersler almıştır.⁶⁷

O dönemde İmamîyyenin fakihi⁶⁸, kelim konusunda liderleri ve mezhebin sözcüsü kabul edilen⁶⁹ Şeyh Müfid'den fıkıh, usûl ve kelâm dersleri alan Tûsî zaman içerisinde hocasından etkilenerak Rafizîliğe meyletmiştir.⁷⁰ Hocası Şeyh Müfid'in

⁶² Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Tabakatü'l-Müfessirîn*, thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü Vehbe, Kahire 1976, s. 93.

⁶³ Kurtuluş, Rıza, "Tûs", *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 432.

⁶⁴ Kûfî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali En-Necaşi el-Esedî, (450/1058), *Ricalü'n-Necaşi: Ehadü'l-Usûli'r-Ricaliyye*, (thk: Muhammed Cevad Naini), Dârü'l-Edva, Beyrut, 1988/1408, s. 332; Et-Tûsî, Ebû Ca'fer, *El-Fihrist*, s. 14; Davud el-Hillî, *Kitâbü'r-Rical*, s. 169 – 170; Dâvudî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (946 / 1540), *Tabakatü'l-Müfessirîn*, thk: Ali Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut [t. y], s. 130; *Risaletü'l-İslâm*, Mecmûut-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, Kahire / Mısır 1949, s. 41.

⁶⁵ Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748 / 1348), *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm: 451 – 500*, (thk: Beşar Avvad Ma'ruf), Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003, X, 122; Es-Safedî, *El-Vâfi*, II, 258; Sübkî, Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi (771/1370), *Tabakatü's-Şafiiyyeti'l-Kübra*, (thk: Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1383 / 1964, IV, 126; Suyûtî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 93.

⁶⁶ Tûsî, *Ricalü't-Tûsî*, s. 5; Öz, Mustafa, "Tûsî, Ebû Ca'fer", *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 433

⁶⁷ Amir-Moezzi, Mohammad Ali, "al-Tûsî", in: *Encyclopaedia of Islam, (Now Edition)*, Vol. X, Leiden 2000, s. 175 – 176.

⁶⁸ Dâvudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 130.

⁶⁹ İlhan, Avni, "Müfid, Şeyh", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 502.

⁷⁰ Kûfî, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 332; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 14; Tûsî, *Ricalü't-Tûsî*, s. 5; İbn Şehrâşûb, *Mealimü'l-Ulema*, s. 115; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, X, 122; Es-Safedî, *el-Vâfi*, II, 258; Sübkî, *Tabakatü's-Şafiiyye*, IV, 126; İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed (852/1449), *Lisânü'l-Mizân*, (thk: Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebül-Matbuati'l-İslamiyye, Halebi 1423/2002, VII, 83 – 84; Suyûtî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 93; Dâvudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 130.

413/1022 yılında vefatına kadar beş yıl boyunca yanında kalıp, ondan dersler aldığı nakledilmektedir.⁷¹

Şeyh Müfid'in vefatının ardından Tûsî, İmamiyenin liderlerinden olan Şerîf el-Murtazâ (436/1044)'dan dersler almıştır.⁷² Hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta tâlim ve tedris ile geçiren Şerif el-Murtazâ'nın, kendi döneminde kelam, şiir ve edebiyatta otorite sahibi olan önemli bir âlim olduğu nakledilmektedir.⁷³ Hocasının sahip olduğu ilmî yetkinlikten Tûsî'de büyük ölçüde istifade etmiştir. Tûsî'nin, hocası Şerif el-Murtazâ'nın vefatına kadar yanında kalıp, ilim tahsil ettiği kaydedilmektedir.⁷⁴

Şerif el-Murtazâ'nın vefatının ardından Tûsî, İmamiyye'nin mütercimi ve lideri olmuştur.⁷⁵ Bu yıllarda Tûsî'nin evinin ilim öğrenmek, dinî meseleler hakkında istişarelerde bulunmak isteyen kişiler tarafından sıklıkla ziyaret edildiği belirtilmektedir.⁷⁶ Tûsî, Bağdat'ta ilmî çalışmalarla geçirmiş olduğu bu yıllarda Büveyhîler'in güvenini kazanmıştır. Ayrıca Abbasî halifesi Kaîm bi-Emrillah'ın, Tûsî'yi takdir ederek kendisine vaaz ve irşâd faaliyetlerinde bulunması için bir kürsü hediye ettiği nakledilmektedir.⁷⁷ Bu kürsünün önünde her bölgeden gelen öğrencilere dersler verdiği vurgulanmaktadır.⁷⁸

Büveyhîler'in Bağdat'ta mezhep ihtilaflarını desteklemesi ve bunun sonucunda halk arasında çıkan karışıklıklar, genelde bütün mezhepleri, özel de Sünnî- Şîî ihtilaflarını artırmış ve birçok insanın ölümüne sebep olmuştur. Selçukluların Bağdat'a gelişine kadar süren bu hâdiseler, Tuğrul Bey ile birlikte farklı bir boyuta taşınmıştır.⁷⁹ Tuğrul Bey'in Şîî politikaya son verme girişimleri neticesinde Tûsî'nin evi,

⁷¹Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 5; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, X, 122; *Risaletü'l- İslâm*, Mecmûu't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, Kahire / Mısır 1949, s. 41.

⁷²Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 5.

⁷³ İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdî Lidînillah Ahmed b. Yahyâ (840 / 1437), *Tabakatü'l-Mu'tezile= Die klassen der Mu'taziliten*, thk: Susanna Diwald- Wilzer, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, [t. y], el-Matbaatü'l-Katolikiyye (Imprimerie Catholique), Beyrut 1380 / 1961, s. 117; Bilmen, Ömer Nasuhi (1391/1971), *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü'l-Müfessirin*, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara 1960, I, 237

⁷⁴Tûsî, *el-Fihrist*, s. 14; Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 5; *Risaletü'l- İslâm*, s. 41.

⁷⁵Tûsî, *el-Fihrist*, s. 14; Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 5.

⁷⁶Tûsî, *el-Fihrist*, s. 14; Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 5; *El-Mevsuatü'l-Arabiyye*, Müdiri'l-Am Mes'ud Bubu, Hey'etü'l-Mevsuati'l-Arabiyye, Dımaşk, 2003, s. 643.

⁷⁷Tûsî, *el-Fihrist*, s. 14; Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 5; *Risaletü'l- İslâm*, s. 41.

⁷⁸Tûsî, *el-Fihrist*, s. 14; Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 5.

⁷⁹Ed-Dürî, Abdülaziz, "Bağdat", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 430.

kütüphanesi ve kürsüsünün yakıldığı kaydedilmektedir.⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, 449/1057 yılında meydana gelen hâdiseler hakkında şu anekdotu düşmektedir: “Kerh’te Şîî mütekellimlerden olan Tûsî’nin evine baskın düzenlenerek, kürsüsünün ve kitaplarının bulunduğu evi yağmalanmıştır. Bu olaylar sonucu Tûsî Kerh’i terketmiştir.”⁸¹ Bu gelişmeler akabinde Tûsî, Kerh’ten ayrılarak Necef’e gitmiş ve vefatına kadar orada ilimle uğraşıp, talebeler yetiştirmiştir.⁸²

1.2.İlmî Kişiliği

408/1017 yılında Bağdat’a gelen Tûsî öncelikli olarak Sünnî âlimlerinden Şafîî fikhını öğrenmiş, Şeyh Müfid ile karşılaşması sonucu kelam, usûl ve fıkıh bilgisini artırarak, hocasının mensubu bulunduğu Rafizî düşünceye intisab etmiştir. Şerif el-Murtazâ ile de bu düşüncelerini sistematik bir şekilde ele aldığını daha önce zikretmiştik. Söz konusu bu bilgiler bize, hayatının önemli kısmını Bağdat’ta geçiren Tûsî’nin, tâlim ve tedris ile dolu bir hayat sürdürdüğü göstermektedir.

Bağdat’ta Şîâ’nın önemli simalarından olan Şeyh Müfid ve Şerif el-Murtazâ’dan dersler alması, Tûsî’yi ön plana çıkarmıştır.

Bu dönemde, Büveyhîler’in veziri olan Ebû Nasr Şâpûr b. Erdeşîr’in, Şîî’lerin yoğun olarak yaşadığı Kerh bölgesinde, meşhur âlimler ve hattatların kaleminden çıkmış birçok eseri derleyerek darü’l- ilim veya hîzânetü’l-kütüb adıyla bilinen bir kütüphane inşâ ettiği nakledilmektedir.⁸³ Bu kütüphanelerin o dönemde mevcut olan Beytü’l-Hikme’den farkı, halka açık olması ve her sınıftan insanın istifade edebilmesine imkân sağlamasıdır.⁸⁴ Söz konusu kütüphanelerde halka açık sohbetlerde verilmekteydi. Özellikle Mutezile ve Şîî öğretisi bu kütüphaneler aracılığıyla insanlar

⁸⁰Tûsî, *el-Fihrist*, s. 15; Tûsî, *Ricâlü’l-Tûsî*, s. 6; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, XII, 97; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-Mizân*, VII, 83 – 84.

⁸¹ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, (597/1201), *El-Muntazam fî Târihi’l-Mülük ve’l-Ümem*, (thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1995, XVI, 16.

⁸² Tûsî, *el-Fihrist*, s. 15; Tûsî, *Ricâlü’l-Tûsî*, s. 6; Zehebî, *Târihi’l-İslâm*, X, 122.

⁸³ Güner, Ahmet, “Sâbûr b. Erdeşîr”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXIV, 362.

⁸⁴ Erünsal, İsmail, “Dârülilim”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 539.

arasında yayılmaya çalışılmıştır. Tûsî'de bu kütüphaneden istifade ederek, birçok eserini telif etme imkânı elde etmiştir.⁸⁵ Darü'l-İlim kütüphanesine ilaveten hocası Şerif el-Murtazânın yaklaşık seksen bin çalışmayı ihtiva eden kütüphanesi de Tûsî'ye miras kalmıştır. Tüm bu imkânlar, Tûsî'ye hemen hemen tüm İslamî ilimleri içeren birçok eseri telif etme fırsatını sunmuştur.⁸⁶

Şîi kaynaklarda Tûsî'nin itikadî ve fikhî olarak Şîa'nın İmamiyye koluna mensup olduğu bilgisi geçerken,⁸⁷ Şîi olmayan kaynaklarda Tûsî'nin ilk olarak Şâfiî mezhebine mensup olduğu ve Şeyh Müfid ile karşılaşması sonucu Şîa'ya meylettiği nakledilmektedir.⁸⁸

Kaynaklarda Tûsî'nin ilmi birikimine yapılan vurgular da dikkat çekmektedir. Kûfi, (450/1058), Ashabı içerisinde oldukça önemli bir isim olduğunu belirtip, ilmi çalışmalarını ve eserlerini söylerken,⁸⁹ Es-Safedî (764/1363), Şîa'nın şeyhlerinden ve âlimlerinden olduğunu belirtmiştir.⁹⁰ Tabatabaî (1212/1797), Şîa'nın direği olduğunu, din, usûl, furu', edebiyat gibi İslamın birçok alanında eserler telif ettiğini ve tüm bu çalışmalarıyla insanlara örnek olduğuna atıfta bulunurken,⁹¹ Tüsterî (1320/1903)'de, Şeyhü't-Tâife'nin liyakatli bir âlim olduğunu vurgulayarak, eserlerinin kendisinin vefatından sonra her çağ ve devirde önemini korumaya devam ettiğini nakletmektedir.⁹²

Şîa'nın fakihlerinden olan Tûsî birçok alanda eser yazmasına rağmen, o daha çok usûl, fıkıh ve kelam sahasında yapmış olduğu çalışmalarıyla bilinmektedir. Tabakât kitapları da onun bu yönüne atıfta bulunmuştur.⁹³ Tûsî'nin, ilk dönemlerinde

⁸⁵ Erünsal, İsmail, *agm*, VIII, 539.

⁸⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 9.

⁸⁷ Kûfi, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 332; Et-Tûsî, *el-Fihrist*, s. 15; Et-Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 6; İbn Şehrâşûb, *Mealimü'l-Ulema*, s. 115.

⁸⁸ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, X, 122; Es-Safedî, *El-Vâfi*, II, 258; Sübkî, *Tabakâtü's-Şafiyye*, IV, 126; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 83 – 84; Suyûtî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 93; Dâvudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 130.

⁸⁹ Kûfi, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 333.

⁹⁰ Es-Safedî, *el-Vâfi*, II, 258.

⁹¹ Bahrü'l Ulûm-i Tabâtabâî, Muhammed Mehdi b. el-Murtaza, (1212/1797), *Ricâlü's-Seyyid Bahrü'l-Ulûm*, (thk: Muhammed Sadık Bahrü'l Ulûm, Hüseyin Bahrü'l Ulûm), Mektebetü's-Sadık, Tahran, 1363, III, 227.

⁹² Tüsterî, Muhammed Takî b. Şeyh Kâzım b. Muhammed Ali b. Cafer (1320/1902), *Kâmüsü'r-Ricâl*, (nşr ve thk; Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî), Kum 1410/1989, IX, 208.

⁹³ Es-Safedî, *El-Vâfi*, II, 258; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V, 82; Suyûtî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 93; Dâvudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 130.

Sünnî âlimlerden ders alması sonucu, Sünnî hadis ilmini, fıkıhı ve usûlünü iyi bilmekteydi. Şîî düşünceye meyledince bu alandaki birikimini Şîa'nın temel esaslarıyla birleştirip, farklı bir yöntem ve metot geliştirerek Usûlî ekolün kurucularından biri haline gelmiştir.⁹⁴

Bu dönemde Şîâ içerisinde Ahbariler'in etkisini zayıflatan ve mezhep içerisinde yeni bir ekol oluşturan Usûlîler'in, sistematik bir fıkıh oluşumunun yolunu açtığı kaydedilmektedir.⁹⁵ Usûlî ekolün sistemleşip gelişmesinde Tûsî'nin etkisinden söz edilmektedir.⁹⁶ Nitekim Tûsî'nin Sünnî âlimlerden usûl ve fıkıh dersleri alması, onu Şîî öğretisini Sünnî metotla incelemeye sevk etmiştir. Akla önem veren, Şeyh Müfîd ve Şerif el-Murtaza ile karşılaşmasıyla bu metodunu daha da sistematik hale getirerek Şîâ içerisinde Usûlî ekolün güçlenerek ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda bu ekolün en dikkat çekici özelliği ki, Tûsî'nin de tefsirinin mukaddimesinde belirttiği gibi, Kur'an'ın eksiksiz ve sağlam bir şekilde nakledildiğini kabul etmeleridir.⁹⁷ Sünnî usûlden ve Mutezilî düşünceden etkilenen Usûlî ekolün diğer önemli bir özelliği de fıkıhta aklî istidlale önem vererek, masum imamların varlığından bağımsız bir şekilde, mezhebi sistematik şekilde ilerleyebilecek bir yapıya kavuşturmalarıdır.⁹⁸

Tûsî'nin, önemli eserlerinden biri olan *El-Hilaf*'da İsnâ Aşeriyye'nin fikhî görüşlerini Sünnî mezheplerle mukayese ederek ele alan ilk Şîî müelliflerinden olduğu nakledilmektedir.⁹⁹ Tûsî'nin inşâ etmiş olduğu bu fıkıh sistemi, vefatının ardından yaklaşık bir asırlık dönem varlığını sürdürmüş ve ekol içerisinde, fikirlerine ve fetvalarına tartışmasız bağlılık gösterilmiştir. Ancak sonraki dönemlerde Şîî mezhebi içerisinde bazı âlimlerin bu sistemi eleştirmesi, farklı bakış açılarıyla sistemi yeniden şekillendirmelerine sebep olmuştur.¹⁰⁰ Her ne kadar Tûsî'nin fetva ve görüşleri, ilerleyen zamanda, kendi dönemindeki gibi tartışmasız kabul edilmese de Şîâ

⁹⁴ Tüsterî, *Kâmûsü'r-Ricâl*, IX, 209; Öz, Mustafa, *agm*, XLI, 435; *Mu'cemu Tabakâti'l-Mütekellimîn*, (takdim ve işraf: Ca'fer es-Sübhânî), Müessesetü'l-İmâm es-Sâdık, Kum 1424, II, 642.

⁹⁵ Öz, Mustafa, *agm*, XLI, 435.

⁹⁶ Öz, Mustafa, *agm*, XLI, 435.

⁹⁷ Tûsî, *Et-Tibyân*, I, 83.

⁹⁸ Öz, Mustafa, *agm*, XLI, 435.

⁹⁹ Öz, Mustafa, *agm*, XLI, 436.

¹⁰⁰ Öz, Mustafa, *agm*, XLI, 435.

içerisinde farklı düşüncelerin varlığına ve mezhebin sistematik açıdan gelişmesine sebep olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.Hocaları ve Talebeleri

a) Hocaları

Kaynaklar, Tûsî'nin otuz yedi hocasının ismine ulaştığını ve bunlardan beş tanesinin “*El-Fihrist*”, “*Tehzîb*”, “*İstibsâr*” gibi eserlerde Tûsî'nin sürekli isimlerine atıfta bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁰¹

Dereceleri arasındaki farkı gözetmeksizin, isimleri *Et-Tibyân*'ın mukaddimesinde şu şekilde yer almaktadır:

1- Ebû Abdullah Ahmed b. Abdülvâhid b. Ahmed el-Bezzâz El-Ma'rûf b. Hâşir. İbn Abdûn adıyla bilinmektedir. (423/1032) yılında vefat etmiştir.

2- Ahmed b. Muhammed b. Mûsâ, İbn Salt el-Ehvâzî olarak bilinmektedir.

324 yılında doğan Ehvâzî'nin 408/1017 yılında Bağdat'ta vefat ettiği kaydedilmektedir.¹⁰² Bağdat'a sonradan gelen Ehvâzî'nin, sadık ve salih bir kimse olduğu, ayrıca güvenilir hadis şeyhlerinden olduğu nakledilmiştir.¹⁰³

3- Ebû Abdullah Hüseyin b. Abdullah b. Ğadâirî.

Künyesi Ebû Abdullah olarak geçmektedir.¹⁰⁴ Tûsî, kendisinden hadis dinlediğini ve hocasının da kendisine icazet verdiğini eserinde nakletmektedir.¹⁰⁵ 411/1020 yılında vefat etmiştir.

¹⁰¹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 37.

¹⁰² Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748 / 1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ: es-Siretü'n-Nebeviyye*, (thk: Beşşar Avvad Ma'ruf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1417 / 1996, XVII, 187.

¹⁰³ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, I, 592.

¹⁰⁴ Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 381.

¹⁰⁵ Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 381.

- 4- Ebü'l-Hüseyn Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ebî Ceyd. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte 408/1017 yılından sonra vefat ettiği bilgisi yer almaktadır.¹⁰⁶
- 5- Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nu'man eş-Şehîr. Şeyh Müfid olarak bilinmektedir.

Şeyh Müfid zamanında İmamiyye'nin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Kelâm ilminin inceliklerini bilen, hatırı sayılır, kıvrak zekalı, hazır cevaplı birisi olarak bilinmektedir.¹⁰⁷ Küçük büyük yüzlerce eser telif etmiştir. “*El-Fihrist*” onun en meşhur eseridir. 338/949'de doğan Şeyh Müfid 413/1024'de vefat etmiştir.¹⁰⁸ Tûsî'nin Bağdat'a geldiğinde, Şeyh Müfid'in vefatına kadar yanında kalıp, beş yıl boyunca ondan kelim, usûl ve fıkıh dersleri aldığını, Sünnî düşünceden Rafizî düşünceye meylettiği bilgisini yukarıda zikrettik.

Tûsî'nin yukarıda zikredilen beş hocasından önemli eserlerinde aktarmış olduğu rivayetleri çoktur. Geri kalan hocalarının isimlerine ise diğer eserlerinde yer verdiği nakledilmektedir. Ancak bu hocalarının isimleri de çok değildir. “*Et-Tibyân*” adlı eserin mukaddimesinde¹⁰⁹, isimleri sırasıyla şu şekildedir:

1. Şerif el-Murtazâ adıyla bilinen, Ebû Kâsım Ali b. Tâhir zi'l- Menâkıb Ebî Ahmed el-Hüseyn b. Mûsa b. Muhammed b. Mûsa b. İbrâhim b. Mûsa b. İbrâhim b. Mûsa el- Kâzım b. Ca'fer es- Sıddık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeyne'l- Abidîn b. El- Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâli'dir.¹¹⁰

Hüseyn (a.s)'ın soyundan olan Şerif el-Murtazâ, Recep 355/949 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçiren Şerif el-Murtazâ tâlim ve tedris ile dolu bir hayat geçirmiştir. Murtazâ kendi döneminde Irak'ın önde

¹⁰⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 38.

¹⁰⁷ İlhan, Avni, “Müfid, Şeyh”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 502.

¹⁰⁸ Şerif el-Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alemülhüda Ali b. Hüseyn (436 / 1044), *Tefsirü's-Şerif el-Murtazâ = Nefâisü't-Te'vil*, thk: Seyyid Mücteba Ahmed el- Musevî, Müessesetü'l- Alemlî li'l- Matbuat, Beyrut 2010, I, 25.

¹⁰⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 38 – 42.

¹¹⁰ İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk: İhsan Abbas, Dâru Sadır, Beyrut 1968, III, 313.

gelen âlimlerinden sayılmaktaydı. Tefsirde, kelimada, şiir ve edebiyatta otorite sahibi olduğu bilinmektedir.¹¹¹

25 Rebiülevvel 436/20 Ekim 1044 yılında Bağdat'ta vefat eden Şerif el-Murtazâ hanesindeki hususî bir kabre defnedilmiştir.¹¹²

6- Ebü'l-Hüseyn es-Saffâr

7- Ebü'l-Hüseyn b. Savâr el-Mağribî. Allâme Hillî "İcâzetü'l-Kübrâ" adlı eserinde Sünnî şeyhlerinden olduğu bilgisini vermektedir.¹¹³

8- Ebû Tâlib b. Ğurûr

9- Kâdî Ebû Tayyib et-Taberî el-Huveyrî (408/1017 yılından sonra vefat etmiştir)

10- Ebû Abdillâh

11- Ebû Abdillâh b. Fârisî

12- Ebû Ali b. Şâzân el-Mütekellim. Allâme Hillî, bu şahsın Sünnî âlimlerden olduğunu söylemektedir.¹¹⁴

13- Ebû Mansûr es-Sükrî.

14- Ahmed b. İbrahim el-Kazvîni (408/1017 yılından sonra vefat etmiştir)

15- Ebü'l-Hüseyn ve Ebû Abbas Ahmed b. Ali en-Necâşî. Meşhur olan "*Er-Ricâl*" adlı eserin müellifidir. 460/1068 yılında vefat etmiştir.¹¹⁵

16- Cafer b. Hüseyin Haseke El-Kummî (408/1017 yılından sonra vefat etmiştir)

17- Şerîf Ebû Mahmûd Hasen b. Kâsım el-Mahmûdî (408/1017 yılından sonra vefat etmiştir)

¹¹¹İbnü'l-Murtazâ, *Tabakatü'l-Mu'tezile*, s. 117; Bilmen, Ömer Nasuhi (1391/1971), *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü'l-Müfessirin*, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara 1960, I, 237.

¹¹² Bilmen, Ömer Nasuhi, *age*, I, 237.

¹¹³ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 38.

¹¹⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 39.

¹¹⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 39.

- 18- Ebû Ali el-Hasan b. Muhammed b. İsmâil b. Muhammed b. Eşnâs. İbnü'l-Hammâmî el-Bezzâz diye bilinmektedir.
- 19- Ebû Muhammed el-Hasan b. Muhammed b. Yahyâ b. Dâvud el-Fehhâm. İbnü'l-Fehhâm es-Sâmirâî (408/1017 yılından sonra vefat etmiştir.)
- 20- Ebü'l-Hüseyn Hasenbaş El-Mukriî. (408/1017 yılından sonra vefat etmiştir.)
- 21- Ebû Abdillâh Hüseyn b. İbrâhim el-Kazvîni (408/1017 yılından sonra vefat etmiştir.)
- 22- Ebû Abdillâh Hüseyn b. İbrâhim b. Ali el-Kummî. İbn Hayyâd diye bilinmektedir.
- 23- El-Hüseyn b. Ebî Muhammed Hârûn b. Mûsâ et-Telukberî (408/1017 yılından sonra vefat etmiştir.)
- 24- Ebû Muhammed Abdilhamîd b. Muhammed el-Mukriî en-Neysâbûrî
- 25- Ebû Amr Abdilvâhid b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Mehdî. (408/1017 yılından sonra vefat etmiştir.)
- 26- Ebû Hasan Ali b. Ahmed b. Ömer b. Hafs el-Mukriî. İbnü'l-Hammâmî el-Mukriî diye bilinmektedir. (408 yılından sonra vefat etmiştir.) İbnü'l-Hammâmî diye bilinen İbnü'l-Eşnâs değildir.
- 27- Ebü'l-Kâsım Ali b. Şibil b. Esed el-Vekîl. (408/1017 yılından sonra vefat etmiştir.)
- 28- Kâdî Ebü'l-Kâsım Ali et-Tenûhî İbnü'l-Kâdî Ebî Ali el-Muhsîn. Seyyid Murtazâ'nın öğrencilerindedir. Allâme Hillî, Sünnî âlimlerden olduğunu söylemektedir.¹¹⁶

¹¹⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 41.

- 29- Ebü'l-Hüseyn Ali b. Muhammed b. Abdillâh b. Beşrân. İbn Beşrân el-Ma'dul olarak bilinmektedir. (411/1020 yılında vefat etmiştir.)
- 30- Muhammed b. Ahmed b. Ebî el-Fârisî el-Hâfız. (411/1020 yılından sonra vefat etmiştir.)
- 31- Ebû Zekeriyâ Muhammed b. Süleymân el-Harrânî (El-Hemedânî).
- 32- Muhammed b. Sinân. Allâme Hillî, bu şahsın Sünnî âlimlerden olduğunu zikretmiştir.¹¹⁷
- 33- Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali b. Hamevî el-Basrî. (413/1022 yılından sonra vefat etmiştir.)
- 34- Muhammed b. Ali b. Haşîş b. Nadr b. Cafer b. İbrâhim et-Temimî. (408/1017 yılından sonra vefat etmiştir.)
- 35- Ebü'l-Hasan Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhallid (417/1026 yılından sonra vefat etmiştir.)
- 36- Ebü'l-Feth Hilâl b. Muhammed b. Cafer el-Haffâr. 322/933 yılında doğmuş ve 414/1023 yılında vefat etmiştir.

Söz konusu zikredilen isimler, Tûsî'nin çeşitli eserlerinden bilinmektedir. Toplamda otuz yedi isim yer almaktadır. Tahrânî'nin nakline göre, Şeyh Nûrî *el-Müstedrek*'inde otuz sekiz isimden bahsetmiştir. Bu durum Hasan b. İsmâil ünvanıyla bilinen Hasan b. Muhammed b. İsmâil b. Eşnâs'ın isminin iki farklı isimmiş gibi anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. İbn Eşnâs'ın ünvanı aslında Hasan b. İsmâil'dir.

118

¹¹⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 41.

¹¹⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 42.

b) Talebeleri

Tûsî, hocası Şerif el-Murtazâ'nın ardından imamlık makamına gelerek, meclisi ülkenin dört bir yanından gelen öğrencilerle dolmuştur. Müctehid seviyesine ulaşmış Şîî öğrencilerinin sayısının üç yüz kişiye ulaştığı, Sünnî öğrencilerinin sayısının ise bundan çok daha fazla olduğu rivayet edilmektedir.¹¹⁹ Ancak şu var ki öğrencilerinin çoğunun ismi bilinmemektedir. Tahrânî'nin belirttiğine göre, Tûsî'den hemen sonra vefat eden Şeyh Müntecibuddîn b. Bâbeveyh (ö. 585/1189) “*El-Fihrist*” adlı eserinde sadece yirmi altı âlimin ismini zikretmiştir. Allâme Seyyîd Mehdî Bahrü'l-Ulûm (ö. 1212/1797) “*El-Fevâidü'r-Ricâliyye*” adlı eserinde dört âlimin ismini daha ilave ederek, toplamda otuz âlimin ismini tespit etmiştir. Tahrânî ise, üzerinde çalışmış olduğumuz “*Et-Tibyân*” adlı tefsirin mukaddimesinde altı âlimin ismini ilave etmiş ve bu sayıyı otuz altıya çıkartmıştır.¹²⁰ Tûsî'nin kaynaklarda yer alan öğrencilerinin isimleri “*Et-Tibyân*”ın mukaddimesinde sırasıyla şu şekilde geçmektedir:

- 1- Âdem b. Yûnus b. el-Muhâcir En-Nesîfî
- 2- Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ahmed el-Hazâî En-Neysâbüri
- 3- Ebû Tâlib İshâk b. Muhammed b. Hasen b. Hüseyin b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Bâbeveyh El-Kummî
- 4- Ebû İbrâhim İsmâil Muhammed el-Kummî. (Ebû Tâlib İshâk'ın kardeşidir.)
- 5- Ebü'l-Hayr Bereke b. Muhammed b. Bereke el-Esedî
- 6- Ebû Salâh Takî b. Necmüddîn el-Halebî
- 7- Ebû İbrâhim Cafer b. Ali b. Cafer el-Hüseyinî
- 8- Hasan b. Hüseyin b. Bâbeveyh el-Kummî. Kendisi Hasakâ ismiyle bilinmektedir.
- 9- Ebû Muhammed Hasen b. Abdilazîz b. Hasen El-Cebhânî (Cehbânî)

¹¹⁹ Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 5.

¹²⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 42.

- 10- Ebû Ali Hasen b. Ebî Cafer. (Ebû Cafer Et-Tûsî'nin oğludur)
- 11- İmam Muvaffakuddîn Hüseyin b. Fethi'l-Vâiz el-Cürcânî
- 12- Muhyiddîn Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Muzaffer b. Ali b. Hüseyin el-Hemedânî
- 13- Ebü'l-Vaddâh Zü'l-Fikâr b. Muhammed b. Ma'bed el-Hüseyinî El-Marûzî
- 14- Ebû Muhammed Zeyd b. Ali b. Hüseyin el-Hüseyinî
- 15- Zeyd b. Dâî El-Hüseyinî
- 16- Sadeddîn b. El-Berrâc
- 17- Ebü'l-Hasen Süleyman b. Hasen b. Selmân Es-Sahraştî
- 18- Şehrâşûb Mâzenderânî
- 19- Sâid b. Rabîa b. Ebî Ğanîm
- 20- Abdü'l-Cebbâr b. Abdillâh b. Ali El-Mukriî Er-Râzî. Kendisi Müfid adıyla bilinmektedir.
- 21- Ebû Abdillâh Abdurrahman b. Ahmed El-Hüseyinî el-Huzâî En-Neysâbüri. Kendisi Müfid adıyla bilinmektedir.
- 22- Muvaffakuddîn Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Hasen b. Hüseyin b. Bâbeveyh
- 23- Ali b. Abdissamed Et-Temîmî Es-Sebzevârî
- 24- Ğâzî b. Ahmed b. Ebî Mansûr Es-Sâmânî
- 25- Sâlih Kürdî b. Ukber b. Kerdî El-Fârisî
- 26- Cemâluddîn Muhammed b. Ebî Kâsım Et-Taberî El-Âmelî
- 27- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Şehriyâr El-Hâzin El-Ğaravî
- 28- Muhammed b. Hasen b. Ali El-Fettâl. Kendisi "*Ravzatü'l-Vâizîn*" eserinin müellifidir.
- 29- Ebü's-Salt Muhammed b. Abdilkâdir b. Muhammed
- 30- Ebü'l-Feth Muhammed b. Ali Karaçakî

- 31- Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hasen El-Halebî
- 32- Ebû Abdillâh Muhammed b. Hibetillâh Et-Trâblusî
- 33- Seyyid Murtazâ Ebü'l-Hasen Mutahhar b. Ebî Kasım Ali b. Ebî'l-Fazl Muhammed El-Hüseynî Ed-Dibâcî
- 34- Seyyid Müntehâ Ebî Zeyd b. Kiyâbekî El-Hüseynî El-Cürcânî
- 35- Ebû Saîd Mansûr b. Hüseyn El-Â'bî
- 36- Ebû İbrâhim Nâsır b. Rızâ b. Muhammed b. Abdillâh El-Alevî El-Hüseynî¹²¹

1.4.Vefatı

Hayatının sonuna kadar Necef'te ikamet edip, tedaris ve telifle meşgul olan, Tûsî, 22 Muharrem 460 / 2 Aralık 1067 yılında yetmiş beş yaşında iken vefat etmiştir.¹²² Tahrânî'nin aktarımına göre, defin ve cenaze işlemlerini, öğrencisi Hasen b. Mehdî Salîkî, Ebû Muhammed Hasen b. Abdilvâhid Ayn Zerbî, Ebü'l-Hasen El-Lü'lû üstlenmişlerdir. Tûsî'nin vasiyetiyle evine defnedilmiş ve yine vasiyeti gereği evi mescide çevrilmiştir.¹²³ Tûsî'nin mescidinin bulunduğu kısım aynı zaman da Hz. Ali'nin bulunduğu yere yakındır.¹²⁴ Bundan dolayı Necef önem kazanmış gerek avâm gerekse havâsdan insanların ziyaretgâhı olmuştur.¹²⁵

¹²¹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 43 – 45.

¹²² Kûfî, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 332; Et-Tûsî, *El-Fihrist*, s. 15; İbn Şehrâşûb, *Mealimü'l-Ulema*, s. 114; İbnü'l-Esîr, *El-Kamil*, VIII, 382; İbn Davud el-Hillî, *Kitâbü'r-Rical*, s. 169 – 170; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 83 – 84; İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf (874/1469), *En-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, (thk: Fehim Muhammed Şeltut, Cemaleddin Eş-Şeyyâl), el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire 1392/1972, V, 82; Tüsterî, *Kâmüsü'r-Ricâl*, IX, 209

¹²³ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 46; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 15.

¹²⁴ İbn Şehrâşûb, *Mealimü'l-Ulema*, s. 114; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam*, XVI, 110; İbnü'l-Esîr, *El-Kamil*, VIII, 382; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, X, 122; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 335; İbn Kesîr, *El-Bidaye*, XII, 97; Es-Safedî, *El-Vâfi*, II, 258; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifîn*, II, 72.

¹²⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 46.

2. Eserleri

Kaynaklar Tûsî'nin İslamî ilimlerin hemen her alanında eser telif ettiğini belirtmektedir.¹²⁶ Bunlar arasında özellikle kelam, fıkıh, usûl, hadis, tefsir ve ricâl alanında yazmış olduğu eserlere daha çok vurguda bulunmaktadır.¹²⁷

Tûsî'nin yazmış olduğu eserlerden az bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Kaynaklar bu durumu, Selçukluların Bağdat'a gelmesiyle birlikte Tuğrul Bey'in takip ettiği Şîî politikasından dolayı Tûsî'nin kütüphanesinin, evinin ve kürsüsünün yakıldığı, şeklinde açıklamaktadır.¹²⁸

Tûsî'nin gerek Sünnî gerekse Şîî kaynaklarda birçok eseri yer almaktadır.¹²⁹ Tûsî "*El-Fihrist*"in mukaddimesinde 43 eserinden bahsederken¹³⁰, "*Et-Tibyân*"ın giriş bölümünde Tahrânî'nin tespitiyle kırk 47 eserin bilgisi yer almaktadır.¹³¹ "*Et-Tibyân*" da sırasıyla şu şekilde ele alınmaktadır:

1- *El-Ebvâb*

Tûsî, bu eserini Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in ashabından olanlar ve İmamlardan ve onların ashabından oluşanların mertebelerini konu aldığı için, eserini "*El-Ebvâb*" şeklinde isimlendirmiştir. Bu eser daha çok "*Ricâlü't-Tûsî*" adıyla bilinmektedir. Eser, Muhammed Sâdık Bahrü'l-Ulûm tarafından şerh ve mukaddime ilave edilerek Necef'te 1381/1897 yılında neşredilmiştir.¹³²

2- *İhtiyâr Er-Ricâl*

¹²⁶ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 335; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, X, 122; Sübkî, *Tabakâtü's-Şafiiyye*, IV, 126; İbn Tağriberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire*, V, 82; Suyûtî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 93; Dâvudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 130.

¹²⁷ Dâvudî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, s. 130; Marcinkowski, Muhammad Ismail, Rapprochement and Fealty During the Büyids and Early Saljûgs: The Life and Times of Muhammad ibn al-Hasan al-Tûsî, *Islamic Studies* 2001, 40:2, s. 273.

¹²⁸ Tûsî, *El-Fihrist*, s. 15; Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, s. 6; İbn Kesîr, *El-Bidaye*, XII, 97; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 83 – 84.

¹²⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 21 – 37; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 234 – 236; İbn Şehrâşûb, *Mealimü'l-Ulema*, s. 114 – 115; Bahrü'l-Ulûm-i Tabâtabâî, Muhammed Mehdi b. el-Murtaza, (1212/1797), *Ricâlü's-Seyyid Bahrü'l-Ulûm*, (thk: Muhammed Sadık Bahrü'l-Ulûm, Hüseyin Bahrü'l-Ulûm), Mektebetü's-Sadık, Tahran, 1363, III, 229 – 233.

¹³⁰ Tûsî, *El-Fihrist*, s. 234 – 236.

¹³¹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 78.

¹³² Tûsî, *et-Tibyân*, I, 21; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 231.

Bu eser, daha çok “*Ricâlü'l-Keşşî*” adıyla bilinmekte olup, Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz El-Keşşî (ö. 369/979)'nin “*Ma'rifetü'n-Nâkilîn*” adıyla nitelenen eserin yeniden biçimlendirilmiş halidir. Necâşî'nin zikrettiğine göre, Tûsî bu eseri yenileyerek ve hatalardan arındırarak tekrar yazmış ve bu şekilde isimlendirmiştir. Bu eser, Tûsî'nin istinsah etmiş haliyle mevcut olup, eserin aslı bilinmemektedir.¹³³

3- *El-İstibsâr fî mâ Ühtülife mine'l-Ahbâr*

Şiâ'nın dört temel hadis kitaplarından biri olan bu eser, ahbâr ve fıkıh ile ilgili helal ve haram konusundaki ihtilaflı hadisleri ihtiva etmektedir. Ayrıca, Şiî âlimlerin, yazıldığı günden günümüze kadar geçen sürede şer'î hükümlerin istinbâtında başvurdukları kaynak niteliğinde bir eserdir. Eserde Tûsî'nin daha önce yazmış olduğu “*Et-Tehzîb*” deki gibi ahbârdan ihtilafların yer almasının yanı sıra ibadet, muamelat ve diğer fikhî konuları da içermektedir. Eserde toplamda 5511 hadis yer almaktadır. Eserin Hindistan'ın Lucknow şehrinde 1307, Tahran'da 1317 ve Necef'te 1375 olmak üzere toplamda üç baskısı vardır.¹³⁴

4- *Usûlü'l-Akâid*

Tûsî, bizzat kendisi eserini, tevhid, adalet ve kelâmın bazı konularını içeren büyük bir usûl kitabı olduğunu belirtmiştir. Mukaddimesinin girişinde kelam ilmiyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Henüz baskısı bulunmamaktadır.¹³⁵

5- *El-İktisâdi'l-Hâdî ilâ Tarîki'r-Reşâd*

İnsanların akâid ve şer'î ameller hususunda bilmesi gerekenleri ele alan muhtasar bir eserdir.¹³⁶

6- *El-Emâlî / Kitabü'l-Mecâlis*

Hadis alanında yazmış olduğu bir eserdir. Tûsî'nin, meclisinde öğrencileriyle birlikte yapmış olduğu hadis derslerinden oluşan ve elli dört meclisten meydana gelen

¹³³ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 21; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 231.

¹³⁴ Kûfi, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 332; Tûsî, *et-Tibyân*, I, 21; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 234; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 229; Tüsterî, *Kâmûsü'r-Ricâl*, IX, 209.

¹³⁵ Tûsî, *El-Fihrist*, s. 236; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 232.

¹³⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 22; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235.

bir eserdir. Tahrânî'ye göre bu eserin, Tûsî'nin oğlu Ebû Ali El-Hasan'a ait olduğu söylene de bu görüş kabul görmemiştir. Çünkü Tûsî, *El-Fihrist*'inde bu eserini zikretmiştir.¹³⁷

7- *Unsü'l-Vahîd*¹³⁸

8- *El-Îcâz*

Ferâiz alanında kaleme alınan küçük bir risaledir. Bu şekilde isimlendirmesinin amacı îcâzdır. Tûsî'nin daha önce yazmış olduğu “*En-Nihâye*” adlı eserinin tafsilatlı halidir. Haber-i vâhid ile ameli konu almaktadır. Kudbuddîn Er-Râvendî (ö. 573/1178) tarafından şerh edilmiştir. Necef'te basılmıştır.¹³⁹

9- *Et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*

Çalışmamızın konusu olan bu eser müstakil bir başlık altında ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

10- *Telhîsü's-Şâfî*

Eserin aslı, hocası Şerif el-Murtazâ tarafından kaleme alınmış olup, Tûsî tarafından muhtasar bir şekilde yeniden ele alınmıştır. Eser, aslıyla birlikte Tahrân'da 1301/1884 yılında basılmıştır.¹⁴⁰

11- *Temhîdü'l-Usûl*

Hocası Seyyîd Murtazâ'nın yazmış olduğu “*Cümeli'l-İlm ve'l-Amel*” eserinin şerhidir. Tûsî'nin de *El-Fihrist*'inde belirttiği gibi fıkıh usûlu konularını içermektedir. Eserin bir nüshası Meşhed'de “*Hizânetü'r-Rızâ*” da mevcuttur.¹⁴¹

12- *Tehzîbü'l-Ahkâm*

Geçmişten günümüze kadar ulemanın müracaat ettiği Şîâ'nın “*Kütüb-i Erbaa*” diye isimlendirilen dört temel kaynaklarından biridir. Tûsî'nin, 408/1017 yılında

¹³⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 22; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 236; Sübkî, *Tabakâtü's-Şafîyye*, IV, 126; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 84; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 229.

¹³⁸ Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 233.

¹³⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 23; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 230.

¹⁴⁰ Kûfî, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 333; Tûsî, *et-Tibyân*, I, 26; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 234 – 235; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 231.

¹⁴¹ Kûfî, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 333; Tûsî, *et-Tibyân*, I, 26; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235.

Bağdat'a gelip 448/1056 yılında Necef'e vardığı süre zarfında kendisine ulaşan rivayetleri derlediği bir eserdir. Şeyh Müfîd'in "*Er-Risâletü'l-Mukni'a*" adlı fıkıh kitabı kaynak alınarak, 393 bab'dan oluşan ve 13590 hadisi ihtiva eden bu eser, Tahrân'da 1317 yılında iki büyük cilt şeklinde basılmıştır. Müellifin hattı olan ilk cildi Tebrîz'de mevcuttur. Diğer cildi hakkında herhangi bir bilgi geçmemektedir. Tahrânî, bu eser üzerine on altı şerh ve yirmi haşiye yazıldığını belirtmiştir.¹⁴²

13- *El-Cümel ve'l-U'kûd*

İbâdât konularını içeren bir eserdir. Farz ve nafîle ibadetleri müstakil başlıklar altında tek tek hükümleriyle birlikte ele almaktadır. Tûsî, eserinin mukaddimesinde talebelerin ibâdât ile hükümleri akıllarında tutup, kolayca ezberleyebilmeleri için tek tek ele aldığından söz etmektedir.¹⁴³ İbadetleri, namaz, zekat, oruç, hac ve cihad şeklinde beş genel başlık altında tek tek ele almıştır.¹⁴⁴ Tahrânî, Necef ve Tahrân'da nüshalarını gördüğünü belirtmektedir. Bilâdü's-Şâm'ın halifesi ve aynı zamanda Tûsî'nin öğrencisi olan Kâdî Abdül-Azîz b. El-Berrâc (ö. 481/1088) talebiyle Tûsî'nin kaleme aldığı muhtasar bir fıkıh kitabıdır.¹⁴⁵

14- *El-Hilâfu fi'l-Ahkâm*

Bu eser, aynı zamanda "*Mesâilü'l-Hilâf*" adıyla da bilinmektedir. Fıkıh kitabı tertibiyle yazılan bu eser, "*Et-Tehzîb*", "*El-İstibsâr*" eserlerinden önce telif edilmiştir. Eser, Şîi ve bu düşünceye mensup olmayan fukahâ arasındaki ihtilafı meseleleri ele almıştır. Eser, ilk olarak iki büyük cilt halinde basılmıştır. Eserin tamamı iki cilt şeklinde Tebrîz'de "Seyyid Mirzâ Bâkır Kâdî" kütüphanesinde bulunmaktadır. Ayrıca eserin diğer nüshaları Necef'de "Şeyh Hâdî Al-i Kâşîfu'l-Ğıdâ" ve "El-Hüsniyyetü't-Tüsteriyye" kütüphanesinde, Kâzimiyye'de "Seyyid Hasen Es-Sadr" kütüphanesinde mevcuttur.¹⁴⁶

¹⁴² Kûfi, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 332; Tûsî, *et-Tibyân*, I, 26 – 27; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 234; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 335; Tüsterî, *Kâmüsü'r-Ricâl*, IX, 209.

¹⁴³ Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, (460/1067), *Cümelü'l-Ukûd fi'l-İbâdât*, (thk: Muhammed Vaizzâde Horasanî), Matbaatu Câmiatu Meşhed, İrân 1347, s. 33.

¹⁴⁴ Tûsî, *Cümelü'l-Ukûd*, s. 34.

¹⁴⁵ Kûfi, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 333; Tûsî, *et-Tibyân*, I, 27; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 232.

¹⁴⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 27.

15- Riyâzetü'l-Ukûl

Tûsî, “*Mukaddimetü fi'l-Medhal ilâ İlmi'l-Kelâm*” eserini şerh etmiştir.¹⁴⁷

16- Şerhü'l-Şerh

Usûl alanında yazılmış bir eserdir. Bu eser Tûsî'nin *El-Fihrist*'inde yer almayıp, öğrencisi Hasen b. Mehdî Es-Süleykî'nin naklettiği bir çalışmadır.¹⁴⁸

17- El-Udde

Usûl alanında yazılmış olan bu eseri, hocası Seyyîd Murtazâ hayattayken kaleme almıştır. Eser, iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım usûl alanını konu edinirken, ikinci kısım fıkıh konularına ayrılmıştır. Eser, usûl ve fıkıhın hemen hemen tüm konularını ihtiva etmektedir. Tûsî eserin mukaddimesinde, İlim sanatlarının ne kadar çok önemli olduğunu ve dinin hükümlerinin usûlleriyle öğrenilmesine ihtiyaç olduğundan bahsetmekte ve bundan dolayı eserinde usûl konularına yer verdiğine değinmektedir.¹⁴⁹ İlk baskısı Bombay (Hindistan)'da 1312/1894 yılında basılmış olup, ikinci baskısı da Halîl Kazvînî (ö.1089/1679)'nin haşiyesiyle birlikte 1314/1896 yılında İnan'da basılmıştır. Tahrânî'nin aktarımına göre, Halîl Kazvînî'nin haşiyesinin, şerh şeklinde belirtilmesi yanlıştır. Ona göre bu, iki büyük ciltten oluşan bir haşiyedir.¹⁵⁰

18- El-Ğaybe

İmam Mehdî El-Muntazır'ın gaybetini konu alan bir eserdir. Tebrîz'de 1324/1906 yılında birlikte basılmıştır. Eser üzerine birçok haşiye yazılmıştır. Tahrânî'nin belirttiğine göre, bazı âlimler, Tûsî'nin bu eseri hocası Şeyh Müfid hayattayken yazdığını söyleseler de bu bilgi doğru değildir. Tûsî, bu eseri hocasının vefatından sonra yazmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁷Kûfi, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 333; Tûsî, *et-Tibyân*, I, 28.

¹⁴⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 28.

¹⁴⁹ Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, (460/1067), *El-Udde fi Usûli'l-Fıkh*, (thk: Muhammed Rıza el-Ensârî Kummi), [y.y], Kum 1417, (mukaddime bölümü), s. 4.

¹⁵⁰Kûfi, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 332; Tûsî, *et-Tibyân*, I, 28; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 231.

¹⁵¹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 28 – 29.

19- *El-Fihrist*

Şîi ricâl ve âlimlerinin alfabetik sıraya göre ele alınıp incelendiği bu eserde Şîa mezhebinin asıllarının (bir eserden faydalanıp, kaynak gösterilmeden, doğrudan masum imamlardan yazılan eserlerdir), musannefleri (genellikle asılları temel alarak hazırlanan ve haber ihtiva eden eserlerdir) ve bu eserlerin müelliflerini tanıtmayı amaçlamaktadır. Tûsî, her iki eser grubunu tek bir eserde toplayarak, tekrardan kaçınılmış ve okuyuculara pratik bir fayda sağlamıştır. Yaklaşık 900 ismi ihtiva eden eserde, müelliflerin telif ettiği eserlere yer verilmiştir. Eser, ayrıca diğer mezheplere mensup isimleri de tanıtmıştır.¹⁵²

Eser ilk olarak, A. Sprenger ve Mevlâ Abdülhak'ın neşirleriyle 1271/1855 yılında Kalkûta'da basılmıştır. Daha sonra, Muhammed Sâdık Al-i Bahrü'l-Ulûm'ün neşriyle 1937/1961 yılında Necef'te, aynı isimle 1403/1983 yılında Beyrut'ta ve Cevâd el-Kayyûmî'nin neşriyle 1471'de basılmıştır.¹⁵³

20- *Mâ lâ Yeseu'l-Mükellef El-İhlâl bih*

Kelâm ilmi sahasında yazılan bu eseri Necâşî'de *Er-Rical*'inde zikretmiştir.¹⁵⁴ Eser, öncelikli olarak usûl konularını ve devamında da furu' konuları ele almaktadır. Tahrânî, bu eseri Al-i Kâşifü'l-Ğıdâ'nın dedesi, Cafer Kâşifü'l-Ğıdâ'nın hattıyla yazılı olanı gördüğünü söylemektedir.¹⁵⁵

21- *Mâ Yuallel ve mâ lâ Yuallel*

Kelâm alanında yazılmış olan bu eser, Necâşî'nin *Er-Ricâl*'i ve Tûsî'nin *El-Fihrist*'inde de yer almaktadır.¹⁵⁶

¹⁵² Kûfi, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 332 – 333; Tûsî, *et-Tibyân*, I, 29; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 231; Karahan, Abdullah, “Şîa'nın Dört Muteber Rical Kitabı”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2008, c. XIII, S. 3, s. 317.

¹⁵³ Öz, Mustafa, *agm*, XLI, 435.

¹⁵⁴ Necâşî, *Er-Ricâl*, II, 332.

¹⁵⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 31; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235.

¹⁵⁶ Kûfi, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 333; Tûsî, *et-Tibyân*, I, 31; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235; Necâşî, *Er-Ricâl*, II, 333; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 232.

22- *El-Mebsût*

Fıkıh sahasında yazılan bu eser, hemen hemen fikhın tüm konularını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Yaklaşık yetmiş bölümden oluşmaktadır. 1270/1853 yılında İran’da sekiz cilt halinde basılmıştır.¹⁵⁷

23- *Muhtasar Ahbarü'l-Muhtâr b. Ebî Ubeyd Es-Sakafî*

Eser, daha çok “*Ahbarü'l-Muhtâr*” adıyla bilinmektedir.¹⁵⁸

24- *Muhtasarü'l-Misbâh*

İbâdât ve dua konularını ele alan bir eserdir. Büyük bir eseri olan “*Misbâhü'l-Mütecehhid*” in muhtasar halidir. Bundan dolayı bu esere “*Misbâhü's-Sağîr*” de denilmektedir. Tahrânî’nin naklettiğine göre, eserin “Al-i Kâşifü'l- Ğidâ” kütüphanesinde bir nüshası ve “Medresetü Fâdilhân” kütüphanesinde de iki nüshası mevcuttur.¹⁵⁹

25- *Muhtasar fî Ameli Yevm ve Leyle*

İbâdat alanında yazılan bu eseri bazıları, “*Yevm ve Leyle*” şeklinde isimlendirmiştir. Ancak Tûsî bizzat kendisi “*Muhtasar fî Ameli Yevm ve Leyle*” şeklinde isimlendirmiştir.¹⁶⁰ Eser farzlardan ve nafîleler, gece ve gündüz elli bir rekât kılınacak namazlar gibi konuları içermektedir. Tahranî’nin aktarımına göre, kendisi eserin iki farklı hatta yazılmış nüshasını görmüştür. Bunlardan ilki Seyyîd Ahmed en-Necefi’nin 1234/1818 yılındaki hattı, diğeri de Mirzâ Muhammed Tahrânî El-Askerî’nin hattıdır.¹⁶¹

26- *Mesele fî'l-Ahvâl*

Tûsî, *El-Fihrist*’in de kendisinin böyle bir eseri olduğu bilgisini vermiştir.¹⁶²

¹⁵⁷ Kûfî, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 333; Tûsî, *et-Tibyân*, I, 31; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235; Necâşi, *Er-Ricâl*, II, 333; Tüsterî, *Kâmüsü'r-Ricâl*, IX, 209.

¹⁵⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 32.

¹⁵⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 32; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 232.

¹⁶⁰ Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235.

¹⁶¹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 32.

¹⁶² Kûfî, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 333; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235.

27- *Mesele fî 'l-Amel bi Haberi 'l-Vâhid ve Beyâni Huccetihî*

Fıkıh usulü alanında yazılan küçük bir risaledir.¹⁶³

28- *Mesele fî Tahrîmi 'l- Fukkâ'*

Tûsî'nin *El-Fihrist*'inde yer alan bu eser, arpa suyunun haram olduğuna dair kaleme alınan bir risaledir. Tahrânî'nin aktarımına göre, Mirzâ Muhammed Et-Tahrânî el-Askerî'nin hattıyla yazılan bir nüshası vardır. Necef ve Hindistan'da da birer nüshaları bulunmaktadır.¹⁶⁴

29- *Mesele fî Vücûbi 'l-Cizye ale 'l-Yehûd*

Tûsî'nin *El-Fihrist*'inde yer almayan bir eserdir. İnâyetullah El-Kahpâî “*Mecmaü 'r-Ricâl*” adlı eserinde böyle bir eserin mevcut olduğu bilgisini vermiştir ve Tahrânî'de bu görüşe muvafakat ederek, Tûsî'nin eserleri arasında zikretmiştir.¹⁶⁵

30- *Mesâilü İbnü 'l-Berrâc*

Tûsî, *El-Fihrist*'in de kendisinin böyle bir eseri olduğu bilgisini vermiştir.¹⁶⁶

31- *El-Farku beyne 'n-Nebî ve 'l-İmam*

Kelâm alanında yazılmış bir eserdir.¹⁶⁷

32- *El-Mesâilü 'l-İlyâsiyye*

Dinin çeşitli alanları kapsayan yüz meseleyi ele alan bir eserdir. Tûsî'de *El-Fihrist*'inde bu eserine vurguda bulunmuştur.¹⁶⁸

33- *El-Mesâilü 'l-Cenbelâiyye*

Eser, Tûsî'nin *El-Fihrist*'inde de bu isimle yer almaktadır. Fıkıh alanında yazılmış, muhtelif yirmi dört meseleyi ele alan küçük bir risaledir.¹⁶⁹

¹⁶³ Kûfî, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 333; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235.

¹⁶⁴ Et-Tûsî, *et-Tibyân*, I, 32; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235.

¹⁶⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 32 – 33.

¹⁶⁶ Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 232.

¹⁶⁷ Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 232.

¹⁶⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 33; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 233.

¹⁶⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 33; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 233.

34- *El-Mesâilü'l-Hâiriyye*

Fıkıh alanında yazılan bu eser, üç yüz meseleyi ele almıştır. Tahrânî, bu eseri, “*El-Hâiriyyât*” şeklinde isimlendirdiği bilgisini de vermektedir.¹⁷⁰

35- *El-Mesâilü'l-Halebiyye*

Fıkıh alanında kaleme alınan küçük bir risaledir. Tûsî'nin *El-Fihrist*'inde de bu ismiyle yer almaktadır.¹⁷¹

36- *El-Mesâilü'l-Dımeşkiyye*

Kur'an'ın tefsirine yönelik kaleme alınan bir çalışmadır. Konu hakkında on iki mesele ele alınmıştır. Eser, aynı zamanda Tûsî'nin *El-Fihrist*'inde de yer almaktadır.¹⁷²

37- *El-Mesâilü'r-Râziyye*

Eser, akideyle ilgili on beş meseleyi ele almaktadır. Hocası Şerif el-Murtazâ'ya yöneltilen sorulara Tûsî'nin de hocasına eşlik edip, birlikte cevaplandığı meseleleri ihtiva etmektedir. Tûsî'nin *El-Fihrist*'inde de bu ismiyle yer almaktadır.¹⁷³

38- *El-Mesâilü'r-Recebiyye fî Tefsîri'l-Kur'ân*

Kur'an'ın ayetlerini tefsir eden bir çalışmadır. Tûsî, *El-Fihrist*'inde eserle ilgili olarak, benzerinin yazılmadığını belirtmiştir.¹⁷⁴

39- *El-Mesâilü'l-Kummiyye*

Kahpâî'nin nakline göre eser, Tûsî'nin, *El-Fihrist*'inde geçmektedir, ancak eserin nüshasına rastlanmamıştır.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 33; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 232.

¹⁷¹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 33; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 233.

¹⁷² Tûsî, *et-Tibyân*, I, 33; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235.

¹⁷³ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 33; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 233.

¹⁷⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 34; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235.

¹⁷⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 34.

40- *Misbâhü'l-Mütecehhid*

Ameller ve dualar ile ilgili eserdir. “*İhtiyârü'l-Misbâh*” dan iktibaslar içermektedir. Müstakil kitaplardan oluşan eser on cilttir. Her bir cildin özel adı vardır. Meşhed’de 1338/1919 yılında basılmıştır.¹⁷⁶

41- *El-Müfsih*

İmametten bahseden önemli bir eserdir. Tahrânî’nin aktarımına göre, eserin 517/1123 yılında Ebû Muhâsin b. İbrâhim b. Hüseyin b. Bâbeveyh’in hattıyla yazılı nüshası bulunmuştur. Mirzâ Muhammed Et-Tahrânî El-Askerî’nin istinsahı ve hattıyla Sâmarra Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹⁷⁷

42- *Maktelü'l-Hüseyin*

Hz. Hüseyin (r.a)’in katledilmesiyle ilgili bir eserdir. Tûsî’nin, *El-Fihrist*’in de geçmektedir.¹⁷⁸

43- *Mukaddime fî'l-Medhal ilâ İlmi'l-Kelâm*

Eserin içeriği hakkında mevcut bir bilgiye ulaşamadık. Ancak, Tahrânî’nin naklettiğine göre, 982/1574 yılında Muhammed Kûh Kamarî, Tûsî’nin mensubu olduğu dinin asılları için bir haşiye yazmış ve giriş bölümünde ilk olarak, şu sözlerle başlamıştır: “Birisi size gelip, iman nedir, diye sorarsa şöyle denilir; Allah’ı, Resulünü ve Onun Allah’tan getirdiklerini ve imamları tasdik etmektir. Bunlardan her biri taklîd ile değil delil iledir. Kim ki, bu beş erkânı öğrenip, kabul ederse mümindir. Bunları inkar eden de kafirdir. Bu beş erkân ise, tevhd, adalet, nübüvvet, imamet ve miâd’dır.” Eserin diğer nüshası ise Necef’te bulunmakta ve bu nüsha 982/1574 yılına aittir. Üçüncü bir nüsha ise Tûsî’nin bizzat kendisinin yazdığı nüshadır. Müellifin kendi hattıyla yazdığı bu eser Tahrân’da bulunmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 34; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 232.

¹⁷⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 34.

¹⁷⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 35; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 236; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 232.

¹⁷⁹ Kûfî, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 333; Tûsî, *et-Tibyân*, I, 35.

44- *Menâsikü'l-Hacc fî Mücerredi'l-Amel*

Tûsî'nin, *El-Fihrist*'in de geçen bu eserin, mevcut nüshası bilinmemektedir.¹⁸⁰

45- *En-Nakz alâ İbni Şâzzân fî Meseleti'l-Ğarr*

Tûsî'nin, *El-Fihrist*'inde de zikredilen bu eser akîde ile ilgilidir. İçeriğinde ince meseleler ve haber-i vâhid ile amel gibi konular yer almaktadır.¹⁸¹

46- *En-Nihâye fî Mücerredi'l-Fıkh ve'l-Fetavâ*

Tûsî'nin İmamiyye fikhına dair yazdığı bu eser daha çok hadisleri ihtiva etmektedir. Yazıldığı günden günümüze kadar medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. 23 bölüm ve 215 babdan müteşekkildir. Tahrânî'nin belirttiğine göre en eski nüshası, Hasen Ali b. İbrâhim b. Hasen b. Mûsâ El-Ferâhânî'nin hattıyla yazılmış, ferağ kaydında 591/1194 senesine ait olduğu bilgisi geçmektedir. Bu nüsha, Irak'ta "Abdü'l-Hüseyn Et-Tahrânî" kütüphanesinde bulunmaktadır. Bunun dışında mevcut özel nüshalarda bulunmaktadır. Eser, 1276/1859 yılında Tahrân'da büyük bir cilt halinde basılmıştır.¹⁸²

47- *Hidâyetü'l-Müsterşid ve Basîratü'l-Müteabbid*

Duâ ve ibâdât alanında yazılmış bir eserdir.

3. Et-Tibyân fî Tefsiri'l-Kur'an Adlı Eseri

Tûsî hakkında bilgi veren kaynaklar, onun "*Et-Tibyân fî Tefsiri'l-Kur'an*" adlı tefsirine vurguda bulunmuş ve bu tefsirin önemine işaret etmişlerdir.¹⁸³ Söz konusu

¹⁸⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 36; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 232.

¹⁸¹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 36; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235; Tabâtabâî, *Ricâl*, III, 232.

¹⁸² Tûsî, *et-Tibyân*, I, 36 – 37; Tûsî, *El-Fihrist*, s. 235.

¹⁸³ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 23; Kûfî, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 333; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 335; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, X, 122; Es-Safedî, *El-Vâfi*, II, 258; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şafiyye*, IV, 126; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 84; Tüsterî, *Kâmûsü'r-Ricâl*, IX, 209.

tefsirin, yirmi ciltten oluştuğu ve eserin adının daha çok “*Tefsirü'l-Kebîr*” olarak bilindiği bilgisi yer almaktadır.¹⁸⁴

Tûsî'nin daha önce belirttiğimiz üzere, “*El-Mesâilü'r-Recebiyye fî Tefsîri'l-Kur'an*” ve “*El-Mesâilü'l-Dimeşkiyye*” adlı tefsir sahasında yapmış olduğu çalışmaları mevcuttur. Ancak “*Et-Tibyân*” tefsiri, bu eserlerden daha kapsamlı bir çalışmadır. Şîî ulemanın belirttiğine göre, Tûsî, bu eserini kaleme alana kadar Şîî mezhebinde Kur'an'ın tamamının kapsamlı bir şekilde tefsiri yapılmamıştır.¹⁸⁵ İçeriğinde Tûsî'nin mensubu bulunduğu Şîî düşüncelerinden ziyade Sünnî âlimlerin düşüncelerine de mukayeseli bir şekilde yer verilmesi onu önemli kılan özelliklerden bir diğeridir.

Et-Tibyân'da, Fatiha sûresinden Nâs sûresine kadar, Kur'an'ın tüm ayetlerinin tefsirini içermesinin yanı sıra çeşitli Kur'an İlimleri'ne de ayrıntıya girmeden, yer verilmiştir. İçerisinde rivayetlere yer vermesiyle birlikte, dirâyet yöntemi ağır basmaktadır. Ayetler, kıraât, meanî, i'rab gibi birçok alanda incelenmiş ve konuyla ilgili dil ve kıraât âlimlerinden iktibaslarla bulunulmuştur. Bu bağlamda, içerisinde çeşitli Kur'an İlimleri'ni ihtiva etmesi açısından da kendinden önceki Şîî tefsirlerden ayrılmaktadır.

Eseri, metot itibarıyla incelediğimizde Tûsî'nin ayetlerde takip ettiği sıra ve düzen dikkat çekmektedir. Öncelikli olarak, ayetlerin kıraât vecihlerini okuyanlarına nispet ederek vermekte ve kıraâtin tevcihini yaparken dil, i'rab, mushaf hattı ve mana açısından ele almaktadır. Devamında ayetlerin varsa nüzul sebeplerine yer vererek, ayetin manasına açıklık getirmektedir. Ayetleri tefsir ederken, ayet, hadis, sahabe kavli, imamların sözleri, dil âlimleri ve az da olsa Sünnî âlimlerin isimlerine atıfta bulunarak, eserlerini kaynak olarak zikretmektedir.

¹⁸⁴Kûfi, *Ricalü'n-Necaşi*, s. 333; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 335; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, X, 122; Es-Safedî, *El-Vâfi*, II, 258; Sübkî, *Tabakâtü's-Şaifiyye*, IV, 126; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 84; İbn Tağriberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire*, V, 82; Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Editör: Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Maarif Vekaleti, İstanbul 1941, s. 223.

¹⁸⁵ *El-Mevsuatü'l-Arabiyye*, Müdiri'l-Am Mes'ud Bubu, Hey'etü'l-Mevsuati'l-Arabiyye, Dimaşk, 2003, s.643.

Bu eserin, Şîî dünyasındaki önemine işaret eden düşüncelerden bir kısmı şu şekildedir:

Tûsî'nin oğlunun öğrencisi olan ve Tabersî adıyla şöhret bulan, Ebû Ali Fazl b. Hasen (ö. 548/1154), “*Mecma'ü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*” eserinin mukaddimesinde; *Et-Tibyân* tefsirinin Hakk'ın ışıklarını ihtiva eden, Meânî ve Bediyyat ilimlerinin gizemlerini içeren, geniş dil lafızlarını bünyesinde toplayan bir eser olduğunu ve ayetlerin tedviniyle yetinilmeyip, açıklamalarına da yer verildiği aydınlatıcı bir eser olduğundan bahsetmektedir.¹⁸⁶

Seyyîd Mehdî Bahrü'l-Ulûm, “*Fevâidü'r-Ricâliyye*” adlı eserinde “*Et-Tibyân*” tefsirinin Kur'an ilimlerini bünyesinde toplayarak, diğer tefsirler içerisinde büyük ve eşsiz olduğunu, kitabının kaynaklarının çok fazla olduğu ve bu yönüyle Tûsî'nin, müfessirlerin imamı kabul edildiğini belirtmiştir.¹⁸⁷

Tahrânî'nin aktarımına göre, Muhammed b. İdrîs El-İclî (ö. 598/1201) Tûsî'nin tefsiri hakkında, bu eserin önemli bir konuma sahip olduğunu ve günümüze dek bu önemini koruduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁸

Eser, ilk olarak, her biri yaklaşık dokuz yüz sayfadan oluşan iki büyük cilt şeklinde Ali b. Şîrâzî'nin tahkikiyle 1364/1945 yılında Tahrân'da basılmıştır. Daha sonra Agâ Büzürg-i Tahrânî'nin takdimi ve Ahmed Habîb Kasîr El-Âmilî'nin tahkiki ile birlikte, on cilt halinde önce 1957 – 1965 yılında Necef'te, daha sonra 1434/2013 yılında Beyrût'ta basılmıştır.¹⁸⁹

Çalışmamıza konu olan baskı, 1434/2013 yılında Beyrût'ta basılan son baskıdır.

¹⁸⁶ Tabersî, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl (548/1153), *Mecma'ü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, (thk: Haşim er-Resûlî Mahallâtî, Fazlullah el-Yezdî et-Tabâtabâî), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1408/1988, I, 75.

¹⁸⁷ Bahrülulum-i Tabâtabâî, Muhammed Mehdî b. el-Murtazâ (1212/1797), *Ricâlü's-Seyyid Bahrü'l-Ulûm*, (thk: Muhammed Sâdık Bahrü'l-Ulûm, Hüseyin Bahrü'l-Ulûm), Mektebetü's-Sâdık, Tahrân 1363, III, 228.

¹⁸⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 23 – 24.

¹⁸⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 25; Öz, Mustafa, *agm*, XLI, 435.

3.1.Tefsirini Yazmasının Amacı ve Usûlü

Tûsî, tefsirinin mukaddimesinde Allah'a hamd edip, Efendimiz (s.a.v) ve Ehl-i beytine salât ve selam getirdikten sonra, tefsirini yazma amacından bahseder. Tûsî'nin, söz konusu tefsiri yazmaktaki amacı, eski olsun yeni olsun meslektaşlarından hiçbirinin Kur'an'ın tamamını ihtiva eden bir tefsiri kaleme almayışlarıdır.¹⁹⁰

Tûsî, içerisinde tüm rivayetleri toplayan ve meânî sanatlarını içeren kapsamlı bir tefsir yazmayı hedeflemiştir. Bu amacını, mevcut tefsirler üzerinden örneklerle izaha çalışır. Ona göre, ulema tefsir yazarken uzun uzun açıklamalara girip, Kur'an İlimlerinin tamamını kapsayan bir eser yazamamıştır. Kimi Taberî gibi sadece edebî sanatları kapsayan tefsir yazarken, kimi de tefsirini yabancı kelimelerin ve lafızların manalarını açıklamakla sınırlandırmıştır. Bir kısmı da orta bir yol tutup, bilinmesi güç olan ve zıt anlamlı kelimeleri terketmiştir. Zeccâc ve Ferrâ gibi nahivciler, i'rab ve sarfla ilgili tefsirler kaleme alırken, Mufaddâl b. Seleme ve başkaları da dil ilminin zahmetli bir iş olduğunu düşünmüştür. Ebû Ali el-Cübbâî ve başkaları ise, kelâmı meânî ile ilişkilendirmeye önem vermiştir. Onlardan söz sanatı ilmini bu şekilde izafe edenler de var, Belhî ve başkaları gibi fukahânın ihtilaflarını açıklayan tefsirler de vardır.¹⁹¹

Tûsî'ye göre tefsirler içerisinde orta bir tutum sergileyenler, telif ettikleri tefsirlerle doğru olanı yapmışlardır. Muhammed b. Bahr Ebû Müslim El-İsfahânî ve Ali b. İsa Er-Rummânî bu işi doğru yapmıştır. Bu ikisi dışındaki müfessirler, sözü uzatmış ve ihtiyaç duyulmayan bilgiler vermiştir.¹⁹²

Müfessirler üzerinden konuyu izah eden Tûsî, kendi tefsirini, diğer tefsirlerden ayırt eden özelliğini şu sözlerle ifade etmektedir: “Bu tefsir, içerisinde Kur'an İlimlerini ihtiva ederek, tüm sanatları toplamayı amaçlıyor. Kıraât, meânî, i'rab, kelâm, mülhidlerin ve çeşitli batıl mezheplerin (Müşebbehe, Mücessime, Mücebbira

¹⁹⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 81.

¹⁹¹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 81 – 82.

¹⁹² Tûsî, *et-Tibyân*, I, 82.

v.d) sözlerine cevaplar yer almaktadır. Konuyu uzatmadan, muhtasar ve veciz bir şekilde tüm sanatları ele alacağız.”¹⁹³

Tûsî'nin, mukaddimesinde yer alan bu açıklamalardan yazacağı Kur'an Tefsiri'nin bütün ilimleri kapsayan ve insanların ihtiyaç duyacakları sözleri içermesini amaçladığı anlaşılmaktadır. Baştan sona tefsirini incelediğimizde, konuları işleyiş tarzı kısa ve veciz bir şekilde olmuştur. Tefsirinde yeri geldikçe ilgili Kur'an ilimlerine yer vererek, birçok açıdan ayetleri tahlile tâbi tutmuştur. İçeriğinde birçok kaynağa yer vermesi ve bu kaynakların ilgili kısımlarını seçip alması dikkat çekici özelliklerinden biridir. Tûsî'nin tefsirinde amaçlanmış olduğu bu özellikler, Şîî dünyasında yeni bir tefsir geleneğinin başlamasına sebep olmuştur.

3.2. Tefsirinin Kıraât Açısından Önemi

Tûsî'den önce Şîâ nezdinde telif edilen tefsirleri kıraât ilmi açısından incelemek, Tûsî'nin tefsirinin kıraâtlere açısından önemini daha belirgin bir şekilde ortaya koyacaktır. Tûsî'den önce Şîî müfessirlerin kaleme aldığı ve günümüze ulaşan tefsir sayısı oldukça azdır. Bu tefsirler sırasıyla şu şekildedir:

İmam Hasan el-Askerî'ye nispet edilen Tefsir: Bu tefsirin Hasan el-Askerî'ye ait olduğuna dair birtakım şüpheler vardır.¹⁹⁴ Mevcut olan tefsiri kıraâtlere açısından incelediğimizde, kıraâtlere istifa yoluna gidilmediğini müşahade ettik. Bismelenin tefsiriyle başlayıp¹⁹⁵ Fatiha, sûresinden devam ederek Bakara sûresinin 282. ayetinde son bulur. Tefsirini yaptığı her ayette imamlardan nakillerde bulunmasından dolayı rivayet tefsiridir. Dil açısından tahlillerde bulunmayıp, daha çok rivayetlerin ve ayetlerin uzun bir şekilde tevillerini ele almıştır.

Fûrat el-Kûfi ve Tefsiri: İlk dönem Şîî tefsirler arasında zikredilen bu tefsir, Tûsî'nin tefsirinden önce kaleme alınmıştır. Tefsiri incelediğimizde, genelde Kur'an

¹⁹³ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 82.

¹⁹⁴ Habibov, Aslan, “İmâmiyye Şîa'sının Tefsir Tarihi ve Günümüze Ulaşan En Eski Şîî Tefsirler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, VIII, S. I, s. 224.

¹⁹⁵ Hasan el-Askerî, Ebû Muhammed Hasen b. Alî el-Hâdî b. Muhammed el-Cevâd et-Takî (260/874), *Et-Tefsîr Mensubu ilâ İmam Hasan el-Askerî*, (thk: Medresetü'l-İmami'l-Mehdî), Kum 1409, s. 30.

ilimleri, özelde kıraât ilmi açısından ayetler ele alınmayıp, mukaddimesinde de belirtildiği üzere, imamların rivayetlerinden meydana gelmektedir.¹⁹⁶ Fatiha'dan Nas'a kadar tüm sûreleri ihtiva eden eserde her ayetin tefsiri yapılmamıştır. Tefsirini yapmış olduğu ayetler, ehl-i beyt ile ilgili ayetlerdir. Söz konusu ayetleri, senetleriyle birlikte verdiği rivayetlerle tefsir etmektedir.

Ayyâşî ve Tefsiri: İmamiyye Şîâ'sının önemli kaynaklarından biridir.¹⁹⁷ Mukaddimesinde, imamların rivayetine verdiği önemden söz etmektedir. Ayyâşî'ye göre, Allah, Kur'an'ın tevilini Resulüne öğretmiştir. Allah Resulü'de Hz. Ali'ye öğretmiştir.¹⁹⁸ Ayetlerin tefsirinde imamlardan zikrettiği rivayetlerin yanı sıra kendi görüşlerine de yer vermiştir. Ağırlıklı olarak rivayetlerin yer aldığı bu tefsir, Kehf sûresi ile son bulmaktadır. Kur'an'ın tamamının tefsirinin yer almadığı bu eserde kıraât ilmine dair bilgiler bulunmamaktadır.

Ali b. İbrâhim el-Kummî ve Tefsiri: İlk dönem Şîî rivayet tefsirlerinden biri olan Kummî tefsiri, Şîâ'nın önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Tefsirinde sürekli olarak ehl-i beytin faziletlerini ön plana çıkartmaktadır.¹⁹⁹ Eser, ayetlerin tefsirinde imamların rivayetlerini kaynak olarak kullansa da Kummî kendi görüşlerine de yer vermiştir. Uzun bir mukaddime ile başlayan eserde, Kur'an ilimlerinin açıklaması ayetlerden örneklerle zikredilmiştir. Ancak bunlar arasında kıraât ilmi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Kur'an ilimleri içerisinde daha çok, nâsih-mensûh, müteşabih ayetler, takdim- tehir, zahir- batın sebep-i nüzûl gibi konuları ihtiva etmektedir.²⁰⁰

İlk dönem Şîî tefsirlere Tûsî'nin hocası Şerif el-Murtazâ'nın "*Tefsirü's-Şerif el-Murtazâ = Nefâisü't-Te'vil*"²⁰¹ adlı tefsirini de kıraâtlere açısından incelememiz,

¹⁹⁶ İbn Fûrat el-Kûfî, Ebü'l-Kâsım Fûrat b. İbrâhim (takriben 310/922), *Tefsiru Fûrat el-Kûfî*, (thk: Muhammed El-Kâzım), Vizaret-i Ferheng u İrşad-i İslamî, Tahrân 1416/1995, s. 45.

¹⁹⁷ Ayyâşî Tefsiri hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Gül, Recep Emin, *Şia Tefsirlerinde Hadis Kullanımı, El-Ayyâşî Örneği*, Ankara 2016.

¹⁹⁸ Ayyâşî, Ebü'n-Nasr Muhammed b. Mes'ud (320/932), *Tefsirü'l-Ayyâşî*, (thk: Haşim Resulî Muhallatî) Mektebetü'l-İlmiyyeti'l-İslâmiyyeti, Tahrân [t.y], I, 17.

¹⁹⁹ Şen, Ziya, *Şia'nın Kıraatlere ve Kur'an Tarihiine Bakışı*, İstanbul 2013, s. 47.

²⁰⁰ Kummî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim (329/941), *Tefsirü'l-Kummî*, (thk: Tayyib el-Musevi el-Cezairî), Dârü'l Kitâbi'n-Neşr, Kum 1367, I, 2 – 27.

²⁰¹ Söz konusu tefsir hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Cennet, Mehmet Zülfî, *Şii/Usûlî Geleneğin Kur'an Yorumu (Şerif Murtaza Örneği)*, Ankara 2016.

konuyu daha da belirgin hale getirecektir. Şerif el-Murtazâ'ya göre, kıraât, vahiy lafızlarının harflerinde ve teşdîd, tahfif gibi hususlardaki ihtilaflardır.²⁰² Murtazâ'nın kıraâtleri kullanımı, dile ve manaya verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Her ayeti kıraâtler açısından tahlil etmeyip, birkaç yerde kıraât vecihlerine yer verdiği görülmektedir.²⁰³ Kimi zaman kıraâtleri okuyanlarına nispet ederken, kimi zaman da ravileri nakletmeden kıraâtleri vermiştir. Hüküm istinbât etmek için kıraâtlere başvurmayıp, daha çok dil, üslup ve görüşünü desteklemek amacıyla kıraâtlere müracaat ettiğini söyleyebiliriz. Çoğunlukla mütevatir kıraâtleri tercih ederken bazen de görüşünü desteklemek için şâz kıraâtlere de itibar etmiştir.

Şerif el-Murtazâ'yı bir kenara bırakırsak, ilk dönem Şîi tefsirlerde görüldüğü üzere, ayetler kıraât açısından tahlil edilmemiştir. Tûsî'nin Kur'an İlimlerini ve görüşlerini tefsirinde zikretmesi onu kendinden önce telif edilen tefsirlerden farklı kılmıştır. Hocası, Şerif el-Murtazâ'dan kıraât ilmini aldığını söylemek doğru olmaz. Çünkü Şerif el-Murtazâ'nın tefsirini incelediğimizde onun kıraât ilmine Tûsî kadar yer vermediğini görmekteyiz. Bu yönüyle de Tûsî'nin tefsiri önemini korumaktadır.

Tûsî, Kur'an İlimlerinin tamamını tefsirinde toplamaya gayret etmiş ve bu ilimler arasında özellikle kıraât ilmine büyük ölçüde yer vermiştir. Tûsî'nin kıraât ilmini hangi hocalardan aldığına dair, elimizde bilgi bulunmamakla birlikte, onun kıraât vecihlerinde kullandığı kaynakların daha çok dil âlimlerinin eserleri olması ve bu eserlerde kıraât vecihlerinin yer alması, bu ilmi Sünnî âlimlerden aldığı düşüncesini çağrıştırmaktadır. İbn Haleveyh, İbn Mücahid ve Taberi'yi kıraâtlerde kaynak olarak kullanması da dikkat çekici bir özelliktir. Ayrıca, tefsirinde zikrettiği kıraât vecihlerini incelediğimizde Sünnî âlimlerin kıraât kitaplarıyla uyum arz etmesi ve kıraâtleri tahlil ederken Sünnî âlimlerin usûlleri ile paralellik göstermesi bu düşüncemizi güçlendirmektedir.

Tûsî'nin tefsirinde kıraât tahlillerine yer vermesi, onun bu konudaki geniş bilgisine işaret etmektedir. O kıraât vecihlerini verirken “sahih” ve “şâz” kavramlarını

²⁰² Şerif el-Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alemülhüda Ali b. Hüseyin (436 / 1044), *Tefsirü's-Şerif el-Murtazâ = Nefâisü't-Te'vil*, thk: Seyyid Mücteba Ahmed el- Musevî, Müessesetü'l- Alemi li'l- Matbuat, Beyrut 2010, I, 92.

²⁰³ Kıraât vecihlerinin geçtiği yerler için bkz: Şerif el-Murtazâ, *age*, I, 98; I, 103 – 104.

kullanmaktadır. Ayrıca kıraâtleri Mushaf imlâsı ve Arap dili açısından da incelemektedir. Bu yönüyle Sünnî âlimlere muvafakat etmektedir.

Gerek sahih gerekse şâz kıraâtlerin dil ve mana açısından tevcihlerini yapan Tûsî, kimi zaman tercihte bulunurken, çoğu zaman herhangi bir görüş belirtmeyip, tercihi okuyucuya bırakmıştır. Tercihte bulunurken, daha çok kıraâtin senet açısından sahih olması, kıraâtin mushaf imlâsına uyması, dil ve mana açısından mantıklı olması ve mezhebî düşüncesine uygun olması gibi kriterlere dikkat etmiştir.

4. Kıraâtleri Değerlendirmede Başvurduğu Kaynaklar

Tûsî, kıraâtlerin tevcihlerini dil ve mana yönünde ele aldığından birtakım kaynaklara başvurmuştur. Müracaat ettiği kaynakların çoğunu dil bilginlerinden Ferrâ, Sibeveyh, Ferrâ, Ebû Ubeyde, Ahfeş, Taberî, Zeccâc, İbn Haleveyh ve Ebû Ali el-Fârisî gibi isimler oluşturmaktadır. Tefsirinde Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşlerine sıklıkla yer vermektedir. Çoğu zaman tercihini Ebû Ali el-Farisî'den yana kullanmaktadır.

Tezimizin hacmini artırmamak adına, Tûsî'nin tefsirinde kullanmış olduğu kaynaklardan ismine sıkça atıfta bulunduğu kişilere yer verdik.

4.1.Sibeveyh

Sibeveyh (ö. 180/796) Basra nahiv ekolünün en önemli temsilcilerinden biridir. Anne ve babasının Fârisî olduğu için Farsça'yı çok iyi bildiği nakledilmektedir.²⁰⁴ Halil b. Ahmed (ö. 175/791)'den onbeş yıl kadar nahiv, sarf, fonetik ve lügat konularında dersler aldığı, kıraât alanında da Ebû Amr b. Alâ, İsa b. Ömer es-Sekafî ve Harun el-Kâri'den ders almıştır.²⁰⁵ Sibeveyh “*el-Kitâb*” adlı meşhur eserindeki

²⁰⁴ Özbalıkçı, M. Reşit, “Sibeveyhî”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 130.

²⁰⁵ Özbalıkçı, M. Reşit, *agm*, XXXVII, 130.

bilgilerin çoğunu, hocası Halil b. Ahmed'den yapmış olduğu alıntılar olduğu kaydedilmektedir.²⁰⁶

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا

“Hırsız erkek ve kadının elini kesin” (Maide – 38)

Tûsî'nin Sibeveyh'den aktarımına göre “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ” kavlinin nasb ile okunması daha iyidir. Bu durum “الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي” kavline benzemektedir. Ayetin kıraât vecihlerini zikreden Tûsî devamında İsb b. Ömer'in bu okuyuşun aksini okuduğunu belirtmiştir. Tûsî'ye göre “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ” kavlini “وَاللَّذَانَ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَأَدُوهُمَا”²⁰⁷ kavlindeki gibi ref' ile okumak caiz değildir. Ona göre iki sebepten dolayı ref' ile okunabilir:

1. Sibeveyh'e göre, bu durumda tefsiri, size farz kılınan şeyler arasında hırsız erkek ve kadının hükmü de vardır, şeklinde olur.
2. Müberred ve Ferrâ'ya göre, ceza manasında ref' olur. Bu durumda habere “fâ” harfi gelir ve takdiri; “من سرق فأقطعوا” şeklinde olur.

Tûsî'nin Sibeveyh'den kaynak göstermiş olduğu bu bilgi “Kitâbu Sibeveyh” adlı eserde özetle şu şekilde yer almaktadır: “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ” kavli ref' olduğu zaman, hırsız erkek ve kadının hükmü size farz kılındı manasında olur. Bu durum “وَاللَّذَانَ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَأَدُوهُمَا” kavline benzemektedir. “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ” kavli “الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي” kavline benzemektedir. Mansub olarak okunması Arap diline daha uygundur. Çünkü burada fiilin emrin kipi daha uygundur.”²⁰⁸ (Sibeveyh, hırsız türünü muayyen kişi olarak değerlendirmiştir.)

Örnekte de görüldüğü üzere Tûsî, ayetlerin dil açısından tevcihini yaparken Sibeveyh'in görüşlerine müracaat etmiş ve tefsirinde kaynak olarak göstermiştir.

²⁰⁶ Özbahıçı, M. Reşit, *agm*, XXXVII, 130.

²⁰⁷ Nisâ – 4/16.

²⁰⁸Sibeveyh, Ebû Bısr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi (180/796), *Kitâbu Sibeveyh*, (thk: Abdüsselam Muhammed Harun), Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1408/1988, I, 143 – 144.

4.2.Ferrâ

Ferrâ (ö. 207/822), Arap dili ve tefsir âlimidir. Bağdat'a gittiği zaman, Kisaî (ö. 189/805) ile karşılaşarak ondan ders almıştır. Kisaî'den özellikle kıraâte dair rivayetleri ve nahvin inceliklerini öğrendiği nakledilmektedir.²⁰⁹ Hocası Kisaî'nin vefatının ardından Ferrâ, gerek nahiv gerek Kur'an ilimleri arasında dönemin önemli simalarından biri haline geldiği belirtilmektedir.²¹⁰

Tûsî'de yeri geldikçe Ferrâ'nın dil ve kıraât açısından görüşlerine başvurmuştur. Tefsirinde kaynak olarak kullandığı örnekler aşağıda geldiği şekildedir:

هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ

“Halbuki bu size vaad olunan şey, ne kadar da uzak!” (Mü'minûn – 36)

Tûsî, ayette geçen kıraât vecihlerini belirtirken Ebû Cafer'in “هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ” kavlini “tâ”nin kesrasıyla okuduğunu, geri kalan imamların, fethayla okuduğunu, tenvini terkederek okumada ise ihtilaf edilmediğini belirttikten sonra ayetin dil açısından tevcihini yapmış ve Ferrâ'nın görüşüne müracaat etmiştir.

Tûsî'nin, Ferrâ'dan naklettiği pasajda, “هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ” kavlini Kisaî'nin “هيهاه” şeklinde genel kurala aykırı olarak “علقاء” gibi te'nis hâ'sı ile vakfettiğini, Ferrâ'nın ise makabli sâkin olduğu için “tâ” ile vakfettiğini ve bu durumun Arapların “بنت” ve “أخت” demeleri gibi olduğunu, çünkü “tâ”nın kesralı halinin Arapçada olduğunu ve te'nis hâ'sının olmamasının bu duruma bir delil olduğunu nakletmiştir.²¹¹

Tûsî'nin Ferrâ'dan naklettiği bu pasaj, “*Meani'l-Kur'ân*” adlı eserde şu şekilde geçmektedir: “هَيْهَاتَ” lafzında vakfettiğimiz zaman “tâ” ile vakfederiz. Çünkü “tâ”nin kesralı hali Arapçada vardır. Çünkü te'nis hâ'sı olmaması bu duruma delildir. Bu durumda ulaşmak, elde etmek manasında “دراك” emir fiili olur.²¹²

²⁰⁹ Tüccar, Zülfikar, “Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 407.

²¹⁰ Tüccar, Zülfikar, *agm*, XII, 407.

²¹¹ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 279 – 281.

²¹² Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemi (207/822), *Meani'l-Kur'ân*, [t.y], Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1403/1983, II, 235.

Görüldüğü üzere Tûsî, Ferrâ'nın görüşlerine başvurarak ayetin tevcihini yapmıştır. Tûsî, Ferrâ'yı sadece ayetlerin dil açısından tevcihini yaparken kaynak olarak göstermemiştir. O aynı zaman da kıraâtleri okuyanlarına nispet ederken de Ferrâ'ya atıfta bulunmuştur:

يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ

“Evlerini hem kendi elleriyle hem de mü'minlerin elleriyle yıkıyorlardı.” (Haşr – 2)

Tûsî, ayetteki kıraât ihtilaflarını belirtirken kıraât imamları içerisinde sadece Ebû Amr'ın “يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ” şeklinde şeddeyle okuduğunu naklettikten sonra, Ferrâ'yı kaynak göstererek bu kıraâtin Ebû Abdurrahman es-Sülemî'ye ve Hasen'e ait olduğunu zikretmiştir. Devamında geri kalan kıraât imamlarının tahfif ile okuduğunu ve her iki kıraâtin de “أَكْرَمَتَهُ” ve “كَرَّمَتَهُ” kelimelerindeki gibi aynı manaya gelen iki farklı söyleyiş olduğunu aktarmıştır.²¹³

Tûsî'nin naklettiği bu bilgi *Meani'l-Kur'ân* adlı eserde de bu şekilde geçmektedir.²¹⁴

Tûsî'nin, tefsirinde kıraâti okuyanlara nispet ederken, kıraât senedinde yer alan ilk isimlerine vurguda bulunduğu örnekleri oldukça azdır. Tûsî'nin, Ebû Abdurrahman es-Sülemî (73/692)'yi kaynak göstererek atıfta bulunması, muhtemelen Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin, Hz. Ali ile olan bağlantısından kaynaklanmaktadır. Çünkü Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin kıraât ilmini doğrudan Hz. Ali'den alması, Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin yanında yer alması gibi bilgiler,²¹⁵ Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Şiâ nezdinde önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

²¹³ Tûsî, *et-Tibyân*, IX, 422.

²¹⁴ Ferrâ, *Meani'l-Kur'ân*, III, 143 Daha fazla örnek için krş: Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 224 – 225; Ferrâ, *Meani'l-Kur'ân*, II, 216; Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 26; Ferrâ, *Meani'l-Kur'ân*, II, 138; Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 226; Ferrâ, *Meani'l-Kur'ân*, II, 96; Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 323; Ferrâ, *Meani'l-Kur'ân*, II, 377; Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 366 – 367; Ferrâ, *Meani'l-Kur'ân*, II, 390.

²¹⁵ Demirci, Muhsin, “Ebû Abdurrahman es-Sülemî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 87.

4.3.Ebû Ubeyde

Ebû Ubeyde (ö. 209/824), Arap dili ve edebiyatı, tefsir, ahbar ve neseb âlimidir. Basra ekolünün önde gelen âlimlerinden dersler aldığı kaydedilmektedir.²¹⁶ Ebû Ubeyde'nin garib lügatler, şiir ve nahivde en güçlü olduğu Eyyâmü'l-Arab, Ensab ve Ahbar alanlarında yoğunlaşarak, Cahiliyye Devri ve Müslümanların ilk iki asrına dair eyyâm ve ahbarın büyük bir kısmının onun çalışmalarıyla bizlere intikal ettiği nakledilmektedir.²¹⁷

هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَاكِ مَتَكُونُونَ

“Onlar ve eşleri gölgelerde koltuklara yaslanmaktadır.” (Yasin – 56)

Tûsî'nin naklettiğine göre Asım hariç Kûfeli kıraât alimleri “ فِي ظِلَالٍ ” şeklinde cemi'si “ظَلَّة” olarak okudu. Bu kelime “ظلمة / ظلم” kelimesine benzemektedir. Geri kalan imamlar, ayette geçtiği üzere “برمة / برام” veya “قَلَّة / قلال” kelimelerine benzer şekilde okumuşlardır. “ظَلَّ” ve “ظَلَّة” cemi'dir ve “مَنْ” (barınak, yuva, ev) anlamındadır. Tûsî, mezkûr kıraâtin tevcihini yaparken Ebû Ubeyde'nin ismine atıfta bulunmaktadır. Ebû Ubeyde'ye göre, cemi'si “ظَلَّ” ve “أظلال” dir.²¹⁸

Tûsî'nin Ebû Ubeyde'den alıntılıdığı pasaj “Mecazü'l-Kur'ân” adlı eserde şu şekilde yer almaktadır: “ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَاكِ ” kavlinde yer alan “ظِلَالٍ” kelimesinin müfredi “ظَلَّة” dir. Cemi'si ise, “الظلل” ve “أظلال” dir. Bu da “مَنْ” anlamındadır.²¹⁹

إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ

“Şüphesiz biz onları, ahiret yurdunu düşünme özelliği ile (temizleyip) ihlâslı kimseler kıldık” (Sâd – 46)

Konuyla ilgili başka bir örnekte Tûsî, ayetin kıraât vecihlerini naklederken Nafi'nin “بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ” şeklinde muzaf olarak okuduğunu, diğerlerinin de tenvinle

²¹⁶ Tülücü, Süleyman, “Ma'mer b. Müsennâ”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 551.

²¹⁷ Tülücü, Süleyman, *agm*, XXVII, 551.

²¹⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 331.

²¹⁹ Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsenna et-Temimî el-Basrî (209/824), *Mecazü'l-Kur'ân*, (thk: Mehmed Fuat Sezgin), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1954, II, 164.

okuduğunu belirtmektedir. Tenvinle okuyanlar “ ذِكْرِي ” kelimesini “ خالصة ” kelimesinden bedel kılmışlar ve cerr durumundadır. Tûsî'ye göre nasb olması da caizdir. Ebû Ubeyde'ye göre izmar ile ref' olması caizdir ki o da “ ذِكْرِي ” lafzıdır.²²⁰

Ebû Ubeyde'den nakledilen kısım eserinde şu şekilde yer almaktadır. “إِنَّا أَخْلَصْنَا لَهُمْ بِخَالِصَةِ ذِكْرِي الدَّارِ” kavli tenvin ile okunduğunda “ ذِكْرِي ” amel eder.²²¹

Örneklerden görüldüğü üzere Tûsî, Ebû Ubeyde'yi genellikle kelimenin müfred ve cemi'sine vurguda ve kıraâtlerin dil açısından tevcihini yaparken ismini kaynak olarak kullanmaktadır.

4.4. Ahfeş

Ahfeş (ö. 215/830), Basra dil ekolünün tanınmış âlimlerinden birisidir. Nahiv sahasındaki otoritesinden dolayı “Ahfeş” denildiğinde akla gelen ilk isim olduğu belirtilmektedir.²²² Bağdat'ta Kisaî'nin ısrarı üzerine “*Meani'l-Kur'ân*” adlı eserini kaleme aldığı kaydedilmektedir.²²³

Tûsî, tefsirinde Ahfeş'in ismine fazla yer vermemektedir. Ahfeş'in isminin zikredildiği kısımlar, genellikle kıraâtlerin dil açısından tevcihinin yapıldığı yerlerdir.

أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا

“... veya onun dengi oruç tutmaktır.” (Maide – 95)

Tûsî, “أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ” kavlini bazılarının kesrayla “أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ” şeklinde okuduğu bilgisini verdikten sonra bu kıraâtin vechini Ahfeş'in sözleriyle tevcih etmiştir. Tûsî'nin, Ahfeş'ten naklettiğine göre, bu vecih olmalıdır, çünkü “عَدْلُ” misil anlamına gelmektedir. Fetha ile “عَدْلُ” şeklinde olanı ise, mastardır. Bu durumda “عَدْلْتُ هَذَا بِهَذَا”

²²⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 403.

²²¹ Ebû Ubeyde, *Mecazü'l-Kur'ân*, II, 185.

²²² Koçak, İnci, “Ahfeş el-Evsat”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 526.

²²³ Koçak, İnci, *agm*, I, 526.

”ذلك صياماً“ derler. ”عَدْلٌ“ aynı şekilde misil, benzer, anlamındadır. Ahfeş’in buna delili ise, ”وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ“²²⁴ kavlidir.²²⁵

Tûsî’nin Ahfeş’ten nakletmiş olduğu bu bilgi, ”*Meani'l-Kur'ân*” adlı eserde şu şekilde geçmektedir: ”Bunun oruçtan misli istenir. Bazılarında ”أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَاماً“ şeklinde kesra ile söylemişlerdir. Bu bir vecihtir. Çünkü ”عَدْلٌ“ benzer anlamına gelen ”مِثْلٌ“ demektir. ”عَدْلٌ“ ye yani fethalı olana geldiğimizde, bu bir mastardır. Bu anlamda ”عَدِلْتُ هَذَا بِهَذَا عَدْلًا حَسَنًا“ derler ve ”عَدْلٌ“ de ”وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ“ kavlindeki gibi benzer anlamına gelmektedir.”²²⁶

نُكْفِرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلُكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

”Sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yerleştirmeye yerleştiririz.”

(Nisâ – 31)

Tûsî’nin tefsirinde naklettiği üzere, Asım’dan Mufaddal ”نُكْفِرُ“ ve ”وَنُدْخِلُكُمْ“ lafızlarını ”yâ“ ile okurken, geri kalan imamlar ”nûn“ ile okumuştur. Tûsî’ye göre ”nûn“ kıraâtiyle okumak iyidir. Çünkü İlahî va’di ifade eden bu cümle, ibtida cümlesiyle okunur. Ancak Tûsî’ye göre bu lafızların gaib zamir cihetiyle öncesiyle ilişkilendirilmesi daha güzeldir. Bu kıraâti Ahfeş’te tercih etmiştir. Çünkü ”yâ“ ile okuyanlar Allah’ın zikrini ”إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا“ kavline nispet etmişlerdir.²²⁷

Görüldüğü üzere Tûsî, tercih ettiği kıraâti delillendirmek için Ahfeş’in ismini kaynak olarak kullanmıştır. Ahfeş’te, eserinde bu şekilde tercihte bulunmuştur.²²⁸

²²⁴ Bakara – 2/123.

²²⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 444.

²²⁶ Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Mücaşii (215/830), *Meani'l-Kur'ân*, (thk: Hüdâ Mahmûd Karaa), Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1411/1990, I, 288.

²²⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 77.

²²⁸ Ahfeş, *Meani'l-Kur'ân*, I, 253.

4.5. Taberî

Taberî'nin (310/923), Bağdat'ta Ahmed b. Yusuf et-Talebî'den kıraât dersleri aldığı kaydedilmektedir.²²⁹ Ayrıca Ebû Zûr'a er-Razî, İbnü'l-Müneccim ve Ebû Hatim es-Sicistanî gibi âlimlerden de dini ilimler ve Arap dili okumuştur.²³⁰

Tûsî, tefsirini yazarken genelde Sünnî mukayeselere de yer vermiştir. Ancak bu daha çok Şîî düşüncüyü desteklemek amacıyla olmuştur. Örneğin Maide sûresinin altıncı ayetinde “ayakların meshedilmesi” konusunda Taberî'yi kaynak olarak göstererek²³¹ düşüncesini hem Şîî hem de Sünnî açıdan delillendirme yoluna gitmiştir. Ayetteki kıraât tevcihini yaparken, konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: Ayakların meshedilmesini söyleyenler, İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Ebû Ali el-Cübbâî ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve başkalarıdır. Bunun dışında Tûsî'ye göre ayakları meshetmek kitapta geçerken, yıkamak ise sünnette yer almaktadır. İkinci kez, et-Taberî'nin de bu görüşte olduğu vurguladıktan sonra Şîâ nezdinde kabul gören görüşün bu olduğunu²³² belirterek sözlerine hadislerden ve sahabe sözlerinden deliller sunmaktadır.

Tûsî, bazen de Taberî'nin ismini kıraâtlerin tevcihini yaparken kaynak olarak kullanmıştır:

وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ

“Ancak, bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar.” (Maide – 89)

Tûsî'nin aktarımına göre, İbn Âmir “عاقدم” şeklinde elifle okurken, Hamze, Kisaî ve Asım'dan Ebû Bekr “عقدتم” şeklinde elifsiz ve tahfif ile okumuştur. Geri kalan kıraât imamları ise, teşdîd ile okumuştur. Ayetteki kıraât vecihlerine yer veren Tûsî, devamında Taberî'nin teşdîd ile okunan kıraâttan menettiğini ve bu durumun yeminin

²²⁹ Fayda, Mustafa, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 315.

²³⁰ Fayda, Mustafa, *agm*, XXXIX, 315.

²³¹ Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923), *Câmiü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, [t.y], Mustafa el-Babî el-Halebî, Kahire 1373/1954, V, 124.

²³² Tûsî, *et-Tibyân*, III, 299 – 304.

tekrarıyla birlikte olabileceğini ve bunun doğru olmadığını, çünkü bu tekrarın kişinin o yeminin hem kalbî hem de lisanıyla akdetmesiyle teşekkül edeceğini nakletmiştir.²³³

Taberî'nin “*Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*” adlı tefsirinde zikredilen kısımda Taberî'nin “qâf”ın tahfifiyle okunan kıraâtî doğru bulduğu açıklaması yer almaktadır.²³⁴

4.6.Zeccâc

Zeccâc (ö. 311/923) Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Ayrıca müfessir kimliğiyle de bilinmektedir. Zeccâc'ın, Arap diline dair ilmini Saleb ve Müberred'den aldığı nakledilmektedir.²³⁵ Ebû Ali el-Farisî ve Rummanî önde gelen öğrencilerindedir. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu* adlı tefsirinde aynı harflerden meydana gelen kelimeler arasındaki etimolojik bir ilişkiye işaret etmiştir.²³⁶ Tûsî'de, harfte veya harekede meydana gelen kıraât vecihlerinin manasını verirken Zeccâc'ın bu görüşlerine atıfta bulunulmuştur.

فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ

“(Ona) rahatlık, güzel rızık ve Naim cenneti vardır.” (Vâkıa – 89)

Tûsî'nin naklettiğine göre, Yakûb “فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ” şeklinde “râ”nın zammesiyle okurken, geri kalan imamlar, “râ”yı fethayla okumuşlardır. Her iki vechin de dilde mevcut olan kullanım olduğunu belirten Tûsî, devamında Zeccâc'ı kaynak göstererek, her iki kıraât vechinin ifade ettiği manayı vermiştir. Nitekim Zeccâc'a göre Ravh “râ”nın fethasıyla okumuştur ki bu durumda “rahatlık” anlamına gelir. Zammeli kıraâtte ise mana, “Ebedi hayat vardır, ölüm yoktur” şeklinde olur.²³⁷

Zeccâc'ın “*Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*” adlı eserinde bu bilgi şu şekilde yer almaktadır: “Ravh, “râ”nın fethasıyla, rahatlık anlamında okumuştur. “فَرُوحٌ” şeklinde

²³³ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 433.

²³⁴ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, VII, 13.

²³⁵ İşler, Emrullah, “Zeccâc”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 173.

²³⁶ İşler, Emrullah, *agm*, XLIV, 173.

²³⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, XI, 386.

“râ”nın zammesiyle okunduğuda da rivayet edilir. Bu durumda bu kıraâtin tefsiri, “hayat ebedidir, ölümden sonra bir daha ölüm yoktur.” şeklindedir.²³⁸

Tûsî'nin, kelimenin harekesinde meydana gelen kıraât vecihlerini anlamlandırmada Zeccâc'ın görüşlerine başvurduğu bir diğer örnekte Secde sûresinde yer almaktadır:

الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ

“O ki, yarattığı her şeyi güzel yapar.” (Secde – 7)

Tûsî'nin aktarımına göre, “أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ” kavlini İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir “lâm” harfinin iskânıyla okurken, geri kalan imamlar, fethasıyla okumuştur. “Lâm” harfini sâkin okuyanlara göre, ayetin takdiri manası; O ki her şeyi en güzel yarattı yani, onu güzel kıldı, şeklindedir. Zeccâc'a göre, bedel üzere olması da caizdir. Bu durumda “her şeyin en güzeli” anlamında olur. Mastar anlamında olması da caizdir. “Lâm”ı fetha okuyanlar, fiil-i mâzi kılmışlar ve anlamı “Allah'ın yaratmış olduğu her şey güzeldir, hiçbir kimse benzerini meydana getiremez ve Onun iradesinden başka bir şekilde var olamaz.” demişlerdir.²³⁹

Tûsî'nin Zeccâc'dan alıntı olarak kullandığı bu kısım Zeccâc'ın eserinde de yer almaktadır.²⁴⁰

4.7. İbn Haleveyh

İbn Haleveyh (ö. 370/980), Arap dili ve kıraât âlimidir.²⁴¹ İbn Mücahid'den kıraât ilmini aldığı belirtilmektedir.²⁴² Bazı kaynaklarda İbn Haleveyh'in ehl-i beyti

²³⁸ Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl (311/923), *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, (thk: İbrahim el-Ebyari), Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısri, Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Lübnani, 1404/1982, V, 117.

²³⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 210.

²⁴⁰ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, IV, 204.

²⁴¹ Ziriklî, Hayreddin (1396/1976), *El-A'lâm: Kamusu Teracim*, [t.y.], Beyrut 1980, II, 231.

²⁴² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 140.

ve oniki imamı konu aldığı eseri “*Kitabü'l-Âl*” eserini delil göstererek Şîî düşünceye mensup olduğunu söylerken,²⁴³ bazıları da Sünnî ve Şâfiî olduğunu söylemiştir.²⁴⁴

Tûsî’de kıraât vecihlerinde zaman zaman İbn Haleveyh’in görüşlerine müracaat etmiştir. Örnekleri aşağıda geldiği şekildedir:

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَانِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ

“Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten korkarak ve Rab’binin rahmetini dileyen kimse (o inkarcı gibi) midir?” (Zümer – 9)

Tûsî’nin aktarımına göre, İbn Kesîr, Nafi’ ve Hamze “أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ” kavlini şeddesiz, tahfif ile okurlarken, geri kalanlar, şeddeyle okumuştur. Şeddesiz okuyanlar, nidâ üzere ve “ey itaatte bulunan kimseler!” anlamını vermişlerdir.

Kıraât vecihlerini aktaran Tûsî, devamında İbn Haleveyh’i kaynak göstererek kıraâtin tevcihini yapmıştır: “İbn Haleveyh’in dediğine göre, Arapça’da münada lafızları yedi tanedir. Bunlarda şu şekildedir: “ها زيد”, “يا زيد أقبَل”, “أزيد أقبَل”, “زيد أقبَل”, “أقبَل”²⁴⁵ “واي زيد أقبَل” “هيا زيد أقبَل”

Tûsî’nin nakletmiş olduğu bu bilgi “*El-Hücce fi’l-Kıraâti’s-Seb*” adlı eserde benzer şekilde yer almaktadır: “أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ” kavlinde “mîm” harfi, teşdîd ve tahfif ile okunmuştur. Tahfif ile okuyanların deliline göre, “elif” harfi, nidâ harfinin yerine ikâme edilmiştir. Bu sanki “Ey itaatte bulunan kimseler!” demek gibidir. Bu da Arapçada meşhur bir sözdür. Çünkü münada edatları Arapça’da beş tanedir ve şu şekildedir: “يا زيد”, “أزيد”, “هيا زيد”, “أيا زيد”, “أقبَل”²⁴⁶

Tûsî’nin münada edatlarını yedi tane zikretmesi ve İbn Haleveyh’te ise bu sayının beş tane olması, göze çarpmaktadır. Ancak Tûsî’nin İbn Haleveyh’ten aktardığı bu pasajda, İbn Haleveyh, bu bilgiyi İbnü’l-Enbârî’den işittiğini

²⁴³ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, III, 140.

²⁴⁴ Sübkî, *Tabâkatü’ş-Şâfiî*, III, 270.

²⁴⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, XI, 10 – 11.

²⁴⁶ İbn Haleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Haleveyh, (370/980), *El-Hücce fi’l-Kıraâti’s-Seb*, (thk: Ahmed Ferid el-Mezidî), Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1428/2007, s. 200.

söylemektedir.²⁴⁷ Muhtemelen Tûsî, İbn Haleveyh ve İbnü'l-Enbârî'nin görüşlerini birleştirerek fazladan iki münada lafzı örneği vermiştir.

إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفُسَادَ

“Onun dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum.” (Ğafir – 26)

Tûsî'nin aktarımına göre, Asım, Hamze, Kisaî ve Yakûb “او ان” şeklinde “vâv”dan önce elifle okumuştur. Geri kalan imamlar “وان” şeklinde elifsiz okumuşlardır. Kıraât vecihlerini veren Tûsî, kıraâtin dil açısından tevcihini yaparken Ebû Ubeyde, Ebû Ali ve İbn Haleveyh'in görüşlerine başvurmuştur. İbn Haleveyh'e göre, “او” denildiğinde, ibâha ifade eder, “vâv” ise kendi manasında olur. Çünkü sen, ibaha yoluyla, “Oturun Hasan veya İbn Sîrîn'dir” dersin. “وَلَا تُطْعَمُ مِنْهُمْ آيْمًا أَوْ كُفُورًا”²⁴⁸ kavlide böyledir. Çünkü ayetin manası “kafirler” değildir.²⁴⁹

Tûsî'nin naklettiği bu bilgi İbn Haleveyh'de şu şekilde yer almaktadır: “او” okuyanlar şek yoluyla iki halden birini kasdetmişlerdir veya ibâha kılmışlardır. Çünkü “او” için dört vecih vardır: Şek, İbâha, Tahyir, iki şeyden birine İcâb'dır. “vâv” ile okuyanlar ise, iki hali birden kasdetmişlerdir.”²⁵⁰ “Vâv” kıraâtini seçen İbn Haleveyh, dini değiştirmek ve fesat çıkarma işinin bir arada olduğunu belirtmiştir.

Tûsî'nin, İbn Haleveyh'i kaynak gösterirken, görüşlerini tercihine delil olarak kullanmaktan ziyade, kıraâtlerin tevcihinde bilgi verme amacıyla yer verdiği görülmektedir.

4.8.Ebû Ali el-Farisî

Ebû Ali el-Farisî (ö. 377/987), Basra mektebine mensup olan nahiv âlimlerinden biridir. Babasının İranlı, annesinin ise Arap asıllı olduğu

²⁴⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, XI, 10 – 11.

²⁴⁸ İnsan – 24.

²⁴⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, XI, 54.

²⁵⁰ İbn Haleveyh, *El-Hücce*, s. 203.

kaydedilmektedir.²⁵¹ Bu özelliği, Şîî düşünceye mensup olan Tûsî'yi etkilemiş olmalıdır.

Ebû Ali'nin, kıraât ilmini İbn Mücahid'den öğrendiği ve ondan rivayet ettiği kıraâtın Ebû Amr kıraâtı olduğu nakledilmektedir.²⁵² Hanefi mezhebine mensup olan Ebû Ali, fıkıh ile nahiv arasında kıyas metodunu kullanarak, meselelere tartışma üslubuyla yaklaşmıştır.²⁵³ Ebû Ali'nin bu özelliğini Tûsî'nin kıraâtlerin tevcihinde kullandığını görmekteyiz. Genellikle nahvî konuları aklî bir şekilde ele alma noktasında Tûsî'de Ebû Ali'ye muvafakat etmiş ve görüşlerini Ebû Ali kanalıyla destekleme yoluna gitmiştir.

Ebû Ali'den iktibasta bulunduğu örnekler aşağıda geldiği şekildedir:

وَأَسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ

“Allah'ın lütfunu isteyin” (Nisâ – 32)

İbn Kesîr ve Kisaî, Kur'an'ın tamamında “وَسَلُوا” şeklinde hemzesiz okurken, geri kalan kıraât imamları hemzeyle okumuştur. Ancak “وَلَيْسَ أَلْوَا مَا أَنْفَقُوا”²⁵⁴ kavlinin hemzeyle okunması hususunda ihtilaf edilmemiştir. Ebû Ali'ye göre iki vecihte yani hemzeyi terk etmekte hemzeli okumakta iyidir.²⁵⁵

Tûsî'nin Ebû Ali'den nakletmiş olduğu bu bilgi, “*El-Hücce fî İleli'l-Kıraâtî's-Seb*” adlı eserde benzer şekilde yer almaktadır: “Hemzeli ve hemzesiz okumak iyidir. “وَلَيْسَ أَلْوَا مَا أَنْفَقُوا”²⁵⁶ kavlinde hemzeli okunsa güzel olur.”²⁵⁷

وَيَتَّخِذُ مَا يَنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ

“*Harcayacaklarını Allah katında yakınlığa ve peygamberin dualarını almaya vesile sayarlar*” (Tevbe – 99)

²⁵¹ Özbalkıç, Mehmet Reşit, “Ebû Ali El-Farisî” *DİA*, İstanbul 1994, X, 89.

²⁵² Özbalkıç, Mehmet Reşit, *agm*, X, 89.

²⁵³ Özbalkıç, Mehmet Reşit, *agm*, X, 89.

²⁵⁴ Mümtetine – 60/10.

²⁵⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 78 – 79.

²⁵⁶ Mümtetine – 60/10.

²⁵⁷ Ebû Ali el-Fârisî, Ebû Ali Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr (377/987), *El-Hücce fî İleli'l-Kıraâtî's-Seb*, (thk: Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Ahmed İsa Hasan el-Ma'saravî), Darü'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, II, 361 – 362.

Nafi'den Verş ve İsmail “فُرْبَةٌ” lafzını “râ”nın zammesiyle okumuşlardır. “Râ”nın zammesi ise, makabline tabidir. Bu konuda Ebû Ali, “râ”nın kendinden öncesine tabi olmasının caiz olmadığını, ancak kelimenin sonundaki vakıf durumunda caiz olduğunu, çünkü bu durumda zammenin asıl olduğunu belirtir. Bu “رَسُولٌ”, “رَسُولٌ”, “طَنْبٌ”, “طَنْبٌ” kelimeleri gibidir. Cemi’ olması durumunda “râ”nın zammesinden başkası caiz değildir. Çünkü aslî hareke cemi’ye döndürülmelidir.²⁵⁸

Tûsî’nin, kıraâtin tevcihinde Ebû Ali’yi kaynak göstererek yer vermiş olduğu bu görüşün ilgili kısmı “*El-Hücce*”de şu şekilde geçmektedir: “فُرْبَةٌ” lafzının makablinin harekesine ittibaen harekelenmesi gerekmez. Çünkü bu vakıf durumunda veya zaruret halinde olur. Bu iki durum dışında harekeyi öncesine hamletmek caiz değildir. “فُرْبَةٌ” lafzında hareke aslî olarak bilinir, tıpkı “اِنَّ”, “طَنْبٌ”, “الْكُتْبُ”, “رَسُولٌ” kelimelerinde olduğu gibidir. “فُرْبَةٌ” cemi’ olduğunda aslî harekesi zamme olur ve bu durumda tahfif vâki olur.”²⁵⁹

Tûsî’nin kıraâtlerin tevcihinde Ebû Ali’nin görüşünü kaynak olarak kullanmasının örnekleri tefsirinde sıklıkla yer almaktadır.²⁶⁰ O, kimi zaman Ebû Ali’yi kaynak göstererek tercihte bulunurken, kimi zamanda sadece dil açısından Ebû Ali’nin görüşlerine yer vermekle iktifa edip, herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

²⁵⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 179.

²⁵⁹ Ebû Ali, *El-Hücce*, III, 144 – 146.

²⁶⁰ Krş: Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 228; Ebû Ali, *El-Hücce*, III, 361; Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 297; Ebû Ali, *El-Hücce*, III, 387; Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 309; Ebû Ali, *El-Hücce*, III, 397; Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 185; Ebû Ali, *El-Hücce*, III, 346 – 347; Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 209; Ebû Ali, *El-Hücce*, III, 354 – 355; Tûsî, *et-Tibyân*, III, 39; Ebû Ali, *El-Hücce*, II, 350 – 351; Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 15; Ebû Ali, *El-Hücce*, III, 284; Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 64; Ebû Ali, *El-Hücce*, III, 313.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ CA'FER ET-TÛSÎ'YE GÖRE KIRAÂT İLMİ VE TEFSİRİNDE KIRAÂTLERİ İŞLEYİŞ TARZI

Tûsî'nin, tefsirinde geniş ölçüde kıraâtleri zikretmesi, onun kıraât ilmine verdiği önemi göstermektedir. Bundan dolayı Kur'an'ın başından sonuna kadar ayetlerde yer alan kıraât ihtilaflarına yer vermiş ve yeri geldikçe kıraât ihtilaflarının tevcihini yapmıştır. Her müfessir gibi, Tûsî'de kıraâtleri belirlediği yöneme göre tetkik ederek, Şîi tefsirlerinde yeni bir usûlün gelişmesini sağlamıştır. Tûsî'nin kıraâtleri aktarmada takip ettiği yöntem şu şekildedir:

Tefsirini yapacağı ayetin ilk olarak kıraât ihtilaflarını okuyanlarına (imam ve ravilere) nispet ederek verir. Kıraâtleri incelediği her ayette, bu hususa dikkat etmiş ve kıraât imamlarının isimlerini açıkça zikretmiştir. O bunu yaparken, “Kûfe, Medine, Hicaz kıraât imamları” gibi kıraât imamlarının bulunduğu şehir ve bölge isimlerine yer vermiştir. Aynı bölgede bulunup, farklı okuyanları da istisnâ edatını kullanarak “Asım hariç Kûfeli kıraât imamları okudu” şeklinde belirtmiştir. Aşere imamları arasında herhangi bir üstünlükten söz etmeyerek, söz konusu imamlar içerisinde tek kalan kişinin kıraâtini kabul ettiği de olmuştur. Onun kıraâtte üstün olarak kabul ettiği tek isim Hz. Ali'dir. Ancak Hz. Ali'ye atfederek tercih ettiği kıraât vecihlerinin örnekleri son derece azdır.

Ayetler arası münasebete önem veren Tûsî, kıraâtleri, ayetlerin siyak ve sibakına uygunluğu açısından inceler ve mana cihetiyle en uyumlu olan kıraâti tercih etmektedir.

Tûsî'nin kıraâtlerin tercih ve tevcihinde kabul ettiği diğer kriter de Arap dilidir. O, dil açısından mensubu bulunduğu Basra ekolünün etkisiyle kıraât vecihlerini çoğunlukla Basra dil ekolüne mensup dil âlimlerini kaynak göstererek tercih etmiştir. Kıraâtleri lügat, sarf ve nahiv gibi dil açısından tahlil ederken, kimi zaman uzun açıklamalara başvurmuş kimi zaman da tek kelimelik açıklamalarla yetinmiştir. Tûsî, dil açısından bir tercihte bulunacağında bunu genellikle dil âlimlerinin görüşlerini

zikrederek yapmıştır. Kaynak gösterdiği dil âlimi hangi kıraâti seçmişse Tûsî’de ayeti, tercih edilen kıraâte göre anlamlandırmıştır.

Kıraât vecihlerini lügat, sarf ve nahiv yönünden ele alan Tûsî, kıraâtlerin varsa muhtelif manalarına da işaret etmiş ve kısaca izah etmiştir. Söz konusu kelimeler hakkında bilgi verirken, çoğu zaman sahabenin ve dil âlimlerinin görüşlerini kaynak olarak zikretmiştir. Yeri geldikçe, kelimenin geçtiği başka ayetlerden ve Arap şiirlerinden deliller getirerek kıraâtlerin manaları üzerinde tahlilde bulunmuştur.

Kıraâtleri Arap lehçesi açısından da inceleyen Tûsî, o okuyuşun hangi lehçeye mensup olduğu bilgisine yer verirken, nadiren Kureyş lehçesi lehinde tercihte bulunmuş, çoğu zaman da “iki kıraâtin aynı anlama gelen farklı söyleyişler” olduğunu belirterek, tercihi okuyucuya bırakmıştır.

Tûsî, Arap dili açısından kıraâtleri incelemesinin yanı sıra usûl/fonetik bakımdan da kıraâtleri ele almaktadır. Konunun örnekleri az olsa da yeri geldikçe değinmeye çalışmıştır.

Kıraât tercihlerinde dikkate aldığı diğer kriter, mushaf imlâsıdır. Tûsî, mushaf imlâsına oldukça önem vermektedir. Medine, Mekke, Şâm mushafları açısından kıraâtleri tahlil ederken bazen mushaf imlâsına uymadığı gerekçesiyle bir kıraâti zayıf bulmuş, bazen de her iki kıraâti mushaf imlâsına uygun bulup tercihi okuyucuya bırakmıştır.

O, ayrıca sahabenin (r. anhüm) özel mushaflarında bulunan kıraât vecihlerine de yer vererek, İbn Abbas, Übeyy b. Ka’b ve Ali (r. anhum) gibi mushaf sahiplerine de işaret etmiş ve mushaflarını kaynak olarak kullanmıştır.

Tûsî’nin kıraât vecihlerinde tercihte bulunmadığı, sadece kıraâtlerin tahliliyle yetindiği örnekler çoktur. Bazen, “iki kıraatte sahihtir, makbuldür”, “iki kıraatte dilde mevcut olan kullanımdır” gibi çeşitli ibarelerle, iki kıraâti de makbul görüp, tercihi açıkça okuyucuya bırakırken, bazen de sadece ayetteki kıraât vecihlerini vermekle yetinmiş, herhangi bir görüş belirtmemiştir.

Kıraât vecihlerinde, aynı olan lafız ve terkiplerden biri hakkında gerek görülmediği müddetçe tekrar etmemiş, “daha önce zikretmiştik” ibaresiyle ilk malumatın geçtiği yere müracaat edilmesini istemiştir.

İtikadî ve amelî konularda mezhebî düşüncesine uygun kıraâtleri tercih edip, uzun açıklamalarla kıraâtleri tevil etmiştir.

Şâz kıraâten bahsederken, genelde kıraâti okuyucusuna nispet ederek kıraâtin şâz olduğunu açıkça zikretmiştir.

Tûsî'nin söz konusu ettiğimiz bu kıraât yaklaşımlarını müstakil başlıklar altında örneklerle birlikte izah edelim.

1. Kıraâtleri Belirlemede Kullandığı İfadeler

1.1.Sahih Kıraâtleri İfade Biçimleri

Tûsî, sahîh kıraâtleri belirlemede çeşitli kavramlara başvurarak, kıraât vecihlerini okuyanlarına nispet etmiştir. Kıraâtleri bu alanda adalet ve zabtı ile meşhur olan on imama (kıraât-i aşere) çeşitli ifadelerle isnad ederek belirtmiştir. Aşağıda örnekleri geleceği üzere Tûsî'nin kullanmış olduğu ifadelerin benzerlerini ehl-i sünnet âlimleri de tefsirlerinde kullanmaktadır.

Bu ifadeler, sahîh kıraâtlere vurgu için kullanılmasının yanı sıra Tûsî'nin kıraâtleri kullanmadaki metoduna da işaret etmektedir. Onun, kıraât vecihlerini gerek okuyanlarına gerek sıhhatine nispet ederken uzun bir açıklamaya başvurmaksızın genel ifadelerle konuyu izah ettiği görülmektedir. Misal olarak, tek tek Kûfeli kıraât âlimlerinin isimlerini zikretmek yerine, daha genel olan bölge ve şehir isimleriyle, tefsirinde kısaltmalara gitmiştir veya sıhhatine bir misal olarak, “kurrânın tamamı okudu” ya da “seb'a imamları okudu” şeklinde daha genel ifadelerle muradını belirtmiştir.

Bu kısa girişin ardından konuyla ilgili örneklere yer verirken Tûsî'nin kullanmış olduğu ifadeleri, yoruma kaçmaksızın tefsirinde geçtiği şekliyle vermeyi uygun gördük.

1.1.1. Kurrâ'nın İsmi Zikrederek Yaptığı Atıflar

Tûsî kıraât ihtilaflarına yer verirken, genel olarak kıraât kitaplarındaki metodu takip etmiş ve kıraâtleri okuyanlarına nispet ederek isimlerini de zikretmiştir. Kimi zaman belde adlarıyla birlikte okuyanların ismini verirken kimi zaman da sadece isimlerine yer vermekle iktifa etmiştir. İsimlerini verdiği kıraât imamları ağırlıklı olarak “aşere imamları” olarak bilinen kıraât imamlarıdır. Bunlar dışında sahabeden, râvilerden ve şâz kıraât imamlarının isimlerine de yer vermektedir.

Tûsî kıraât imamları arasında herhangi bir üstünlükten söz etmeksizin kıraât vecihlerini zikreder. Kıraât imamları arasında özel bir isme atıfta bulunarak kıraâtleri arasında bir tercihte bulunmamıştır. O daha çok kıraâtlerin sıhhati, mushaf imlâsı, siyak-sibak uyumu, fikhî ve kelâmî yönden mezhebine uygun olanı ya da kıraâtleri Arap dili açısından değerlendirerek tercihte bulunmuştur. Herhangi bir delile başvurmaksızın doğrudan kabul ettiği kıraât, Hz. Ali'den gelen rivayetlerdir. Bunların sayısı da oldukça azdır.

1.1.1.1. Tefsirinde İsimlerini Zikrettiği Kıraât İmamları

Tûsî, kıraât vecihlerini verirken, genel olarak sahih kıraât imamları olarak bilinen “aşere imamlarının” isimlerini zikretmiştir. Kıraât ilminin sitematiğine göre takip edilen sıraya binaen aşere imamlarının isimlerinin geçtiği örnekler aşağıda geldiği şekildedir:

Nâfi': Nisâ Sûresi 13 ve 14. Ayette yer alan “يُدْخِلُهُ” lafzını Nâfi' ve İbn Âmir iki yerde de “nûn” ile okurken geri kalan kıraât imamları “yâ” ile okudu.²⁶¹ Kelimeyi

²⁶¹ Nâfi', İbn Âmir, Ebû Cafer “nûn” ile okurken, geri kalan imamlar “yâ” ile okudular. İbn Haleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Haleveyh, (370/980), *El-Hüccetü fi'l-Kıraâti's-Seb'*, (thk: Ahmed Ferid el-Mezidî), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1428/2007, s. 60; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 304; Mekki, *el-Keşf*, I, 380; Dâni, *et-Teysîr*, s. 79; İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî (540/1145), *El-İknâ' fi'l-Kıraâti's-Seb'*, (thk: Ahmed Ferid el-Mezidî), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, s. 391; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 193; İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, II, 248; Palûvî, Abdülfettâh, *Zübdetü'l-İrfân*, Mektebetü'l-Hanifiyye, İstanbul [t.y], s. 46; Ed-Dimyâtî,

“yâ” ile okuyanlar, kendinden önce yer alan gaib lafza izafe ettiler. “Nûn” ile okuyanlar, gaib hitaptan Allah’ın azametinden bahseden iltifat üslubuna izafe ettiler. Bu durum tıpkı, “*Hayır, sizin yardımcınız Allah’tır*”²⁶² kavlindeki gibidir.²⁶³

Görüldüğü üzere Tûsî, imam Nâfi’nin kıraâtini tasvib ederek kıraâtini çoğunluğun kıraâtî ile bir tutmuştur. Herhangi bir tercihte bulunmaması, söz konusu kıraâtî makbul kabul ettiğine ve tercihi okuyucuya bıraktığına işarettir.

İbn Kesîr: Tûsî’nin aktarımına göre, Yusuf sûresi 56. ayette yer alan “**يَشَاءُ**” lafzını sadece İbn Kesîr “nûn” ile okumuştur. Geriye kalan kıraât imamları “yâ” ile okumuştur.²⁶⁴ “Nûn” ile okuyanlara göre mana; Yusuf dilediği yere yerleşti, şeklindedir. “**نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا**” kavliyle karşılaştırıldığında bu mana uygun görünmektedir. Tûsî’ye göre, “Nûn” ile okunan kıraât daha güçlüdür. Çünkü “**نُصِيبُ**” kavli bunu tekid etmektedir. (Bu fiil Allah’a nispet edilmiştir.) “Yâ” ile okuyanlarda bu fiili Yusuf (a.s.)’a izafe ederek okumuştur.²⁶⁵

Görüldüğü üzere Tûsî, tefsirinde kıraât imamları arasında İbn Kesîr’in rivayeti tek kalmasına rağmen onu tercih etmiş ve kıraât imamları arasında herhangi bir ayrımında bulunmamıştır.

Ebû Amr: Tûsî’nin naklettiğine göre, Maide 57 ayette yer alan “**وَالْكَافِرَ أَوْلِيَاءَ**” kavlindeki “**وَالْكَافِرَ**” lafzını Ebû Amr, Nâfi’ ve Kisaî cerr ile okurken diğerleri nasb ile okumuştur.²⁶⁶ Nasb ile okuyanlar “**الَّذِينَ اتَّخَذُوا**” kavline hamlettiler. Buna delilleri “**لَا**” kavlidir. Cerr ile okuyanlar ise “**مَنْ الَّذِينَ أَوْثُوا الْكِتَابَ**” kavline hamletti. Tûsî’ye

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî el-Bennâ (1117/1705), *İthâfu Fuzalâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbaate Aşer*, (thk: Abdurrahim et-Tarhunî), Dârü'l-Hadis, Kahire 1430/2009, I, 475.

²⁶² Al-i İmran – 3/150.

²⁶³ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 41.

²⁶⁴ İbn Kesîr “nûn” ile okurken, geri kalan imamlar “yâ” ile okudular. İbn Haleveyh, *El-Hücce*, s. 112; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 381; Mekkî, *el-Keşf*, II, 11; Dâni, *et-Teyşir*, s. 105; İbnü'l-Bâziş, *El-İknâ'*, s. 413; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 230; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 295; Palûvî, *Zübde*, s. 74; Ed-Dimyâtî, *İthâf*, II, 71.

²⁶⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 59.

²⁶⁶ Ebû Amr ve Kisaî cerr ile okurken, gerisi nasb ile okumuştur. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 69; Mekkî, *el-Keşf*, I, 413; Dâni, *et-Teyşir*, s. 79; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 395; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s.230; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 255; Yakûb'da cerr ile okumuştur. Kisaî'den Dûrî, imâle ile okumuştur. Yezidî'de bu okuyuşa muafakat etmiştir. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 381; Palûvî, *Zübde*, s. 46; Dimyâtî, *İthaf*, I, 510.

göre, kendisinden önce gelen iki amilden en yakın olanına hamledilmesi daha iyidir. Çünkü Kur'an'ın dili böyledir ve cerr üzere hamletmek daha güzeldir.²⁶⁷

Tûsî'nin İbn Kesîr'de olduğu gibi Ebû Amr hakkında da aynı kanaati taşıdığı görülmektedir. Onun kıraâtini çoğunluğun kıraâtine denk tutarak lehinde tercihte bulunmuştur.

İbn Âmir: Maide 50. ayette “ أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ ” kavlinde yer alan “ يَبْغُونَ ” kelimesini kıraât imamlarından sadece İbn Âmir “tâ” ile okurken, diğerleri “yâ” ile okudu.²⁶⁸ “Tâ” ile okuyanlara göre mana, “Onlara söyle” şeklindedir. “Yâ” ile okuyanlar ise makablinde yer alan “ وَإِنَّ كَثِيرًا ” gaib lafza izafe etmişlerdir. “*Cahiliyye devrinin hükmünü mü arıyorsunuz*” kavlinden kinayedir.²⁶⁹

Herhangi bir tercihte bulunmayan Tûsî, kıraâtin dil açısından tevehhûn yaptıktan sonra tercihi okuyucuya bırakmıştır. İbn Âmir'in bu okuyuşta tek kalmasına rağmen kıraâtini sahih bulmuş ve sıhhat açısından cumhur ulema ile denk tutmuştur.

Asım: Tevbe 66. ayette yer alan “ إِنْ نَعَفْ ” kavlini Asım açık “nûn” ve “fâ” harfinin zammesi ile okudu. “ نَعَدَبْ ” kelimesini de “nûn” ve “zâl” harfinin kesresiyle okurken “ طَانِفَةٌ ” kelimesini de nasb ile okudu. Geri kalan kıraât imamları “ يَعْف ” kelimesindeki “yâ” harfini zamme ile okudu. “ تعذب طانفة ” kavlini de “tâ” harfinin zammesi ile okurlarken, “ طانفة ” kelimesini de ref' olarak okudular.²⁷⁰ “Nûn” ile okuyanlar “ *Sonra sizi affetmiştik.*”²⁷¹ ayetine işaret etmişlerdir. “Tâ” ile okuyanlara göre de aynı anlamdadır, onlar “ نَعَدَبْ ” fiilini, “ لَا تَعْتَدِرُوا ” kavlindeki müennes lafza dayandırmışlardır.²⁷²

²⁶⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 391.

²⁶⁸ İbn Âmir “tâ” ile okurken, diğerleri “yâ” ile okudu. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 69; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 316; Mekkî, *el-Keşf*, I, 411; Dâni, *et-Teysîr*, s. 82; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 394; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 228; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 254; Palûvî, *Zübde*, s. 51; Dimyâtî, *İthaf*, I, 508

²⁶⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 378.

²⁷⁰ Asım, “ إِنْ نَعَفْ ” kavlini açık “nûn” ve “fâ”nın zammesiyle okudu. “ نَعَدَبْ ” lafzını meful olarak “nûn” ve “zâl”in kesresiyle okudu. “ طانفة ” lafzını da nasb ederek okudu. Geri kalan, “ إِنْ يَعْف ” şeklinde mazmum “yâ” ve “fâ”nın fethasıyla okudu. “ نَعَدَبْ ” mazmum “tâ” ve “zâl”in fethası “ طانفة ” lafzını da ref' ile okudu. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 98; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 358 – 359; Mekkî, *el-Keşf*, I, 504; Dâni, *et-Teysîr*, s. 97; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 406; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 320; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 280; Palûvî, *Zübde*, s. 65; Dimyâtî, *İthaf*, II, 14.

²⁷¹ Bakara – 2/52.

²⁷² Tûsî, *et-Tibyân*, V, 152.

Hamze: Nahl sûresinin 28 ayetinde yer alan “الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمْ” kavlini Hamze “yâ” ile okurken, geri kalan imamlar “tâ” ile okudu.²⁷³ “Tâ” ile okuyanlar “الْمَلَائِكَةُ” lafzındaki te’nis “tâ”sı olarak okurlarken, “yâ” ile okunan kıraâtte, buradaki müenneslik alameti gerçek manada / hakiki müennes olarak değerlendirilmemiştir.²⁷⁴

Bu örnekte de Tûsî, her iki kıraâti sahih görüp tevcihini yaptıktan sonra tercihi okuyucuya bırakmıştır.

Kisâî: Maide sûresi 45. ayette yer alan “وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ” Kisâî hepsini ref ile okudu. Peygamber (s.a.v)’in böyle okuduğunu rivayet etti. Nafi’ “وَالْأَذْنَ” kelimesini “zâl” harfinin sükûnu ile okurken, Nafi’, Asım, Hamze, Halef ve Yakub “وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ” kavlini nasb ile okudu.²⁷⁵ Nasb ile okuyanlar vâv-ı iştirak ile mansub olarak atfettiler. Sonra “وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ” kavliyle tekrar söze başladılar. “وَالْجُرُوحَ” nasb okuyanlar mansubattan olan makabline atfettiler.²⁷⁶

Kisâî’nin kıraâtine yer veren Tûsî, Peygamber efendimizden (s.av) bu şekilde bir okuyuş olduğu bilgisiyle kıraâti hüccetlendirerek, kıraâti sahih kabul etmiş ve bir tercihte bulunmamıştır.

Ebû Cafer: Mülk sûresi 11. ayette yer alan “فَسُحْقًا” kelimesini Ebû Cafer ve Kisâî “hâ” harfinin zammesiyle harekeli olarak okurken, geriye kalan imamlar sâkin olarak okumuştur.²⁷⁷ Her iki kıraâtte dilde mevcut olan iki ayrı lehçedir.²⁷⁸

²⁷³ Hamze “yâ” ile okurken, gerisi “tâ” ile okudu. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 121; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 400; Mekkî, *el-Keşf*, II, 36; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 111; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 418; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 388; Halef ve A’meş’de Hamze’nin okuyuşuna muvafakat etmiştir. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 303; Palûvî, *Zübde*, s. 79; Dimyâtî, *İthaf*, II, 104.

²⁷⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 237.

²⁷⁵ Kisâî ayette geçen beş lafzıda ref ile okurken, gerisi nasb ile okudu. Nafi’, Asım, Hamze “وَالْجُرُوحَ” lafzını nasb ile okurken, diğerleri ref ile okumuştur. Nafi’ “وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ” şeklinde Kur’an’ın tamamında “zâl” harfini sâkin okurken, gerisi kelimenin aslına binaen zamme ile okumuştur. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 68; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 315 – 359; Mekkî, *el-Keşf*, I, 409; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 82; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 394; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 225 – 227; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 254; Palûvî, *Zübde*, s. 51; Dimyâtî, *İthaf*, I, 507.

²⁷⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 368.

²⁷⁷ Kisâî “hâ”nın zammesiyle okurken, gerisi “hâ”nın iskâmıyla okumuştur. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 229; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 593; Mekkî, *el-Keşf*, II, 329; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 437; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 716; İbn Verdân’da Kisâî’nin okuyuşuna muvafakat etmiştir. Dimyâtî, II, 481

²⁷⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 50.

Yakûb: Meryem sûresi 73. Ayette yer alan “مَقَامًا” kelimesini İbn Kesîr “mîm” harfinin zammesiyle okurken, geri kalanlar fethasıyla okumuştur.²⁷⁹ “Mîm”in zammesiyle okuyanlara göre kelime “الإقامة” den mastardır. Fetha okuyanlara göre de “Makam-ı İbrahim vardır”²⁸⁰ kavlindeki gibi mekândır. Bir önceki ayette yer alan “ثُمَّ” kavlini, Yakûb el-Hadramî, Asım, Cahderî, İbn Ebî Leylâ ve İbn Abbas “sâ” harfinin fethasıyla okurlarken, geriye kalanlar “ثُمَّ” atıf harfi olarak “sâ” harfinin zammesiyle okumuşlardır.²⁸¹

Halef: Maide sûresi 110 ayetinde geçen “سِحْرٌ” lafzını “ساحر” şeklinde Hamze, Kisaî ve Halef bu ayette ve daha önce yer alan Yunus, Hûd ve Saf sûrelerinde elif ile okumuşlardır.²⁸² İbn Âmir ve Asımî, Yunûs sûresinde bu şekilde okuyarak muvafakat etmişlerdir.²⁸³

Örneklerde de görüldüğü üzere aşere imamlarından her biri, çoğunluğun rivayeti karşısında tek kaldıklarında Tûsî, doğrudan çoğunluğun kıraâtine meyletmeyip, tek kalan imamı çoğunluğun kıraâtine denk tutmuştur. Bu yönüyle Tûsî, Taberî’den ayrılmaktadır. Taberî, Kurrâ’nın ittifak ettiği kıraâtleri sahih kabul ederken azınlıkta kalan kıraâtî de şâz olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Tûsî’, sahih kıraâtî yedi ile sınırlandıran İbn Mücahid’in görüşüne de katılmamaktadır. Nitekim yukarıda geçtiği üzere Tûsî yedi imamın dışında kalan Ebû Cafer, Yakûb ve Halef’in kıraâtlerini sahih kıraât kapsamında değerlendirmiştir.

²⁷⁹ İbn Kesîr “mîm” harfinin zammesiyle “خَيْرٌ مَقَامًا” şeklinde okurken, diğerleri fetha ile okumuştur. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 142; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 426; Mekkî, *el-Keşf*, II, 91; Dâni, *et-Teysîr*, s. 121; İbnü'l- Bâziş, *el-İknâ'*, s. 426; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 446; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 318 – 319; İbn Muhaysin'de İbn Kesîr'e muvafakat etmiştir. Dimyâtî, II, 160.

²⁸⁰ Ali İmran – 3/97.

²⁸¹ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 112.

²⁸² Hamze, Kisaî, Halef bu ayette, Hûd ve Saff sûrelerinde “ساحر” şeklinde “sîn” den sonra elif ile okudular. Küfeli kıraât imamları ve İbn Kesîr Yunus sûresinde elifle okuyarak muvafakat etti. Geri kalanlar dört yerde de “سِحْرٌ” şeklinde elifsiz okudu. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 71; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 319; Mekkî, *el-Keşf*, I, 421; Dâni, *et-Teysîr*, s. 83; İbnü'l- Bâziş, *el-İknâ'*, s. 395; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 239 – 240; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 256; Palûvî, *Zübde*, s. 52; Dimyâtî, *İthaf*, I, 516.

²⁸³ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 470.

1.1.2. Kıraât-i Seb'a ve Kurrâ'nın Bütününe Nispetle Yaptığı Atıflar

Tûsî, kıraât-i seb'a'nın tamamına işaret eden terkipler kullanırken kıraât-i aşerenin tamamını ifade etmesi için “hepsi okudu” veya “tamamı okudu” şeklinde ifadeler kullanmıştır. Kullanmış olduğu bu ifadelerin çeşitleri çok olmakla beraber içerik olarak hepsi de hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Tûsî'nin kıraât âlimlerine işaret ederek kullandığı bu kavramların, ehl-i sünnet âlimlerinin kullandığı kavramlardan herhangi bir farkı görülmemektedir.

Kıraât-ı Seb'a'ya işaret eden örneklere yer verdikten sonra kurrânın genelini ifade eden örnekleri kullanılış sıklığına göre sırasıyla incelemeye çalışalım:

1.1.2.1.Kıraât-i Seb'a'ya İşaret Eden Atıflar:

Tûsî'nin kıraât-i seb'a'dan bahseden kavramları kullandığı örneklerin sayısı oldukça azdır. Kıraât vecihlerini zikrederken, bunlar arasında kıraât-i seb'a lehinde herhangi bir tercihte bulunmayıp, her iki kıraâtin de dil açısından uygun olduğunu belirtirken, umûmu ifade eden okuyuşlarda çoğunluğun kıraâtini tercih ettiği görülmektedir.

وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْعِيبَةِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ

“Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar”

(Nahl- 7)

Tûsî, ayette yer alan “بِشِقِّ” lafzını “şîn” harfinin fethası ve kesrası ile okunduğunu belirtmiştir. Ona göre, her iki okuyuşta dilde mevcut olan kullanımdır. “Şîn”ın kesrasıyla kıraât-i seb'a okurken, “şîn”ın fethasıyla da Ebû Cafer el-Medenî okumuştur.²⁸⁴ “بِشِقِّ” Katade'ye göre nefsin yorulması, anlamındadır.²⁸⁵

²⁸⁴ Ebû Cafer “şîn” harfini fetha ile okudu. Yezidi'de bu okuyuşa muvafakat etti. Geri kalanlar, kesra harekeyle okumuştur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 302; Dimyâtî, *İthaf*, II, 102.

²⁸⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 226.

Görüldüğü üzere Tûsî, kıraât-i seb'a ve seb'a dışında kalan diğer kıraât imamlarını ayırarak tasnif etmiş ve kıraât vecihlerini bu şekilde zikretmiştir.

وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ

“Gözleri üzerinde de bir perde vardır.” (Bakara – 7)

Tûsî'nin naklettiğine göre, seb'a imamlarının çoğu “غِشَاوَةٌ” lafzında yer alan “ğayn” harfini kesra ve “tâ” harfini zamme ile okumuşlardır. Kurrâdan bazılarının “ğayn” harfini fetha ile okuduğu rivayet edilmektedir. Hasen'den “ğayn” harfinin zamme ile okuduğu da rivayet edilir. Asım'dan şâz olan bir rivayetle “غِشَاوَةٌ” şeklinde “tâ”nın nasbı ile okuduğu da rivayet edilir.²⁸⁶ Ancak çoğunluk bu şekilde okumamıştır.²⁸⁷

Bu örnekte de, Tûsî'nin çoğunluğun kıraâtine vurgu yaparak, sıhhat açısından seb'a imamlarının okuyuşunu tercih ettiği görülmektedir.

Bazen de Tûsî'nin, aşere imamlarına atıfta bulunarak kıraât vecihlerine yer verdiği de görülmektedir:

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا

“Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir.” (Bakara – 70)

Tûsî'ye göre, kurrânın hepsi “şîn” harfini sâkin olarak okurken, Hasen “şîn” harfini şedde ile “hâ” harfini de zammeyle okumuştur. A'meş ise “إن البقر متشابه” şeklinde okumuştur. Bu okuyuş, İbn Mes'ud'un ve onun okuyuşuna göre amel eden mushaflarda vardır, yoksa maaruf olan / bilinen mushaflarda yoktur. Bu durumda kelimeler; Musa için inek kesmesini emrettiği zaman Musa'nın kavmi dedi, takdirindedir. Burada Musa'nın ismini zikretmek terkedilmiştir.²⁸⁸

²⁸⁶ Mufaddal “غِشَاوَةٌ” şeklinde nasb ile okumuştur. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 248; Palûvî, *Zübde*, s. 79; Dimyâtî, *İthaf*, I, 349.

²⁸⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 470.

²⁸⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 141.

²⁸⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 364.

Bu örnekte Tûsî'nin, "Kurrânın hepsi okudu" ifadesine yer verdikten sonra bu genellemeden Hasen ve A'meş'i istisna etmesi söz konusu ibare ile aşere imamlarına atıfta bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, aşere imamlarının Tûsî açısından önemine işaret etmektedir.

1.1.2.2.Kurrâ'nın Bütününe Nispetle Yaptığı Atıflar

Tûsî'nin kıraâtlerde umûma işaret eden terkipleri kullandığı örneklerin sayısı çoktur. Umûm ifade eden bu terkiplerle hangi imamların kastedildiğini belirten açık bir ibare yoktur. Ayetlerde zikrettiği kıraât vecihlerini okuyanlarına nispet ederken, o kıraât hakkında kurrâdan kendisine ulaşan isimleri zikretmiştir. "اكثر veya كلهم" gibi kavramlar kullandığından bunların kapsamı geniştir. Ancak genel itibariyle bundan "aşere imamları"nın kastedildiği açıktır. Aşere imamları dışında kalan isimlerde kimi zaman bu ifadelerin kapsamına girmektedir.

Tûsî'nin tefsirinde kullanılış sıklığına göre yer alan ifadelerin örnekleri aşağıda zikredildiği şekildedir:

"كلهم" Kurrâ'nın bütünü (okudu) ifadesi: "قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأْبًا" "Deki: Yedi yıl arka arkaya ekin ekersiniz" (Yusuf – 47) ayette yer alan "دَأْبًا" lafzını Hafs hariç Kurrâ'nın bütünü "hemze"yi sükûn ile okudu. Hafs bu kelimeyi fetha ile okudu.²⁸⁹ "سَمِعَ / سَمِعَ – نَهْرَ / نَهْرَ" kelimelerindeki gibi iki kıraâtte dilde mevcuttur. "دَأْبًا" kelimesini nasb ile okuyanlar, mastar manası üzere okumuşlardır. Ebû Amr hariç hepsi hemze ile okudu.²⁹⁰

Bu kavramı kullandığı bir diğer örnekte Enam sûresi 56. ayetinde geçen "ضَلَّلْتُ" kelimesidir. Tûsî'den nakledildiğine göre, Yahya b. Vâsib'den "lâm" harfinin kesrası ile okuduğu rivayet edilmektedir. Kurrâ'nın bütünü ise, "lâm" harfini fethayla okumuştur. İkisi de dil de mevcut olan okuyuştur. "Lâm" harfini kesralı okumak "يَضَلُّ" kelimesidir.

²⁸⁹ Hafs, hemzenin fethasıyla okurken, geri kalan, sükûn ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 349; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 111; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 380; Mekkî, *el-Keşf*, II, 11; Dâni, *et-Teyşîr*, s. 105; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 413; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 359; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 295; Palûvî, *Zübde*, s. 74; Dimyâtî, *İthaf*, II, 69.

²⁹⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 52.

” kelimesinden kesra ve “dât” harfini fethalı okumuştur. “Lâm” harfini fetha, “dât” harfini kesra okuyanlar “ **بِضِلِّ** ” derler. Ebû Ubeyde’ye göre fetha ile okumak daha baskın / galip lehçedir.²⁹¹

Örnekte de görüldüğü üzere müellifimiz, Ebû Ubeyde’yi kaynak göstererek, tercihini çoğunluğun kıraâtinden yana yapmaktadır.

اكثر ifadesini kullanması: Tûsî umuma işaret etmek için bazen de “ **اكثر** ” ifadesini kullanmıştır. En’âm sûresi 74. ayetin tefsirinde naklettiğine göre, ekserü’l-kurrâ “ **وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً** ” kavlindeki “ **أَرَرَ** ” kelimesini “râ” harfinin nasbı ile okurken, Ebû Büreyd el-Medenî, Hasan Basrî ve Yakûb “râ” harfinin zammesiyle okumuştur. “ **أَرَرَ** ” lafzı “ **لأبيه** ”den bedel olarak nasb durumundadır. Zamme ile okuyanlar müfred münada olarak “ **يا أزر** ” takdirinde okumuşlardır.²⁹²

“*Emsâr Kurrâsının Umûmu*” İfadesini Kullanması “ **قرأ أهل الامصار** ”: Tûsî’nin aktarımına göre, Bakara sûresi 283. ayette geçen “ **وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا** ” kavlini İbn Abbas, Mücahid ve diğerleri “ **فإن لم تجدوا كتابا** ” şeklinde, yani “yazacak kâğıt ve benzeri şey bulamazsanız” manasında okudukları rivayet edilmiştir. Meşhur olanı ise şehir ehlinin / emsâr kurrâ dan gelen “kâtip” anlamındaki rivayettir.²⁹³

Örnekte, Tûsî’nin emsâr kurrâsının kıraâtini tercih ettiği görülmektedir. O, emsâr kurrâsı ifadesiyle Hicaz ve Irak bölgesinde yer alan kıraât imamlarını kasetmektedir. Hicaz; Mekke ve Medine, Irak ise; Kûfe ve Basra şehirlerini kapsayan genel bölgelerin adıdır. Bu bağlamda, Tûsî’nin söz konusu bölgelerde yer alan kıraât imamlarının kıraâtlerini ölçü aldığı görülmektedir.

Emsâr Kurrâ’ya işaret eden bir diğer örnekte İsrâ sûresi 106. ayette yer almaktadır. Tûsî’nin belirttiğine göre, ayette geçen “ **وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ** ” kavlini ehl-i emsâr tahfif ile okumuştur. İbn Abbas’ın “râ” harfini şeddeyle “Allah onu kısım kısım, ayet ayet indirdi.” manasında okuduğu rivayet edilmektedir. “ **فَرَقْنَاهُ** ” kelimesinin anlamı İbn Abbas’a göre helali ve haramı açıkladık, şeklindedir. Übeyy b. Ka’b’a göre, onu açıkladık, anlamındadır. Hasen ve Katade’ye göre de Allah hak ile

²⁹¹ Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 70.

²⁹² Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 89 – 90.

²⁹³ Tûsî, *et-Tibyân*, II, 321.

batılın arasını ayırdı, anlamındadır. Şedde ile okuyanlara göre, Allah toplu bir şekilde indirmeyip, parça parça indirdi, anlamındadır. Çünkü ilk inen ayet ile son inen ayet arasında yirmi sene vardır.²⁹⁴

Ecmeu “أجمع” ifadesini kullanması: Tûsî'nin naklettiğine göre “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” kavlini Kurrâ'nın bütünü “dâl” harfinin zammesiyle ve lafzatullahın ilk “lâm” harfini kesrayla okumuştur. “Lâm”ın kesrasıyla birlikte “dâl” harfini fetha okumak caizdir. “Lâm” ile birlikte “dal” harfini kesra okumakta aynı şekildedir. Fakat ehl-i Bevâdî'den başka kimse bu şekilde okumamıştır.²⁹⁵

Bu örnekte de, Tûsî'nin “أجمع” ifadesiyle çoğunluğun kıraâtini seçip, tevcihini de çoğunluğun kıraâtine göre yaptığı görülmektedir.

Tûsî, “أجمع” ifadesine benzer şekilde “جميعهم” ifadesini de kurrânın umûmuna işaret etmek için kullanmıştır: Tûsî'ye göre, Asım, Kisaî, Halef ve Yakûb “مالك” lafzını elif ile okurken, geri kalanlar ise, elifsiz okumuşlardır. Hiçbiri elife meyletmemiştir. Hepsisi de “جميعهم” “kâf” harfini kesra ile okumuştur. A'meş'ten nidâ üzere fetha ile okuduğu rivayet edilmiştir.²⁹⁶

Örneğine tek bir yerde rastladığımız “المعروف” ifadesi de kullanılmıştır. Bakara sûresi 88. ayette yer alan “وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ” ma'aruf kurrâ “غُلْفٌ” lafzını “lâm” harfinin sükûnuyla okurken, İbn Muhaysin “lâm” harfinin zammesiyle okumuştur.²⁹⁷

Tûsî'nin ma'aruf kurrâ ifadesiyle aşere imamları dışındaki isimleri bu kapsama dahil etmediğini “İbn Muhaysin” ismini istisna tutarak zikretmesinden anlaşılmaktadır.

²⁹⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 365.

²⁹⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 109.

²⁹⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 112.

²⁹⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 406.

1.1.3. Bölge ve Şehir İsimleri Üzerinden Yaptığı Atıflar

Tûsî, kıraât vecihlerini okuyanlarına nispet ederken okuyucuların bölge ve şehir bilgisini de zikretmiştir. Bunların örnekleri çoktur. Kıraât ilminde, kolaylık olması açısından kıraât imamları için rumuzat kullanıldığı malumdur. Tûsî’de bu yönetime benzer şekilde kolaylık olması açısından aynı şehir ve bölgeden olan kıraât imamlarının tek tek ismini vermekten ziyade genelleyerek bölge ve şehir isimlerini kullanma yoluna gitmiştir.

Tûsî, bölge olarak Irak ve Hicaz’dan bahsederken, şehir olarakta bahsediliş sıklığına göre sırasıyla; Kûfe, Mekke, Medine, Basra ve Şam’dan bahseder. Tûsî, şehir ve bölge isimleriyle kıraât vecihlerini “Basralılar, Kûfeliler okudu” şeklinde yer verirken, bazen de “Asım hariç Kûfeliler okudu” şeklinde istisnadan söz eder.

Tûsî’nin zikrettiği kıraât imamlarının şehir ve bölgelere göre sıralanışı şu şekildedir:

Hicaz Bölgesiyle; Mekke ve Medine’yi kasetmektedir. Mekke’de, İbn Kesîr ve İbn Muhaysin; Medine’de, Nâfi’ ve Ebû Ca’fer bulunmaktadır.

Irak bölgesiyle Kûfe ve Basra şehirlerini kasetmektedir. Kûfe’de, Asım, Hamze, Kisâî, A’meş ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî; Basra’da da Ebû Amr, Hasan Basri, El- Yezidî ve Asım el-Cahderî yer almaktadır.

Şâm’da da İbn Âmir bulunmaktadır.

Bu kısa izahtan sonra konuyla ilgili örnekler aşağıda geldiği şekilde yer almaktadır:

Tûsî’nin aktarımına göre, Nisa sûresinin ilk ayetinde yer alan “تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ” kavlini Ehl-i Kûfe “sîn” harfini tahfif ile okurken, geri kalan kıraât imamları “sîn” harfini şeddeyle okumuştur.²⁹⁸ Sadece Hamze “وَالْأَرْحَامَ” kelimesini “mîm”

²⁹⁸ Asım, Hamze, Kisâî, iki “tâ”dan birini hafif ederek tahfif okudu. Geri kalan ikinci “tâ”yı “sîn” harfine idğam ederek şeddeyle okudu. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 226; İbn Haleveyh, *el-Hüccce*, s. 58; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 303; Mekkî, *el-Keşf*, I, 375; Dâni, *et-Teysîr*, s. 78; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 390; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 188; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 247; Palûvî, *Zübde*, s. 45; Halef, Hasen ve A’meş’de tahfif ile okudular. Dimyâtî, *İthaf*, I, 470.

harfini cerr ile okumuştur. Gerisi fethayla okumuştur. Kırâât ihtilaflarını zikreden Tûsî devamında ihtilafların sebebine işaret ederken yine şehir ve bölge isimlerine atıfta bulunarak konuyu şu ifadelerle ele almıştır: “Kûfeli kırâât imamlarından “تَسَاءَلُونَ” kavlini tahfif okuyanlara göre bu kelimenin asıl vechi “تَتَسَاءَلُونَ” şeklindedir. İki “tâ”dan biri hafzedilmiştir ki, bu da asıldır.²⁹⁹

Örnekte görüldüğü üzere Tûsî kırââtleri okuyanlarına nispet ederken, şehir ve bölge isimleriyle genellemede bulunarak kırâât vecihlerine yer vermiştir.

Yine Nisa sûresi 95. ayette yer alan “غَيْرِ أُولِي الضَّرَرِ” kavlindeki kırâât ihtilaflarını zikreden Tûsî, şehir isimlerine atıfta bulunarak, Medineli kırâât imamların ve İbn Kesîr’in nasb olarak okurken, geriye kalan imamların ref ile okuduklarını nakletmiş³⁰⁰ ve ref’ kırââtî ile okuyanların “لِلْقَاعِدِينَ” lafzından sıfat olarak okuduklarını, nasb ile okuyanların ise istisna olarak okuduklarını belirterek tevcihini yapmıştır. Bu, Ebü’l- Hasen ve Ahfeş’in tercihidir.³⁰¹

Ra’d sûresinin 4. ayetinde de Basralı imamlara vurgu yapıldığı görülmektedir. Ayette yer alan “وَزَّرَعٌ وَنَحِيلٌ صِنَوَانٌ وَغَيْرُ صِنَوَانٍ” kavlini İbn Kesîr, Basralı kırâât imamları ve Hafs üç yerde de ref’ ile okurken, geri kalanlar cerr ile okumuştur.³⁰² Ebû Şuayb, Hafs’ın “صِنَوَانٍ” kelimesinden hareketle “sâd” harfini zammeyle okuduğunu rivayet etmiştir. Geri kalanlar ise, kesrayla okumuştur.³⁰³

Hakka sûresinin 41 ve 42. ayetlerinde ise Mekke ve Şâm şehirlerine atıfta bulunmuştur. Müellifin naklettiğine göre, “قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ” ve “قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ” ayetlerini, Mekkî ve Şâmî imamlar, Yakûb ve Sehl her iki yerde de “yâ” ile “قَلِيلًا مَا”

²⁹⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 5.

³⁰⁰ Nafî’, İbn Âmir, Kisaî nasb ile okurken, gerisi ref’ ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 237; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 64; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 309; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 81; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 393; Palûvî, *Zübde*, s. 48; Dimyâtî, *İthaf*, I, 489.

³⁰¹ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 176.

³⁰² Hafs, İbn Kesîr, Ebû Amr dört kelimeyi de ref’ ile okumuştur. Geri kalanlar, dört kelimeyi de cerr ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 356; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 114; Mekkî, *el-Keşf*, II, 19; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 107; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 415; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kırâât*, s. 369; Yakûb’da ref’ ile okumuştur. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 386; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 297; Palûvî, *Zübde*, s. 76; Dimyâtî, *İthaf*, II, 81.

³⁰³ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 105.

” يَوْمِنُونَ ” ve ” قَلِيلًا مَا يَذْكُرُونَ ” şeklinde kâfirlerden haber vermek üzere okudular. Geri kalanlar ise, hitab üzere “tâ” ile³⁰⁴ okumuşlardır.³⁰⁵

Bölge isimleri olarak Hicaz, Irak ve Şâm’dan bahseden Tûsî daha genel ifadelerle kıraât imamlarını zikretmiştir. Bunlar arasında Irak ve Hicaz bölgesine daha çok vurguda bulunmaktadır.

Tûsî, İsrâ suresi 43 ve 44. ayetlerde yer alan kıraât vecihlerini izah ederken Irak bölgesine vurguda bulunmuştur. Müellifin aktarımına göre, “ تَسْبِيحٌ ” lafzını Ebû Bekr hariç Iraklı imamlar “tâ” ile okumuştur.³⁰⁶ İbn Kesîr ve Hafs “ عَمَّا يَقُولُونَ ” kavlini “yâ” ile okurken, Ebû Bekr hariç Kûfeliler “ عَمَّا تَقُولُونَ ” şeklinde “tâ”³⁰⁷ ile okumuşlardır.

308

Tûsî’nin hem bölge hem de şehir isimleriyle kıraât imamlarının isimlerini tek bir lafızla zikrettiği görülmektedir. Bu da müellifin uzun bir isim listesi vermek yerine kıraât imamlarını bu şekilde daha sistematik ele aldığını göstermektedir.

Bölge isimlerinden bahseden bir başka örnekte Hûd sûresi 81. ayette yer almaktadır. Müellifin naklettiğine göre, “ فَأَسْرِبْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِّنَ اللَّيْلِ ” ayette yer alan “ فَأَسْرِبْ ” lafzını Hicazlı kıraât alimleri “سريت”den hemzenin vaslıyla okurlarken, geri kalanlar hemze-i kat’ ile okumuşlardır.³⁰⁹ İbn Kesîr ve Ebû Amr “ إِلاَّ امْرَأَتِكَ ” kavlini ref’ ile okurken, diğerleri nasb ile okumuştur. Hemze-i kat’ ile okuyanların delili “*Geceleyn*

³⁰⁴ İbn Kesîr, İbn Âmir, Yakûb “yâ” ile okurken, geri kalanlar “tâ” ile okudu. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 648 – 649; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 230; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 596; Mekkî, *el-Keşf*, II, 333; Dâni, *et-Teysîr*, s. 174; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 475; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 720; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 390; Palûvî, *Zübde*, s. 137; İbn Muhaysin ve Hasen’de “yâ” ile okuyuşa muvafakat etmiştir. Dimyâtî, *İthaf*, II, 489 – 490.

³⁰⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 86.

³⁰⁶ Ebû Amr, Hamze, Kisaî, Hafs, Halef “tâ” ile okurken, gerisi “yâ” ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 381; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 127; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 406; Mekkî, *el-Keşf*, II, 48; Dâni, *et-Teysîr*, s. 114; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 420; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 404 – 405; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 307; Palûvî, *Zübde*, s. 82; Dimyâtî, *İthaf*, II, 119.

³⁰⁷ İbn Kesîr ve Hafs “yâ” ile okurken, gerisi “tâ” ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 381; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 127; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 406; Mekkî, *el-Keşf*, II, 48; Dâni, *et-Teysîr*, s. 114; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 420; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 404 – 405; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 307; Palûvî, *Zübde*, s. 82; Dimyâtî, *İthaf*, II, 119.

³⁰⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 324.

³⁰⁹ Haremeyn ehli (Nafi’, İbn Kesîr, Ebû Ca’fer, İbn Muhaysin) “سرى” dan vasl ile okurken, geri kalan, “أسرى” dan hemzeyle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 338; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 107; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 374; Mekkî, *el-Keşf*, I, 535; Dâni, *et-Teysîr*, s. 114; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 410; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 347; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 290; Palûvî, *Zübde*, s. 71; Dimyâtî, *İthaf*, II, 53.

yürüten münezzehdir.”³¹⁰ ayetidir. Hemze-i vasl ile okuyanlara göre de mana aynıdır.

311

Şâm bölgesine vurgu yapan örnekte Mearic sûresi 43. ayette geçmektedir. “يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصُبٍ يُوفِضُونَ” kavlinde yer alan “نُصُبٍ” lafzını Şâmlı kıraât âlimleri, Asım’dan Hafs ve Sehl iki zammeyle okumuşlardır.³¹² Cemi’ üzere “نُصُبٍ” şeklinde okudular. Müellifin belirttiğine göre, bu Ebû Ubeyde’nin kavlidir. Başkalarına göre de bu iki kıraât “ضَعْفٍ / ضَعْفٍ” gibi söyleyişleri farklı olan iki ayrı lehçedir. Geriye kalan kıraât imamları “nûn” harfinin fethasıyla ve sâkin olarak okumuşlardır.³¹³

1.1.4. Ehl-i Beyt İmamlarına Nispetle Yaptığı Atıflar

Tûsî, tefsirinde kıraât vecihlerini verirken Ehl-i beytin kıraâtine de vurguda bulunmuştur. Bu kavramın kapsamı belirtilmemekle beraber, verilen rivayetlerden hareketle bundan Hz. Ali (r.a)’yi kastedtiği anlaşılmaktadır.

لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ

“İnsanın önünde ve arkasında takipçileri vardır. Onu Allah’ın emrinden korurlar”

(Ra’d – 11)

Müellifin aktarımına göre, “لَهُ” kavlindeki “hâ” zamirinin nereye râci olacağı hususunda ihtilaf vardır. İbn Zeyd, “إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ”³¹⁴ kavline dayanarak Nebî (a.s)’nin ismine râci olacağını söylerken, başkaları da “عَالَمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ”³¹⁵ kavline dayanarak, Allah’ın ismine râci olacağını söylemişlerdir.

³¹⁰ İsrâ -17/1.

³¹¹ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 381.

³¹² Hafs, İbn Âmir, “sâd” ve “nûn”un zammesiyle okurken, geri kalan, “nûn”un fethası ve “sâd”ın iskânıyla müfred olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 651; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 231; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 598; Mekkî, *el-Keşf*, II, 336; Dâni, *et-Teysir*, s. 174; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 476; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 724; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 391; Palûvî, *Zübde*, s. 138; Dimiyâtî, *İthaf*, II, 493.

³¹³ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 100.

³¹⁴ Ra’d –13/7.

³¹⁵ Ra’d – 13/9.

Tûsî'ye göre, insan için gözetleyenler vardır, demek daha güçlüdür. Burada yer alan “مُعَقَّبَاتٌ” yani gözetleyenler meleklerdir. O, bu sözünü Hasen, Katade ve Mücahid'i kaynak göstererek delillendirmektedir. Onlara göre; gece meleklerini gündüz melekleri takip eder, derler. İbn Abbas'a göre, onlar, Allah'ın emrinde takip eder ve onları korurlar. Hasen ise, onların dört melek olduğunu, sabah namazında toplandıklarını belirtmiştir.

Ehl-i Beytin kıraâtinde “ لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِنْ خَلْفِهِ وَرَقِيبٌ بَيْنَ يَدَيْهِ ” şeklindedir. Takipçilerin ancak arkada olabileceğini söylemişlerdir. “ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ ” denildiğine göre bu kavlin manası hakkında birtakım görüşler ileri sürülmüştür:

Birincisi; Hasen ve Katade'nin kavlidir. “ بِأَمْرِ اللَّهِ ” yani Allah'ım emriyle manasındadır. Bu “ جَنَّتِكَ مِنْ دَعَائِكَ أَيُّهَا دَعَانِكَ ” demek gibidir. Ehl-i beytin kıraâtî ise, “ بِأَمْرِ اللَّهِ ” şeklindedir.

İkinci görüş, Mücahid ve İbrahim'e aittir. Onu Allah'ın emrinden, cinlerden ve rahatsızlık veren şeylerden korurlar, şeklindedir. Bu, Allah'ın emrinden korurlar, anlamındadır.

Ferrâ'ya göre de, bu ifadede takdîm ve tehîr vardır. Onun önünde de arkasında da Allah'ım emriyle izleyicileri vardır ve bunlar Allah'ın emriyle onu korurlar, şeklindedir.

“ لَهُ مُعَقَّبَاتٌ ” kavlinde te'nis alameti manaya hamledildi. Tûsî'ye göre, ehl-i beytin tefsiri ise, “Allah'ın emriyle onu korurlar” şeklindedir.³¹⁶

Müellifin mensubu bulunduğu Şîi mezhebinden etkilenerek, ayeti ehl-i beytin kıraâtine göre tefsir ettiği görülmektedir.

Tûsî'nin bazende genellemede bulunmayıp sadece Hz. Ali (r.a)'nin ismiyle iktifâ ettiği durumlar olmuştur:

أَنْدَا كُنَّا عِظَامًا نَحْرَةً

“Çürümüş, dağılmış kemikler olduktan sonra mı?” (Nâziât – 11)

³¹⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 114 – 115.

Hafs hariç Kûfeliler “عِظَامًا نَّخْرَةً” kavlini elif ile okudular. Geri kalanlar ise, elifsiz okudu.³¹⁷ Elif ile okuyanlar, “السااهرة / الحافرة” gibi ayet sonu olduğunu söylerken, elifsiz okuyanlar da Arap kelimelerinde bu kullanımın çok olduğunu belirtmişlerdir. Hz. Ali’den rivayet edilen kıraât ise, “نَّخْرَةً” şeklindedir. Nahivcilere göre, dilde mevcut olan kullanımdır.³¹⁸

Bu örnekte de müellif, ehl-i beytin kıraâtini Hz. Ali’nin ismiyle özelleştirerek, tercihte bulunmuştur. Tercihini de dil âlimlerini kaynak göstererek kuvvetlendirme yoluna gitmiştir.

1.1.5. Nispeti Kapalı Olan İfadeler

Tûsî tefsirinin tamamında kıraâtleri okuyucularının isimleriyle vermeyi tercih etmiştir. Bunun dışında örnekleri yok denecek kadar az olan, herhangi bir isim zikretmeden nispeti kapalı olan ifadeler de kullanmıştır. Bu ifadelerin kapsamı belirtilmediğinden kimlerin kastedildiği anlaşılmamaktadır.

وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ

“Fakat şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman, ‘şüphesiz biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz, derler” (Bakara – 14)

Kıraât âlimlerinden kimi “مُسْتَهْزِؤُونَ” lafzını hemzeyle okurken, kimi de hemzeyi terkederek okumuştur.³¹⁹ Hemzeyi terkederek okumak, Kureyş ve Ğatafan’ın çoğunda olan bir söyleyiştir.³²⁰

³¹⁷ Ebû Bekr, Hamze ve Kisaî, Halef elifle okurken, geri kalanlar elifsiz okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 670; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 238; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 614; Mekki, *el-Keşf*, II, 361; Dâni, *et-Teysîr*, s. 178; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 481; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 748; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 397; Palûvî, *Zübde*, s. 141; Dimyâtî, *İthaf*, II, 516.

³¹⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 195.

³¹⁹ Ebû Cafer, vasılda ve vakıfta “zây”ın zammesiyle okurken, Hamze teshil ile “vâv” ve hemze arasında vakfetmiştir. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 208; Dimyâtî, *İthaf*, I, 351.

³²⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 155.

Örnekte de görüldüğü üzere kıraât vecihlerini sadece aktarmakla yetinen müellif, kıraâtlerin hangi lehçeye ait olduğu bilgisine de yer vermiştir.

1.2.Kıraât Tercihlerini İfade Biçimi

Tûsî tefsirinde kıraât vecihleri arasında tercihte bulunurken birtakım ifadelere başvurmaktadır. Bu ifadeleri kullanması, bazı kıraât âlimlerinin kıraâtlerini üstün görüp, bazısını zayıf gördüğü anlamına gelmemektedir. O, bu ifadeleri kullanırken daha çok kıraâtleri dilsel veya mantıksal gerekçeler açısından değerlendirerek tercihte bulunmuştur. Bu ifadeler kullanılış sıklığına göre şu şekilde yer almaktadır:

Ahsen “احسن”: İki kıraâttten birinin daha güzel olduğunu ifade etmek için kullandığı bir kelimedir. Bu ifadeyi kimi zaman *ahsen* kimi zamanda *hasene* şeklinde kullanmaktadır. Tûsî'nin daha güçlü olan kıraâti belirlemek için kullanmış olduğu mezkûr ifadeyi ehl-i sünnet müfessirleri de eserlerinde kullanmışlardır. Örneğin, Yunûs sûresi 90. ayette yer alan “آمَنْتُ أَنَّهُ” kavlini Asım hariç Kûfeli âlimler “elif”i kesra ile okurken, geri kalanlar fethayla okumuştur.³²¹ Ebû Ali'ye göre, hemze fethayla okunur. Çünkü bu fiil, “يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ”³²² kavlindeki gibi harfî cerr ile ayrılır. Harf hazfedilince fiil “أَنْ” edatına vasledildi. Bu şekilde nasb durumunda olur veya genel kaidenin hilafına kesra ile okunur. “Elif” harfimi kesra ile okuyanlar, muzmar kavle hamlettiler. Tûsî'ye göre bu kıraât ahsendir. Çünkü “أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي” kavli iman manasındadır. Amentü denildiğinde sanki bu şekilde zikredilmiştir. Rummanî'ye göre “أَنْ” edatını kesra okuyanlar “آمَنْتُ” bedel olarak okumuşlardır. Fetha okuyanlarda “آمَنْتُ” amel ederek, söz hazfedilmiştir. Çünkü ifade, Firavn ve askerleri takibe koyuldu, takdirindedir.³²³

³²¹ Hamze, Kisaî, Halef hemzenin kesrasıyla okurken, geri kalan hemzenin fethasıyla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 330; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 103; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 367; Mekki, *el-Keşf*, I, 522; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 100; İbnü'l- Bâziş, *el-İknâ'*, s. 408; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 336; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 287; Dimyâtî, *İthaf*, II, 40.

³²² Bakara – 2/3.

³²³ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 292.

Ecved “أجود”: Tûsî'nin tercih belirtmede sık kullandığı ifadelerden bir diğeri de “Ecved” kavramıdır. Tûsî, bu ifadeyi hem *ecved* hem de *ceyyid* “جيدة” şeklinde iki farklı kalıpta kullanmıştır. “قَالُوا أَنْوْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَالُونَ” Şuara sûresi 111. ayetinde yer alan “وَاتَّبَعَكَ” kavlini Yakûb cemi' olarak okurken, geri kalanlar, fiil-i mazi olarak okumuştur.³²⁴ Zeccâc'ın kavline göre, cemi' olarak okuyanların kıraâtî daha iyidir. Çünkü buradaki “vâv” harfî, hal vâv'ıdır. Buradaki “vâv” harfinin arkasından çoğunlukla isimler gelir.³²⁵ Müellifin, Zeccâc'ı kaynak olarak gösterip, tercihini onun görüşünden yana yaptığı mezkûr örnek üzerinden görülmektedir.

Akvâ “اقوى”: Tûsî'nin sıklıkla kullandığı bir başka ifade de “Akvâ” kelimesidir. “وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى” Taha sûresinin 13. ayetinde yer alan “وَأَنَا” kavlini müellifin tefsirinde naklettiğine göre, Hamze elifin şeddisiyle “وَأَنَا” şeklinde okumuştur. Kelimenin aslı “Biz seni seçtik” anlamındadır. “Nûn” ve “elif” “إِنْ” edatı ile nasbedilmiştir. Bu durumda “إِنْ” den sonrası nasb durumunda olur. Geri kalan imamlar ise, müfred olarak okumuşlardır.³²⁶ Bu durumda da “وَأَنَا” ref durumunda olur. Çünkü mübtedadır ve “اخْتَرْتُكَ” kelimesi de onun haberidir. Übeyy'in kıraâtî “إِنِّي اخْتَرْتُكَ” şeklindedir. Müellife göre, mezkûr kıraât, Hamze'nin kıraâtinden daha kuvvetlidir / güçlüdür.³²⁷ Görüldüğü üzere Tûsî, Übeyy b. Ka'b'ın kıraâtini diğer iki kıraatten daha güçlü ve kuvvetli bulmuştur.

Sahih “الصحيح”: Bu ifadeyi Tûsî, kıraât vecihlerinde tercihte bulunurken, doğruya daha yakın olduğunu belirtmek için kullanmıştır. Ehl-i sünnet müfessirlerinin kullanmış olduğu bu ifadeyi Tûsî'nin de tercihini belirtmede kullandığı görülmektedir. Tûsî'nin aktarımına göre, Nisâ sûresi 43 ayette yer alan “أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ” kavlini Hamze ve Kisaî elifsiz olarak okurken, geri kalanlar elif ile okumuşlardır.³²⁸ Elif ile

³²⁴ Yakûb “tâ” harifinin iskânıyla birlikte meftuh hemzeyle okumuştur. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 471; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 335; Dimyâtî, *İthaf*, II, 244.

³²⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 31.

³²⁶ Hamze, meliklere hitap olarak “وَأَنَا” şeklinde şeddeli olarak okumuştur. “اخْتَرْنَاكَ” lafzını da “nûn” ve “elif” ile okumuştur. Gerisi tahfifle ve müfred olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 417; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 144; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 430; Mekkî, *el-Keşf*, II, 97; Dâni, *et-Teyşir*, s. 122; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 427; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 451 – 452; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 320; Dimyâtî, *İthaf*, II, 165 – 166.

³²⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 126 – 127.

³²⁸ Hamze, Kisaî, Halef “أُولَمَسْتُمْ” şeklinde elifsiz okurken, geri kalan “لَامَسْتُمْ” şeklinde elifle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 234; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 62; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 307; Mekkî, *el-Keşf*, I, 391 – 392; Dâni, *et-Teyşir*, s. 80; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 392; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 204 – 205; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 250; Palûvî, *Zübde*, s. 47; Dimyâtî, *İthaf*, I, 483

okuyanlar, Hz. Ali'nin kavlini delil göstererek cima anlamını vermişlerdir. Ebû Hanife'de bu görüştedir. Elifsiz okuyanlar ise, elle veya başka şekilde dokunmak, manasında okumuşlardır. İmam Şâfiî'de bu kıraâti tercih etmiştir. Tûsî'ye göre de sahih olan ilk kıraâttir.³²⁹ Müellif, Hz. Ali'nin görüşünü yansıtan kıraâti tercih ederek “elif” ile okunan kıraâti diğer kıraâttten daha sahih bulmuştur.

Ma'ruf “المعرفة”: Bu ifade de Tûsî'nin kıraât tercihinde bulunurken kullandığı kelimelerdendir. Örneğine az rastladığımız mezkûr ifade, diğer kıraâte göre daha bilinen bir kıraâti vurgulamak için kullanılmıştır. Müellifin naklettiğine göre Enâm sûresi 100. ayette yer alan “ **وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ** ” “ *Cinleri Allah'a ortak kıldılar. Hâlbuki bunları O yaratmıştır.* ” “ **وَخَلَقَهُمْ** ” kelimesini Yahya b. Ya'mer'in “lâm” harfinin sükûnu ile “ Onlar, kendi elleriyle meydana getirip yaptıklarını Allah'a ortak koşular ” manasında okuduğunu rivayet etmiştir. Müellife göre, bu kıraât zayıftır ve ma'ruf kıraât daha iyidir. Çünkü “ **وَخَلَقَهُمْ** ” kelimesinin manası, Allah, onları tek başına yaratmıştır, şeklindedir.³³⁰

Evlâ “الأولى”: Daha evlâ, anlamına gelen bu ifade, Tûsî'nin az kullandığı ifadeler arasındadır. “ **نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَاءٍ** ” “ *Dilediğimiz kimselerin derecelerini artırırız.* ” (Yusuf – 76) Tûsî'nin aktarımına göre, Yakûb “ **يَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ يَشَاءٍ** ” şeklinde her iki kelimeyi de Allah'tan kinaye vechinde “yâ” ile okumuştur. Geri kalanlar ise, azamet vechiyle her ikisini de “nûn” ile okumuşlardır.³³¹ Kûfeliler “ **دَرَجَاتٍ** ” kelimesindeki “tâ” harfini tenvin ile okurken, gerisi izafetle okumuştur.³³² İzafetle okuyanlara göre mana; ilmiyle ve diğer başka şeylerle dilediğimiz kimselerin tıpkı Yusuf'un mertebesini kardeşlerinin mertebesinden yükselttiğimiz gibi dünyadaki mertebesini ve yerini yükseltiriz, şeklindedir. Tenvinle okuyanlara göre mana; Yusuf'u yükselttiğimiz gibi dilediklerimizden derecesini ve mertebesini yükseltiriz, şeklindedir. Müellife göre, ilk kıraât daha evlâdır.³³³ Tûsî, ilk kıraâti tercih ederek

³²⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 96 – 97.

³³⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 128.

³³¹ Yakûb her iki yerde de “yâ” ile okurken, gerisi “nûn” ile okumuştur. Dâni, *et-Teysîr*, s. 86; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 296; Palûvî, *Zübde*, s. 75; Dimyâtî, *İthaf*, II, 72.

³³² Asım, Hamze, Kisaî, Halef “ **دَرَجَاتٍ** ” şeklinde tenvinle okurken, gerisi “ **دَرَجَاتٍ** ” şeklinde tenvinsiz olarak okumuştur. Dâni, *et-Teysîr*, s. 86; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 363; Dimyâtî, *İthaf*, II, 72.

³³³ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 72.

mana açısından tevcihini yapmış ve tenvinle okunan kıraât vechine göre daha evlâ bulmuştur.

Ezhar “ اظهر ”: Daha açık, daha belirgin anlamlarına gelen bu ifadeyi Tûsî tefsirinde az kullanmıştır. “ *نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا* ” “ *Karınlarındaki pislikle kan arasından gelen, halis bir süt içiriyoruz.* ” (Nahl – 66) Müellifin tefsirinde zikrettiğine göre, Nafi’, İbn Âmir ve Asım’dan Ebû Bekr “ *نُسْقِيكُمْ* ” kelimesini “nûn”un fethasıyla okurken, geri kalanlar zammeyle okumuşlardır.³³⁴ “ *اسقينا / سقينا* ” hemzeli ve hemzesiz arasındaki farka gelince; hemzeli olanın anlamı, “nehirden veya sütten ya da bu ikisi dışında birşeyden daimî içecek kıldı” şeklindedir. Hemzesiz ise, “tek içiş” anlamındadır. Kisaî, Lebîd’den delil olarak, şu beyti zikretmektedir: “ *Kavmimin Necdoğullarına su içirdiği gibi, Nümeire ve Hilalî kavimlerine de hep su içirmiştir.* ” Müellife göre, mezkûr kıraâtlerin her ikisi de dilde mevcut olan kullanımdır. Ancak, dilcilere göre, Kisaî’nin söylediği daha açıktır.³³⁵ Görüldüğü üzere Tûsî, Kisaî’nin kıraâtini daha açık bulmuş ve bu görüşünü dil âlimlerine atıfta bulunarak delillendirmiştir.

Esvâb “ اصواب ”: Daha doğru, en doğru anlamına gelen bu kelimeyi ehl-i sünnet âlimleri gibi Tûsî’de tefsirinde kıraât tercihini dile getirmek için kullanmıştır. “ *وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصَدِيَةً* ” “ *Onların, Kâ’be’nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpaktan ibarettir.* ” (Enfal-35) Ebû Bekr’dan Hüseyin el-Acafi “ *صَلَاتُهُمْ* ” lafzını nasb olarak “ *إِلَّا مُكَاءً* ” her ikisininide ref’ olarak okuduğu rivayet etmektedir.³³⁶ Müellife göre, kurrâ’nın okuduğu daha doğrudur. Çünkü “ *صَلَاتُهُمْ* ” marife bir kelimedir. “ *مُكَاءً* ” ise nekradır. “ *كَانَ* ”nin isminin nekra, haberinin marife olması caiz değildir.³³⁷ Dil

³³⁴ Nafi’, İbn Âmir, Asım’dan Ebû Bekr, Yakûb “nûn”un fethasıyla okurken, gerisi zammeyle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 374; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 123; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 401; Mekki, *el-Keşf*, II, 38 - 39; Dâni, *et-Teysir*, s. 112; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ*, s. 418; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 391; Palûvî, *Zübde*, s. 80; Ebû Cafer’de meftuh “te” ile okumuştur. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 304; Dimyâtî, *İthaf*, II, 107.

³³⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 256.

³³⁶ Hepsî de “ *وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ* ” kavlini ref’ olarak okumuştur. Musâ b. İshâk el-Ensârî, Harûn b. Hatim’den, o da Hüseyin’den, o da Ebû Bekr’den aynı şekilde Hallâd’da Hüseyin ve Ebû Bekr’den “ *وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ* ” şeklinde nasb ile okuduğunu rivayet etmektedir. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 305; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 95.

³³⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 41.

açısından kıraâtleri tahlil eden Tûsî, kurrânın okuduğu kıraâtin daha doğru olduğunu belirterek, lehinde tercihte bulunmuştur.

Eblağ “ ابلغ ”: Daha belîğ, fasih, anlaşılır anlamına gelen bu kelime edebî açıdan tercih edilen kıraâte vurgu amacıyla kullanılmıştır. “ وَكَلِمَةً اللَّهُ هِيَ الْعُلْيَا ” “Allah’ın sözü ise en yücedir.” (Tevbe – 40) Müellifin naklettiğine göre, ayette yer alan mezkûr kavli, kıraât imamlarından sadece Yakûb nasb ile Allah’ın sözünü yüce kılmıştır, takdirinde okumuştur. Diğerleri ise, isti’naf (yeni bir cümle) olmak üzere ref’ ile okumuştur.³³⁸ Müellife göre, mezkûr kıraât daha belîğdir.³³⁹

Efsah “ افصح ”: Daha güzel, fasih anlamına gelmektedir. Edebî açıdan vurgu yapan bu ifadeyi Tûsî yeri geldikçe kullanmış ve belağat açısından kıraât tercihlerine bu şekilde vurguda bulunmuştur. “ وَلِيَجِدُوا فِيكُمْ غَضَبًا ” “(Kâfirlerden yakınızda olanlara karşı savaşın) ve onlar sizde bir sertlik bulsunlar.” (Tevbe – 123) ayette yer alan “ غَضَبًا ” kelimesini Asım’dan Mufaddal “ğayn” harfinin fethasıyla okurken, geriye kalan imamlar kesrayla okudu.³⁴⁰ Kıraât vecihlerini zikreden müellif, devamında Ebü’l-Hasen’in görüşüne yer vermektedir. Ona göre, insanların kıraâtleri kesra ile olandır ki, bu Arapçaya daha uygundur. Fethayla okunan kıraâtin dilde mevcut olduğunu bilmediğini nakletmektedir. Zeccâc’a göre, fetha, zamme ve kesra olmak üzere üç halde de Arapçada mevcuttur. Kesra ile olan kıraât daha fasihtir. Kesralı kıraât Hicaz lehçesinde varken, zammeli de Temîm lehçesinde vardır.³⁴¹ Tûsî, Zeccâc’ı kaynak göstererek, onun kıraâtleri lehçe açısından ele alıp, bunun sonucunda kesralı kıraâtleri daha fasih bulduğu görüşüne yer vermektedir. Zeccâc’ın bu tercihi aslında Tûsî’nin de tercihidir.

Muavvel aleyh “ المعول عليه ”: İtimad anlamına gelen bu ifadeyi Tûsî, itimad edilen kıraât tercihleri için kullanmıştır. Bu ifadenin geçtiği tek örnek Fatıha sûresi 4. ayettir. Ayette yer alan “ مالك ” kelimesinin okunuşundaki ihtilafı Tûsî şu şekilde ele almaktadır: Asım, Kisaî, Halef ve Yakûb “ مالك ” şeklinde elif ile okumuşlardır. Geri

³³⁸ Yakûb nasb ile okurken, gerisi ref’ ile okumuştur. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 358; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 279; Palûvî, *Zübde*, s. 65.

³³⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 127.

³⁴⁰ Asım’dan Mufaddal “ غَضَبًا ” şeklinde “ğayn” fethası ile okudu. Gerisi, “ğayn” kesra ile okudu. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 320; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 361; “Ğayn” fethasıyla okumak Hicaz lügatinde vardır. Dimyâtî, *İthaf*, II, 516.

³⁴¹ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 211.

kalanlar, “مَلِك” şeklinde elifsiz okumuştur.³⁴² Hiçbiri “مَالِك” kelimesindeki elife meyletmeyerek, hepsi de “kâf” harfini kesrayla okumuştur. A’meş’ten nidâ üzere fetha ile okuduğu rivayet edilmiştir. Rabia ise, Mâlik kelimesini cezmederek okumuş ve bunun sonucunda elif düşmüştür. “مَلِك” “lâm”ı sükûn ile “mîm”i fetha ile okudu. Tûsî’ye göre, her iki kıraâtte de “elif” hatta / yazıda sakıttır. İtimad edileni ilk ikisidir, yani nasbsız ve “lâm” harfinin iskânsız olanıdır.³⁴³ Kıraâti mushaf hattı ve rivayetin sıhhati açısından değerlendiren Tûsî, itimad edilen kıraâtlere vurguda bulunmuş ve tercihini mezkûr kıraâtlere yana kullanmıştır.

1.3. Şâz Kıraâtlere Bakışı

Tûsî, tefsirinin mukaddimesi dahil hiçbir yerde şâz kıraâtlere hakkında müstakil bir açıklamada bulunmamıştır. Biz, müellifin konu hakkındaki görüşlerini şâz kıraâtlere tevcihini yaparken dikkat ettiği hususlardan hareketle tespit etmeye çalışacağız.

Müellifin şâz kavramına yüklediği anlama geçmeden önce H. V / XI asırda şâz kavramının ihtiva ettiği manaya işaret etmekte fayda vardır. Söz konusu döneme kadar şâz kavramı dilbilimi ve rivayet merkezinde ele alınmıştır.³⁴⁴ Bu döneme kadar ki süreçte Basra ve Kûfe dil ekolü belirlemiş olduğu dil kaideleri çerçevesinde şâz kavramını ele almaktadır. Basra dil ekolüne mensup Ferrâ, Ahfeş ve Müberred şâz kavramını kıraâtlere birlikte kullanan ilk isimlerdir. Söz konusu dil âlimlerinin şâz kavramını kullanımı daha çok kıraâtlere dilsel tahlili yapılırken yaygın olmayan kullanıma işaret etmek içindir. Müellifimiz Tûsî’de Basra ekolüne mensuptur ve bu ekole mensup dil âlimlerini tefsirinde referans olarak kullanmaktadır. Bundan dolayı

³⁴²Asım, *Kisâi*, Yakûb, Halef elif ile okurken, gerisi elifsiz okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 104; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 20; Mekkî, *el-Keşf*, I, 25; Dâni, *et-Teyssir*, s. 27; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ*, s. 370; Ebû Zûr’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 77; Dimyâti, *İthaf*, I, 339.

³⁴³ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 112.

³⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Dağ, Mehmet, “Kıraât İlminde Şâz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2007, c. VII, S. 2, s. 57-110.

Tûsî şâz kıraâtleri Basra dil ekolünün yaygın kullanımına muhalif olan okuyuşlar olarak değerlendirmektedir.

Söz konusu dönemde şâz kavramı rivayet temelinde de ele alınmaktadır. Taberî ile başlayan bu süreç, İbn Mücahid'in kıraâtleri yedi sınırlandırmasıyla devam etmiştir. Taberî şâz kavramını Kurrâ'nın ittifakına muhalif olan yani azınlıkta kalanın kıraâti olarak ele almaktadır. Bunu yaparken İbn Mücahid gibi yedi imamla sınırlandırmamıştır. Tûsî, İbn Mücahid'in yedi imamın dışında kalan okumaların şâz olduğu görüşüne katılmamaktadır. O, Taberî gibi imamların sayısı hususunda bir sınırlandırmaya gitmemektedir. Hatta yedi imamın kıraâtlerinden de şâz rivayetlerin olduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak, Tûsî şâz kavramının alanını genişletmektedir. İbn Mücahid'in tanımlamış olduğu sahih ve şâz kategorisine katılmamaktadır. O, bazen yedi imamın okuyuşundan da şâz rivayetlerin olduğunu zikretmekte ve bu rivayetleri Basra dil ekolünün kaideleri çerçevesinde tahlil etmektedir. Bazen de Taberî gibi Kurrâ'nın ittifakına muhalif olan okuyuşları şâz kıraât olarak nitelendirmektedir.

1.3.1. Şâz İfadesini Açıkça Kullanması

Tûsî, şâz kıraâtleri belirlemede çoğu zaman şâz ibaresini açıkça kullanmaktadır. Şâz ibaresiyle, bir kıraâtin zayıf olduğunu vurgulayarak o kıraâtle okunmaması gerektiğini belirtmektedir. Konuyla ilgili örnekler aşağıda geldiği şekildedir:

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مُدْخَلًا

“Eğer sığınabilecekleri bir yer veya mağaralar veya (girilecek) bir delik bulsalar...”

(Tevbe – 57)

Tûsî'nin naklettiğine göre, Yakûb “أَوْ مُدْخَلًا” lafzını “mîm” harfinin fethası ve “dâl” harfinin sükûnuyla okumuştur.³⁴⁵ Şâz olarak da “mîm” harfinin zammesi ve “dâl” harfinin sükûnu şeklinde,³⁴⁶ (girdirdi, girdirir) anlamında okunmuştur.³⁴⁷

Görüldüğü üzere Yakûb'un kıraât vechini zikreden müellif, mezkûr lafızla ilgili başka bir vechin daha olduğunu ve bunun şâz kıraât olduğunu açıkça belirtmektedir.

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفاً وَعْدِهِ رُسُلَهُ

“Allah’ın peygamberlerine vadinden cayacağını zannetme” (İbrahim – 47)

Tûsî'nin belirttiğine göre, şâz olarak “مُخْلِفاً وَعْدِهِ رُسُلَهُ” şeklinde “peygamberlerine olan vaadinden caymaz” anlamında okunduğu rivayet edilmektedir.³⁴⁸ Müellife göre, bu okunuş şekli şâz ve kötüdür. Çünkü muzaf ve muzafun ileyhin arasını ayırmak caiz değildir.³⁴⁹ Şâz kıraâtin kime ait olduğu bilgisini zikretmeyen Tûsî, dil açısından kıraâtin tevcihini yaparak kötü bir kullanım olduğunu belirtmektedir.

قُلْ أَعِزَّ اللَّهُ اتَّخَذُ وَلِيًّا فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعَمُ وَلَا يُطْعَمُ

“De ki: “Göklerin ve yerin yaratıcısı olan, yedirdiği hâlde yedirilmeyen Allah’tan başkasını mı dost edineceğim.” (En’am – 14)

Kurrâ “وَلَا يُطْعَمُ” kavlini “yâ”nın zammesi ve “ayn”ın fethasıyla okudu. Müellifin nakline göre, “yâ” ve “ayn” harfinin ikisini birden fethayla şâz olarak okuyanda vardır.³⁵⁰ “Yâ”nın zammesiyle okuyanlar, “yediriyor ama yemiyor”

³⁴⁵ Yakûb “mîm”in fethası, “dâl”in iskânıyla “نُحْلًا” okurken, gerisi “mîm”in zammesi, şeddeyle birlikte “dâl”in fethasıyla okumuştur. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 358; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 279; Palûvî, *Zübde*, s. 65 Dimyâtî, *İthaf*, I, 12.

³⁴⁶ Abdullah b. Müslim “مُدْخَلًا” şeklinde okurken, Übeyy b. Ka'b “مُدْخَلًا” şeklinde okumuştur. İbn Haleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Haleveyh, (370/980), *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedi'*, (thk: G. Bergstrasser), el-Ma'hedü'l-Almani li'l-Ebhasi's-Şarkîyye, Beyrut, 1430 / 2009, s. 53; El-Ukberî, Ebü'l-Beka Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah, (616/1219), *İ'râbü'l-Kıraâti's-Şevâz*, (thk: Abdülhamid Seyyid Muhammed Abdülhamid), El-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, Kahire, 2003/1424, I, 326.

³⁴⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 143.

³⁴⁸ “وَعْدِهِ” nasb ile “رُسُلِهِ” cerr ile okundu. Muzaf ile muzafun ileyhin arası ayrılmıştır. El-Ukberî, *İ'râb*, I, 393.

³⁴⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 181.

³⁵⁰ Mezkûr kelime “yâ”nın zammesi “ayn” fethası ile okundu. “Yâ”nın zammesi “ayn”ın kesrasiyla da okunmuştur. Şâz olarak “يُطْعَمُ” şeklinde her ikisini fetha okuyanlarda vardır. El-Ukberî, *İ'râb*, I, 242;

anlamını kasetmişlerdir “Yâ”nın fethasıyla okuyanlar ise, “kendisi yemez” anlamını kasetmiştir. Yani, O, yaratılanlara rızık veriyor ama O’na hiçkimse rızık vermiyor, manasındadır.³⁵¹

وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ

“Fakat o, Allah’ın Resulu ve peygamberlerin sonuncusudur.” (Ahzab – 40)

Asım “ وَخَاتَمَ ” lafzını “tâ”nın fethasıyla okurken, geri kalanlar, “tâ”nın kesrasıyla okumuşlardır.³⁵² Müellife göre, bu kuvvetli bir kıraâttir. Çünkü “ خَتَم ” den müştaktır. O da “ خَاتَم ” dir. Hasen’in kavline göre, “ خَاتَم ” yani peygamberlerin sonuncusu olandır, anlamındadır. İki kıraâtinde dilde kullanımının mevcut olduğu söylenmiştir. Ayrıca üçüncü bir kıraâttten daha bahsedilir ki, o da “ خَاتَام ” şeklinde şâz olarak³⁵³ okunan kıraâttir.³⁵⁴

وَمَنْ يَفْعَلْ مِنْكُمْ صَالِحًا تَنْتُهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ

“Sizden kim Allah’a ve Resûlune itaat eder ve salih amel işlerse, ona mükâfatını iki kat veririz” (Ahzâb – 31)

Tûsî’nin aktarımına göre, Hamze ve Kisaî “ وَمَنْ يَفْعَلْ مِنْكُمْ ” kavlini lafza binaen her ikisini de “yâ” ile okumuşlardır. Çünkü “ وَمَنْ ” lafzı müzekkerdir. Geri kalanlar “ وَمَنْ يَفْعَلْ ” kavlini “ تَعْمَلْ ” lafzına hamlederek manaya binaen “tâ” ile okumuşlardır.³⁵⁵ Çünkü mana kadınlar içindir. Müellife göre, “ مِنْكُمْ ” lafzındaki müenneslik alameti açık bir şekilde görülmektedir. Şâz olarak “ وَمَنْ تَعْمَلْ ” şeklinde “tâ” ile manaya

Mücahid “ يَطْعَمُ وَلَا يَطْعَمُ ” şeklinde ilkini “yâ”nın fethası, ikincisini zammeyle okumuştur. İbn Haleveyh, *Muhtasar*, s. 36.

³⁵¹ Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 15.

³⁵² Asım, “tâ”nın fethasıyla okurken, gerisi kesrayla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 522; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 185; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 502; Mekkî, *el-Keşf*, II, 199 – 392; Dâni, *et-Teysîr*, s. 145; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 446; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 578; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 348; Palûvî, *Zübde*, s. 111; Dimyâtî, *İthaf*, II, 302.

³⁵³ Mezkûr kelime “tâ”nın fethasıyla okundu. Kimi “mîm”i fetha okurken, kimi de zammeyle okumuştur. El-Ukberî, *İ’râb*, II, 153.

³⁵⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 244.

³⁵⁵ Hamze, Kisaî, Halef mezkûr lafzı “yâ” ile okurken, gerisi “tâ” ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 521; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 185; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 502; Dâni, *et-Teysîr*, s. 145; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 446; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 576; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 348; Dimyâtî, *İthaf*, II, 300.

hamledilerek rivayet edilen bir okuyuş daha vardır. Ancak bu okuyuş Arapça'da caizdir ancak ma'ruf bir söyleyiş değildir. Bu şekilde kimse de okumamıştır.³⁵⁶ Örnekte de görüldüğü üzere, Tûsî kıraât vecihlerini dil açısından değerlendirdikten sonra kimsenin okumadığı bir kıraâten daha bahsetmektedir. Mezkûr kıraât, Arap diline uygun düşsede çoğunluğun kıraâti olmadığı için caiz görmemiş ve şâz kıraâtlardan kabul etmiştir.

1.3.2. Şâz Kıraât Sahiplerinin İsimlerini Açıkça Zikretmesi

Tûsî şâz kıraâtlere işaret ederken, okuyanlarının ismine de yer vermektedir. Hatta tefsirinde şâz kıraatlere yer verirken çoğunlukla okuyanlarına nispet ederek isimlerini zikretmeye gayret etmiştir.

ثُمَّ لَمْ يَنْفُضُوْكُمْ شَيْئًا

“Sonra da anlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış (olanlar)...”

(Tevbe – 4)

Ata' b. Yesar “ ثُمَّ لَمْ يَنْفُضُوْكُمْ ” şeklinde noktalı olarak yani “dât” harfiyle okudu.³⁵⁷ Tûsî'nin aktarımına göre, bu şâz bir okumadır. “ أَنْ ” hemzenin fethasıyla okumuştur. Çünkü takdiri; Allah müşriklerden beridir, şeklindedir. Bununla Mekkelilerle ahdin bozulmasının kastedilmesi caiz değildir. Çünkü Mekke hicretin sekizinci senesinde fethedildi ve daha sonra Darü'l-İslâm oldu. Ahdin bozulması ise, dokuzuncu senede oldu.³⁵⁸ Görüldüğü üzere Tûsî, şâz kıraâti okuyanına nispet etmesinin akabinde mana ve mantık açısından kıraâtin tahlilini yapmıştır.

³⁵⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 240.

³⁵⁷ İkrime, Ebû Zeyd, Ata b. Yesâr mezkûr kelimeyi “dât” ile okumuştur. İbn Haleveyh, *Muhtasar*, s. 51; İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, I, 399; El-Ukberî, *İ'râb*, I, 317.

³⁵⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 87.

ثُمَّ فَصَّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَيْرٍ

“Hüküm ve Hikmet sahibi Allah tarafından açıklanmış (bir kitaptır)” (Hûd – 1)

Tûsî'nin naklettiğine göre, Ebû Bekr'den Kisaî'nin “ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَيْرٍ ” kavlini burada ve Neml sûresinde, “dâl”in sükûnu, “dâl”in işmamı ve “nûn”un kesrasıyla okuduğu rivayet edilmektedir. Geri kalanlar ise, “dâl”in zammesi ve “nûn”un iskânıyla okumuşlardır. Tûsî, kıraât vecihlerini verdikten sonra mezkûr kelime hakkında bir okuyuştan daha bahseder ki o da, İkrime'nin “ فَصَّلَتْ ” lafzını “fâ”nin fethası ve “sâd” harfini tahfif olarak “ فَصَلَتْ ” şeklinde okuması bilgisidir.³⁵⁹ Ona göre, bu bir şâz kıraâttir ve kimse bu şekilde okumamıştır.³⁶⁰

عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمَتَّعَالِ

“Görünmeyeni de görüneni de bilir, büyüktür, yücedir.” (Ra'd – 9)

İbn Kesîr “ المتعالي ” şeklinde vasil ve vakıfta “yâ” ile okudu. Zebibî'den Mâlikî ve Atâr'ın sadece vakıfta “yâ” ile okuduğu rivayet edilmiştir. Geri kalan imamlar ise, her iki durumda da (vasıl – vakıf) “yâ”sız okumuşlardır.³⁶¹ Tûsî'nin kıraât vecihlerini aktarmasının ardından, sıhhatinin şâz olduğunu belirterek Ebû Amr'dan şâz bir rivayetle İbn Kesîr gibi okuduğunun rivayet edildiği bilgisine de yer verdiği görülmektedir.³⁶²

وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ

“Gözleri üzerinde de bir perde vardır.” (Bakara – 7)

Seb'a imamlarının çoğu “ غِشَاوَةٌ ” lafzında yer alan “ğayn” harfini kesra ve “tâ” harfini zamme ile okumuşlardır. Bazı kurrâdan “ğayn” harfini fetha ile okuduğu da rivayet edilmektedir. Hasen'den “ğayn” harfinin zamme ile okuduğu da rivayet edilir. Tûsî, muhtelif okuyuşları zikrettikten sonra Asım'ın şâz olan bir rivayetle “ غِشَاوَةٌ ”

³⁵⁹ İkrime ve Dahhâk “ فَصَّلَتْ ” şeklinde tahfif ve fethayla okumuştur. İbn Haleveyh, *Muhtasar*, s. 59; El-Ukberî, *İ'râb*, I, 344.

³⁶⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 307 – 308.

³⁶¹ İbn Kesîr vasil ve vakıf halinde “yâ”nın isbatıyla okurken, gerisi vasil ve vakıfta “ المتعالي ” şeklinde “yâ”nın hazfîyle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 358; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 115; Ebû Zûr'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 372; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 298; Palûvî, *Zübde*, s. 76; Dimyâtî, *İthaf*, II, 82.

³⁶² Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 111.

şeklinde “tâ”nin nasbı ile okuduğunun rivayet edildiği³⁶³ bilgisine de yer vermiştir. Devamında çoğunluğun bu şekilde okumadığını belirterek, kıraâtin zayıflığına bir kez daha vurguda bulunmuştur.³⁶⁴

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَى

“İşte onlar hidayete karşılık dalaleti satın almış kimselerdir.” (Bakara – 16)

Tûsî'nin aktarımına göre, kurrânın çoğu “ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ ” kavlinde yer alan “vâv” harfini zamme ile okumuştur. Zeyd b. İsmail'den Sühreverdî'nin “vâv” harfini tahfif ile okuduğu rivayet edilmiştir. Tûsî kıraât vecihlerini aktardıktan sonra, Yahya b. Ya'mer'in şâz olarak kesra ile okuduğunun rivayet edildiğini zikretmektedir.³⁶⁵ Tûsî'ye göre, bu rivayet şu ayetteki kullanıma benzemektedir: “ لَوْ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا ”³⁶⁶ Yahya b. Vesâb “ vâv” ile “ لَوُوا ”³⁶⁷ şeklinde okumuştur. Bunlar “vâv”ın cemi hallerine benzemektedir. Müellife göre, sahih olan, kurrâninkidir, yani çoğunluğun kıraâtidir. Çünkü müellife göre, ayetteki “vâv” harfi cem-i vâv'ıdır. İki sakinin bir araya gelmesinden dolayı cinsi ile harekelenmiştir.³⁶⁸ Şâz rivayete yer veren Tûsî, çoğunluğun kıraâtine işaret ederek “vâv”ın zamme ile okunması yönünde tercihte bulunmuştur. Tercihini dil açısından değerlendirerek bir kez daha sıhhatine vurguda bulunmuştur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا

“Ey iman edenler, râ'inâ (bizi gözet) demeyin...” (Bakara – 104)

³⁶³ Asım'dan Mufaddal mezkûr kelimeyi nasb ile okumuştur. İbn Haleveyh, *Muhtasar*, s. 2; El-Ukberî, *Îrâb*, I, 58.

³⁶⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 141.

³⁶⁵ Mezkûr kelimeyle ilgili beş vecih vardır: “vâv” harfi zamme, kesra, fetha ile okunmuştur. Dördüncü olarak, “vâv” harfi hemzeyle ve zammeli olarak okunmuştur. Beşinci olarak, “vâv” ihtilasla ve zammeyle okunmuştur. El-Ukberî, *Îrâb*, I, 58.

³⁶⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 141.

³⁶⁷ Tevbe – 9/42.

³⁶⁸ Münafikun – 63/5.

³⁶⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 158.

Tûsî'nin naklettiğine göre, Hasen'den “ رَاعِنًا ” lafzını tenvin ile okuduğu rivayet edilmektedir.³⁶⁹ Bu kıraât, “Râ'inen sözünü söylemeyin” yani bu tür sözleri söylemek ahmaklık ve cehalettir anlamındadır. Şâz bir kıraât olduğunu belirten Tûsî, söz konusu kıraâtle okunmayacağını söylemektedir. Devamında mezkûr kelimeyle ilgili şâz olan bir kıraât vechinden daha bahsetmektedir ki o da, İbn Mes'ud “ راعونا ” şeklinde okuduğu kıraâttir.³⁷⁰ Bu da aynı şekilde şâz bir kıraâttir.³⁷¹

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا

“İman edenlerle karşılaştıkları zaman, inandık, derler” (Bakara – 14)

Tûsî'nin ayetin tefsirinde naklettiğine göre, şâz olarak “ وَإِذَا لاقوا الذين ” şeklinde okunmuştur.³⁷² Bu okuyuş, Meyânî'ye aittir.³⁷³

1.4. Zayıf Bulduğu Kıraâtlere İfade Biçimleri

Tûsî, zayıf bulduğu kıraâtlere hakkında çeşitli ifadelerde bulunmaktadır. İfadeler farklı olsa da temel de aynı şeyi söylemektedir. Tûsî'ye göre bu kıraâtlere okumak caiz değildir.

Bu ifadelerin örnekleri az olduğundan müstakil bir başlık açmayıp, tek başlık altında yer vermeyi uygun gördük. Konuyla ilgili örnekler aşağıda zikredildiği şekildedir:

³⁶⁹ İbn Muhaysin ve Hasen burada ve Nisa – 46'da mahzûf masdarın sıfatı olarak tenvinle “قولا راعنا” şeklinde okudu. Dimyâtî, *İthaf*, I, 380.

³⁶⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 111.

³⁷⁰ İbn Mes'ud tenvinsiz, emir üzere “راعونا” şeklinde okurken, Hasen tenvinle okumuştur. İbn Haleveyh, *Muhtasar*, s. 9; El-Ukberî, *İ'râb*, I, 99.

³⁷¹ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 451.

³⁷² Vasılda elifin ziyadesi, “kâf”ın fethası ve “vâv”ın zammesiyle okunmuştur. El-Ukberî, *İ'râb*, I, 60.

³⁷² Tûsî, *et-Tibyân*, I, 141.

³⁷³ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 155.

“Caiz değildir” İfadesini kullanması

Tûsî'nin, bir kıraâtın zayıf olduğunu belirtmek için “şâz” kavramından sonra en çok kullandığı ikinci ifade biçimidir. “Caiz değildir” ifadesiyle Tûsî, bir kıraâtın rivayet, mushaf hattı ve dil açısından uygun olmadığına işaret etmektedir.

وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ

“(Kim) müminlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız.” (Nisâ – 115)

Ebû Amr, Hamze, Hişam'dan Dâcûnî ve Nehravânî tarikiyle Ebû Cafer “وَنُصَلِّهِ” lafzını “نُوَلِّهِ” ve “وَلَا يَنْوُدُهُ” üç yerde de “hâ”nın sükûnuyla okumuştur.³⁷⁴ Zeccâc'a göre, “hâ”yı kesra, “yâ”nın isbatı ve “hâ”yı zammeyle okuyanlar, “yâ”sız “hâ”nın kesrası ve “vâv” ile işbâ ederler. Tûsî'ye göre, kesrasız “hâ”yı iskân ile okumak caiz değildir. Çünkü “yâ” ile “hâ” birlike okuduklarında “yâ” hazfedilir. “yâ”nın isbatı ve “hâ”yı zammeyle okumak ise, zayıftır. Mana ve nüzûlüne delalet eden bir kesra olmadıkça “yâ”nın hazfedilmesi caiz değildir.³⁷⁵

Örnekte görüldüğü üzere, Tûsî, dil açısından kıraât vecihlerini analiz ettikten sonra kıraâtın caiz olmadığını belirterek sıhhat açısından bir tespitte bulunmuştur. Benzer bir örnekte Maide sûresinde yer almaktadır:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا

“Hırsız erkek ve hırsız kadının ellerini kesin” (Maide – 38)

Tûsî'nin aktarımına göre, “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ” kavli için Sîbeveyh, “الزَّانِيَةُ” kavlindeki gibi nasb ile okunmasının daha iyi olduğunu söylemiştir.³⁷⁶ İsa b. Ömer, kurrânın okuduğunun aksi bir şekilde okumuştur. Ref' vechiyle “وَاللَّذَانَ يَأْتِيَانِهَا”³⁷⁷ örneğindeki gibi okumak caiz değildir.³⁷⁸

³⁷⁴ Ebû Amr, Ebû Bekr, Hamze “hâ”nın iskânıyla okurken, Kalûn, Yakûb, Ebû Cafer mezkûr üç vechide silâsız “hâ”nın kesrasıyla okudu. Palûvî, *Zübde*, s. 49; Dimyâtî, *İthaf*, I, 490

³⁷⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 200.

³⁷⁶ Nasb ile okunmuştur. El-Ukberî, *İ'râb*, I, 223; İbn Mes'ud “وَالسَّارِقُونَ وَالسَّارِقَاتُ” şeklinde okumuştur. İbn Haleveyh, *Muhtasar*, s. 9.

³⁷⁷ Nisa – 4/16

³⁷⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 353.

Tûsî, bazen de kıraâtleri belağat ve okuyanların çokluğuna göre karşılaştırarak birini ötekine göre daha zayıf bulmuştur:

وَمَا يَغْرُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ

“Ne yerde ne de gökte zerre ağırlığına... Rabbinden gizli olmaz” (Yunus – 61)

Kisâî, “يَغْرُبُ” lafzını bu sûrede ve Sebe’ sûresinde “zây”ın kesrası ile okurken, geri kalanlar zammesiyle okumuşlardır.³⁷⁹ İkisi de dilde mevcut olan kullanımdır. Tûsî’ye göre, zamme olan kıraât daha fasih ve daha yaygındır.

Hamze, Halef ve Yakûb ayetin devamında yer alan “ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ ” kavlini iki yerde ref’ ile okurlarken, geri kalanlar iki yeri de fetha ile okumuşlardır.³⁸⁰ “أفعل” vezninde “râ”yı fetha okumaya gelince, iki yerde de cerr durumundadır. Çünkü “مِثْقَالِ ذَرَّةٍ” kavlindeki sıfatın mecrurudur. Bu durumda ancak fetha ile okunur. Ref’ okuyanlar, mevsufa hamlettiğini belirten müellif, “مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ” kavlinin mahalline cerr ile ref’ durumunda olduğunu aktarmaktadır. Buna örnek olarak da “وَكَفَى بِاللَّهِ”³⁸¹ ve “مَنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ”³⁸² ayetlerini zikretmiştir. Müellife göre, ref’ okuyanlar için bu örneklerdeki gibi sıfat olması caizdir ve “ما لكم من إله إلا الله” sözündeki gibi istisna olması da caizdir. “ وَلَا أَصْغَرَ ” kavlinin “ ذَرَّةٍ ” lafzına atfedilmesi de caizdir. Ancak bu sadece cerr durumunda olursa caiz olur. Çünkü bu durumda “ذَرَّةٍ” lafzından başka lafız yoktur. Tüm bu izahtan sonra müellif, “ ذَرَّةٍ ” lafzına atfedilen Hamze’nin kıraâtinin caiz olmadığını belirterek, diğerlerinin kavlinin caiz olduğunu açıklamaktadır. Ona göre, “ذَرَّةٍ” lafzına atfedildiğinde “أصغر” lafzının mecrur olması gerekli olur ve bu da fethadır. Çünkü munsarif değildir. Böylece câr olarak atfedilmiş olur.³⁸³

³⁷⁹ Kisâî burada ve Sebe’ sûresinde “zây”ın kesrasıyla okurken, gerisi “zây”ın zammesiyle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 328; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 102; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 366; Dâni, *et-Teyssîr*, s. 100; İbnü’l-Bâziş, *el-Iknâ*, s. 408; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 285; Palûvî, *Zübde*, s. 69; Dimyâtî, *İthaf*, II, 36.

³⁸⁰ Hamze, Yakûb, Halef mezkûr kavilde geçen iki yeri de “râ”yı ref’ okurken, gerisi fethayla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 328; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 103; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 366; Dâni, *et-Teyssîr*, s. 100; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 285; Palûvî, *Zübde*, s. 69; Dimyâtî, *İthaf*, II, 302.

³⁸¹ Nisa – 4/45.

³⁸² Hûd – 11/50.

³⁸³ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 271 – 272.

“Bu kıraâtle kimse okumadı” ifadesini kullanması

Dil açısından caiz olduğu halde, kurrâdan ma’ruf olanların okumadığı kıraâtleri Tûsî, zayıf kabul ederek, tercihini yaygın olan kıraâttten yana yaparak “bu kıraâtle kimsenin okumadığına” işaret etmektedir.

ثُمَّ فَصَّلْتُ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ خَبِيرٍ

“Hüküm ve Hikmet sahibi Allah tarafından açıklanmış (bir kitaptır)” (Hûd – 1)

Ebû Bekr’den Kisaî’nin “ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ” kavlini burada ve Neml sûresinde, “dâl”in sükûnu, “dâl”in işmamı ve “nûn”un kesrasıyla okuduğu rivayet edilmektedir. Geri kalanlar ise, “dâl”in zammesi ve “nûn”un iskânıyla okumuşlardır. Kıraât vecihlerini zikreden Tûsî, zayıf bulduğu bir vecihten daha bahsetmektedir ki o da, İkrime’nin “ فَصَّلْتُ ” lafzını “fâ”nin fethası “sâd” harfini sâkin olarak okuduğu rivayettir. Müellife göre bu bir şâz kıraâttir ve kimse bu kıraâtle okumamıştır.³⁸⁴

Tûsî, bazen de kıraâti okuyanına nispet etmeksizin, ayetleri, dil açısından cümle veya kelime olarak ele alıp değerlendirmelerde bulunmuştur:

وَأَنْ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ

“Şüphesiz ki sizin çoğunuz fâsıklarsınız.” (Maide – 59)

Tûsî’nin aktarımına göre mezkûr kavil nasb durumundadır. Çünkü masdardır ve takdiri “ بَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ ” şeklindedir.³⁸⁵ Müellife göre, cümle başlangıcı olarak okunursa doğrudur. Ancak bu şekilde kimse okumamıştır.³⁸⁶

“Sahih değildir” ifadesini kullanması

وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْإِيمَانَ

“Ancak kasden yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar.” (Maide – 89)

İbn Âmir “ عَقَدْتُمْ ” lafzını “elif” ile okurken, Hamze, Kisaî ve Asım’dan Ebû Bekr “qâf”nın tahfiifiyle birlikte “elifsiz” “ وَعَقَدْتُمْ ” şeklinde okumuşlardır. Geri

³⁸⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 307 – 308.

³⁸⁵ Hal üzere nasbdır. Masdar olması da muhtemeldir. El-Ukberî, *Î’râb*, I, 223.

³⁸⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 394.

kalanlar ise, teşdîd ile okumuşlardır.³⁸⁷ Müellif, Taberî'yi kaynak olarak gösterip, onun teşdîd ile okuyanların kıraâtini kabul etmediğini nakletmiştir. Taberî'ye göre, yemin ancak tekrarıyla birlikte olur. Bu ise doğru değildir. Çünkü bu tekrar kişinin o yeminini hem kalbî hemde lisaniyle akdetmesiyle teşekkül eder.³⁸⁸ Görüldüğü üzere Tûsî, teşdid ile okunan kıraâti zayıf bulup, bu görüşünü Taberî'nin sözüyle delillendirmektedir.

“Bu lahn’dır” ifadesini kullanması

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ

“Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar.” (Bakara – 4)

Tûsî'nin naklettiğine göre, Hamze dışında kurrâdan “elif”i uzatan yoktur. Hamze med ile okumaktadır³⁸⁹ ve bu bir lahn’dır. Hemzeden önce durur ve “وَبِالْآخِرَةِ” dedikten sonra “lâm” üzerinde sekte yapar. Sonra hamze ile okumaya başlar. “الأرض” ve “شيء” lafızlarını da böyle okumuştur. “شيء” lafzında “yâ” da sanki vakıf yapmış gibi okuyuşu keser ve hamze ile okumaya devam eder.³⁹⁰ Hamze'nin elifi med ederek okumasını hatalı bulan müellif, çoğunluğun kıraâti lehinde tercihte bulunmaktadır.

“Bu zayıftır” ifadesini kullanması

حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ

“Allah’ın kendilerini koruması sayesinde onlarda gaybı korurlar.” (Nisa – 34)

Ebû Cafer “بِمَا حَفِظَ اللَّهُ” kavlini nasb ile “Allah’ı (dinini) korumak suretiyle anlamında okumuştur.³⁹¹ Bu kıraâtin “Allah’ın koruması ile” anlamına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü fail hazfolur. Tûsî'ye göre, bu zayıftır.³⁹²

³⁸⁷ Ebû Bekr, Hamze, Kisaî, Halef elifle, “qâf”ın tahfifiyle okurken, gerisi, “qâf”ın şeddesiyle elifsiz “عَقْدْتُمْ” şeklinde okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 247; İbn Haleveyh, *el-Hüccce*, s. 70; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 318; Dâni, *et-Teysir*, s. 83; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 395; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 234; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 255; Palûvî, *Zübde*, s. 52; Dimyâtî, *İthaf*, I, 513.

³⁸⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 433.

³⁸⁹ Hamze ve Asım med ederek okumuştur. Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 85; Dimyâtî, *İthaf*, I, 347.

³⁹⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 135 – 136 .

³⁹¹ Ebû Cafer nasb ile okurken, gerisi fethayla okumuştur. Dimyâtî, *İthaf*, I, 480.

³⁹² Tûsî, *et-Tibyân*, III, 83.

اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي * وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي

“Onunla sırtımı pekiştir ve onu işimde ortak yap” (Tâha – 31, 32)

Tûsî'nin tefsirinde belirttiğine göre, sadece İbn Âmir “ اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي ” kavlini hemze-i kat' ile “ وَأَشْرِكُهُ ” lafzını da “elif”in zammesiyle okumuştur. Geri kalan imamlar ise, ilkini hemze-i vasl ile ikincisini de fetha ile okumuşlardır.³⁹³ İbn Âmir'in kıraât vechi, “karşılık” şeklindedir. Gerisi ise “dua” olarak ele almıştır. Müellif, “ وَأَشْرِكُهُ ” lafzını “elif”in zammesiyle okuyan İbn Âmir'in kıraâtini zayıf bulmuştur. Çünkü onun nübüvvetteki ortaklığı değildir. Aksine bu Allah'adır. Hemzenin fethi vechi, dua üzeredir. Nübüvvette değil de ona işinde ortak olmasının kastedilmesi muhtemeldir.³⁹⁴ Mana ve mantık temelinden hareketle kıraâtin tahlilini yapan Tûsî, tercihini çoğunluğun kıraâtinden yana yaparak İbn Âmir'in kıraâtini zayıf bulmuştur.

“Bu ğalattır” ifadesini kullanması

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman ona söyleyecek sözümüz, ol dememizdir, o da hemen olur.” (Nahl – 40)

Kisaî ve İbn Abbas “ فَيَكُونُ ” lafzını nasb olarak okurlarken, geri kalanlar ref' olarak okumuşlardır.³⁹⁵ Nasb ile okuyanlar “ أَنْ نَقُولَ لَهُ ” kavline atfetmişlerdir. Tûsî'ye göre, “ فَيَكُونُ ” lafzının emrin cevabı olarak nasb olması caiz değildir. Çünkü müellife göre, emrin cevabı için nasb olunmaz. O iki fiilden olmaz. Birinci için ikinci olur. Kurrâ'nın çoğu “ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ” “Allah katında İsa'nın durumu Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı. Sonra ona ol dedi, oda hemen oluverdi.”³⁹⁶ kavlindeki gibi ref' kıraât üzerinde durmuştur. Görüşünü Zeccâc'ın görüşüyle delil göstererek, emrin cevabı olarak nasb olmasının

³⁹³ İbn Âmir “ اِخِي اشْدُدْ بِهِ ” elifin fethasıyla “yâ”yı sâkin okurken, “ اِخِي اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي ” kavlini elifin zammesiyle kat' ederek okudu. Gerisi vasıl elifiyle ve “ اِشْرِكُهُ ” lafzını da emir üzere elifin fethasıyla okumuştur. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 145; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 430; Dâni, *et-Teysîr*, s. 122; İbnü'l- Bâziş, *el-İknâ'*, s. 427; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 452; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 320; Palûvî, *Zübde*, s. 90; Dimyâtî, *İthaf*, I, 480.

³⁹⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 133 – 134.

³⁹⁵ İbn Âmir, Kisaî nasb ile okurken, gerisi ref' ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 373; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 122; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 400; Dâni, *et-Teysîr*, s. 112; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 389; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 304; Palûvî, *Zübde*, s. 80; Dimyâtî, *İthaf*, II, 105.

³⁹⁶ Al-i İmran – 3/59.

caiz olmadığını, ğalat / hata olduğunu belirtir. Zeccâc'a göre, ref' okuyanlar için mana; ol derken derhal oluverir, şeklindedir.³⁹⁷

“Bevâdî'nin söyleyişidir” ifadesini kullanması

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“*Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır.*” (Fatıha – 2)

Kurrâ'nın çoğu “الْحَمْدُ” lafzını “dâl” harfinin zammesiyle ve “الله” lafzındaki ilk “lâm”ı kesra ile okudular.³⁹⁸ Tûsî, ayetin tevcihini yaparak, “lâm”ın kesrasıyla birlikte “dâl” harfini fetha okumanın da caiz olduğunu belirtmektedir. Ona göre, “lâm” ile birlikte “dâl” harfini kesra okumakta aynı şekilde caizdir. Ancak bunu ehl-i Bevâdî (çöl, bedevî) den başka kimse okumamıştır.³⁹⁹ Müellif, “Bevâdî'nin okuyuşu” kavlini şâz kıraâte işaret etmek için kullanmaktadır. Kıraâtın sıhhati ile ilgili bilgi verdikten sonra mezkûr kıraâti dil açısından tahlil ederek şu ifadelerle yer vermektedir: “Nasb kılanlar, masdar olarak okumuşlardır. Her ikisini kesra okuyan “dâl” harfinde bulunan kesra harekeye ittibaen bu şekilde okumuştur. Her ikisini zamme okuyan da aynı şekilde “dâl” harfinin zamme harekesine ittibaen bu şekilde okumuştur. “Dâl” harfini nasb olarak okumak, Kureyş ve Hâris b. Üsâme lehçesine aittir. Kesrayla okumak Temîm ve Ğatafan lehçesine ait bir kullanımdır.”⁴⁰⁰

2. Kıraâtlerin Tevcihî / Temellendirilmesi

Tûsî, tefsirinde yer alan kıraât vecihlerini ağırlıklı olarak nahiv ve sarf açısından ele almıştır. Tefsirinde genel itibariyle kıraât vecihlerini kısa bir şekilde zikrederken söz konusu sarf ve nahiv ile ilgili durumlarda uzun açıklamalara başvurup kıraâtleri hem dil hem de mana açısından izah ettiği görülmektedir.

³⁹⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 242 – 243.

³⁹⁸ Cumhur mübteda üzere ref' okurken, Hasen “Elhamdülillah” lafzından hareketle “dâl”in kesrasını ve “lâm”ın kesrasına ittibaen okudu. Dimyâtî, *İthaf*, I, 338.

³⁹⁹ Ehlü'l-Bâdiye “الْحَمْدُ لِلَّهِ” şeklinde “dâl” ve “lâm”ı zammeyle okumuştur. Bu kıraâti Zeyd b. Ali ve Hasan Basri okumuştur. İbn Cinni, *el-Muhteseb*, I, 110 – 111.

⁴⁰⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 109.

Çalışmamız, Tûsî'nin Arap dilini tefsirinde kullanma yetkinliği ve Arap dilinin kapsamının geniş olmasından dolayı tefsirde geçen tüm örnekleri ayrıntılı bir şekilde ele alıp incelememize imkân vermemektedir. Bundan dolayı kıraâtleri “ferşî” farklılıklar olan sarf ve nahiv kuralları açısından ve kelimenin daha çok telaffuzuyla alakalı olan “usûl” açısından inceleyerek, tezimizin hacmini genişletmeden ana hatlarıyla ele almayı uygun gördük.

2.1.Usûl Yönünden Kıraâtleri Ele Alması

Usûle yönelik farklılıklar, kelimedeki fonetik kıraât farklılıklarıdır. Daha çok kelimenin telaffuzuyla ilgili bir durumdur. Usûle dair kıraât vecihlerinin kelimenin anlamına bir tesiri olmadığından, ferşî farklılıklar kadar tefsire etki eden boyutu da bulunmamaktadır. Tûsînin tefsirinde üzerinde sıkça durduğu usûl farklılıkları aşağıda geleceği üzere alt başlıklar altında ele alınmıştır.

2.1.1. Med – Kasr ile Kıraât

Med, lügatte ziyade, artırma anlamına gelmektedir. İstılahta ise, sebebin mevcudiyetinden dolayı lîn veya med harfinden dolayı sesi uzatmaktır. Bunun zıddı kasr'dır. Kasr lügatte, engelleme ve hapsedme anlamlarına gelirken ıstılahta, mutlak manada meddin terkedilmesidir. Ancak tecvit ilminde kasr, iki hareke miktaryken, med de buna yapılan ziyadedir.⁴⁰¹

Bu kısa izahtan sonra, Tûsî'nin med ve kasr temelinde kıraâtleri işleyişinin örnekleri aşağıda geldiği şekildedir:

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ

“Artık diğer cezalandırma vakti gelince, yeryüzünü kara etsinler...” (İsrâ – 7)

⁴⁰¹ Atiyye Kâbil Nasr, *Ğâyetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*, Mektebetü'l-Haremeyn, Riyâd 1409, s.89 – 90.

Tûsî ilgili ayetin usûl yönünden farklılıklarına vurguda bulunarak, Kisaî'nin “لَسُوْ وَجُوْهُكُمْ” şeklinde “vâv”ın fethası ve “nûn” ile okuduğunu nakletmektedir. Nasb alameti, “vâv”ın fethasıdır. İbn Âmir, Hamze ve Asım'dan Ebû Bekr “yâ” ile ve müfred olarak “ليسوء” şeklinde okurken, geri kalan imamlar, “yâ” ve med ile okumuşlardır.⁴⁰² Müellifin açıklamasına göre, burada nasb alameti “nûn”un hafzedilmesidir. Hemze sâkin olduğunda med yapılır. Med, bir kelime veya iki kelime olur. İki kelimeye örnek “قَالُوا أَمَّا”⁴⁰³ şeklindeyken, tek kelimeye örnek ise “تَبَوَّءَ بِأَيْمِي”⁴⁰⁴ şeklindedir. Übeyy kıraâtine göre “ليسون وجوهكم” kavli te'kid için “لَتَسْفَعَا بِالنَّاصِيَةِ”⁴⁰⁵ kavlindeki gibi sakin “nûn” ile okunmuştur.⁴⁰⁶

قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ

“Demek ben size izin vermeden Musa'ya inandınız!” (Tâhâ – 71)

Tûsî'nin aktarımına göre, İbn Kesîr, Hafs ve Verş “آمَنْتُمْ” haber lafzı olarak okurken, Hafs hariç Kûfeli kıraât imamları iki hemzeyle okumuşlardır. Geri kalan imamlar ise, medden sonra tek hemze ile okumuşlardır.⁴⁰⁷ Müellifin açıklamasına göre, Ebû Amr'ın kıraât vechinde vasıl hemzesi ve istifham hemzesi gelmekte ve ikincisi ise medde kalbedilmektedir. Müellife göre, iki hemzenin yan yana gelmesinde kerahat vardır.⁴⁰⁸

فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا

“Benim davetim ancak onların kaçışını artırdı.” (Nûh – 6)

⁴⁰² Ebû Bekr, Hamze, İbn Âmir, Halef mezkûr kavli “yâ” ve hemzenin fethasıyla okumuştur. Kisaî “nûn” ve hemzenin fethasıyla okurken, geri kalan “yâ” ve mazmum hemzeyle ve hemzeden sonra da “vâv” ile cemi olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 378; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 124; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 404; Mekkî, *el-Kesf*, II, 42 – 43; Dâni, *et-Teyssîr*, s. 113; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 420; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 397 – 398; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 306; Palûvî, *Zübde*, s. 81; Dimyâtî, *İthaf*, II, 114.

⁴⁰³ Bakara – 2/14.

⁴⁰⁴ Maide – 5/29.

⁴⁰⁵ Alak – 96/15.

⁴⁰⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 297.

⁴⁰⁷ İbn Kesîr, Verş, Hafs “قَالَ آمَنْتُمْ” kavlini nasb ile okurken Hamze, Kisaî, Ebû Bekr “آمَنْتُمْ” şeklinde iki hemzeyle okumuştur. Geri kalan imamlar ise, istifham üzere okumuşlardır. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 421; Dâni, *et-Teyssîr*, s. 123; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 428; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 458; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 321; Dimyâtî, *İthaf*, II, 172.

⁴⁰⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 147.

Tûsî'nin belirttiğine göre, Ferrâ “ دُعَايِي ” lafzını İbn Kesîr'den med ederek okumaktadır.⁴⁰⁹ Müellife göre bu ancak kasr olmalıdır. Bu durum “ عَصَاي ” lafzındaki “yâ”nın fethasına benzemektedir. Ebû Ali'nin açıklamasına göre, “yâ”nın fethası ve iskâmı güzeldir. Kelimedeki kasra gelince bu isim değildir. Ancak dilde olması da caizdir.⁴¹⁰

لِإِيْلَافِ قُرَيْشٍ

“Kureyş'e kolaylaştırdığı için...” (Kureyş – 1)

Tûsî'nin aktarımına göre, İbn Âmir “ لِإِيْلَافِ قُرَيْشٍ ” kavlini kasr ile hemze'den sonra “yâ” olmaksızın “ لِعَلَّافٍ ” vezninde okumuştur. Ayetin devamında yer alan “ إِيْلَافِهِمْ ” lafzını da ilk ayetin hilafına hemzeden sonra “yâ” ile okurken geri kalan imamlar, her iki ayette yer alan “ لِإِيْلَافِ قُرَيْشٍ *إِيْلَافِهِمْ ” lafızları “yâ”dan sonra hemze ile okumuşlardır.⁴¹¹ Ebû Cafer “ إِيْلَافِهِمْ ” lafzını “yâ”sız hemze ile “ عِلَافِهِمْ ” gibi okurken⁴¹², Ebü'l-Hasen ve Hammâd'ın “yâ”dan sonra iki hemzeyle okuduğu rivayet edilmektedir. Geri kalanlar ise, sâkin “yâ”dan sonra hemzeyle “ عِيْلَافِهِمْ ” şeklinde okumuşlardır.⁴¹³

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ

“Rabbin seni hak uğruna evinden çıkarmıştı.” (Enfâl – 5)

Tûsî'nin nakline göre “ كَمَا ” lafzındaki elif med ile okunmuştur. Med ise lîn harflerinde vâki olur. Bunlarda “elif”, “vâv” ve “yâ” harfleridir. Bu harflerden biri hemzeden önce okunduğu zaman “yâ” ve “vâv” harfleri sâkin olur. “Elif” sâkindir ve o med edilir. Elif “ كَمَا ” kavlindeki örnek gibidir. “ مِنْ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ ”⁴¹⁴ ayeti de buna örnektir. “ السَّمَاءِ ” ve “ مَاءٍ ” lafızlarında “elif” med ile okunur. “Yâ”nın med

⁴⁰⁹ İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr hemzeyle ve “yâ”nın fethasıyla “ دُعَايِي ” şeklinde okurken, Asım, Hamze, Kisaî “ دُعَايِي ” şeklinde “yâ”yı sâkin okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 652; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 232; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 599; Dâni, *et-Teyşîr*, s. 175; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 391; Palûvî, *Zübde*, s. 138.

⁴¹⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 104.

⁴¹¹ İbn Âmir hemzeden sonra “yâ”sız “ أَلْفِ الْإِفَا ” kavlinde masdar kılarak okumuştur. Geri kalanlar ise, hemzeden sonra “yâ” “ أَلْفِ ” lafzını masdar kılarak okumuşlardır. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 698; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 248; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 643; Mekkî, *el-Keşf*, II, 389 – 390; Dâni, *et-Teyşîr*, s. 182; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 773 – 775.

⁴¹² Ebû Cafer mezkûr kelimeyi “yâ”sız meksur hemzeyle okumuştur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 403

⁴¹³ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 324.

⁴¹⁴ Bakara – 2/164.

edilmesine örnekte şu şekildedir: “*وَإِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ*”⁴¹⁵ ayette yer alan “*الهُوَى*” lafzındaki “yâ” med ile okunur. “Vâv” ile örnek ise, “*قَالُوا أَنْتَ فَعَلْتَ*”⁴¹⁶ şeklindedir.⁴¹⁷ Tûsî'nin, lîn harflerinin kısa tanımını yaptıktan sonra ayetlerden örneklerle konuyu izah ettiği görülmektedir.

Görüldüğü üzere Tûsî, med ve kasr merkezli zikrettiği kıraât vecihlerini ayrıntıya girmeden ele almış, bazen tercih belirtirken bazen de kıraâtleri vermekle yetinmiştir.

2.1.2. İdğam – İzhar ile Kıraât

İzhar, ıstılahta, kamil bir gunne yapmaksızın muzhar harfi mahrecinden açıktan çıkartmak, demektir. Muzhar harfle kastedilen izhar harflerinden “*ح، خ، ع، غ، هـ*” önce bulunan tenvin veya sâkin nûn'dur. İdğam ise, lügatte birşeyi birşeye dahil etmek anlamına gelirken, ıstılahta; sâkin harfi, harekeli harfe dahil edip tek bir harf gibi okumaktır.⁴¹⁸ İbnü'l-Cezerî iki harfi bir harf gibi okumak, ikincisini şeddeli okumak, şeklinde tarif etmektedir.⁴¹⁹

هَلْ تُؤَبُّ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

“*Nasıl kâfirler yapmakta olduklarının karşılığını buldular mı?*” (Mutaffifin – 36)

Tûsî, bahse konu olan ayetin kıraât vecihlerini zikrederken, Ebû Amr'dan Harun, Hamze ve Kisaî'nin “*هَلْ تُؤَبُّ*” kavlini “sâ” ve “lâm” harflerinin mahreçlerinin yakınlığından dolayı idğam ile okuduklarını,⁴²⁰ geri kalan imamlar ve Ebû Amr'dan Yezidî'nin ise izhar ile okuduğu bilgisini nakletmektedir.⁴²¹

⁴¹⁵ Necm – 53/3,4 .

⁴¹⁶ Enbiya – 6/62 .

⁴¹⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 10.

⁴¹⁸ Hudarî, Mahmûd Halîl (ö. 1401), *Ahkâmu Kıraâtî'l-Kur'âni'l-Kerim*, (thk: Muhammed Talha Bilal Minyâr), Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke 1417, s. 165.

⁴¹⁹ Atiyye Kâbil Nasr, *Ğâyetü'l-Mürîd*, s. 55.

⁴²⁰ Ebû Amr'dan Harun idğamla okumuştur. Ebû Amr'dan Yunus b. Habîb'de bu şekilde rivayet etmektedir. Hamze ve Kisaî de idğam ederek okumuşlardır. Geri kalanlar ise, idğamsız okumuşlardır. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 676; Dimyâtî, *İthaf*, II, 527.

⁴²¹ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 36.

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ

“O gün kâfirler ve Peygamber’e isyan edenler, yer yarılıp içine girmiş olmayı isterler.”

(Nisâ – 42)

Tûsî’nin nakline göre, Hamze, Kisaî “ تُسَوَّى ” lafzındaki “tâ”yı fetha “sîn”i sâkin olarak okurken, Nafi’ ve İbn Âmir “tâ”yı fetha “sîn”i şedde ile okumuşlardır. Geri kalan imamlar ise, “tâ”yı zamme ve “sîn”i sâkin olarak okumuşlardır.⁴²² Tûsî, kıraâtlerin açıklamasını yaparken birçok âlimin ismini kaynak olarak zikrettiği görülmektedir. Taberî’ye göre, “tâ”yı fetha ile okumak tercih edilirse, “ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ ثَرَابًا ” “Keşke toprak olsaydım”⁴²³ kavline muvafık olmuş olunur. Bundan dolayı “ كَوْنَتْ ” denilmez. Rummâniye göre, bu bir şey değildir. Çünkü temennî, fiil manasındadır. Bu yüzden “tâ”yı zamme ile okumak daha açıktır, belirgindir. Ebû Ali’ye göre ise, “tâ”yı zammeye okuyanlar, “ الْأَرْضُ ” lafzına eşit kılarken, “ تُتَسَوَّى ” şeklinde fetha okuyanlar da, “tâ”yı “sîn”e idğam etmişlerdir. Ebû Ali’ye göre, bu durum caizdir. İki “tâ” harfinden biri hafzedilmez. Çünkü kelime muzari değildir, aslı bu şekildedir. Şeddesiz okumak ise, “tâ”nın hafzedilmesi esasına göre dir.⁴²⁴

وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ

“Cumartesi konusunda haddi aşmayın, dedik” (Nisâ – 154)

Tûsî’nin aktarımına göre, Medineliler “ لَا تَعْدُوا ” kavlini “ayn” harfini sâkin ve “dâl” harfini şedde ile okumuşlar ve “تَعْدُوا” manasında iki sâkin harf bir arada kullanılmıştır.⁴²⁵ Sonra “tâ” harfini “dâl” harfine idğam ettiler. Böylece mazmûm

⁴²² Nafi’ ve İbn Âmir “ تُسَوَّى ” şeklinde “tâ” fetha ve “sîn”i şeddeyle okumuştur. Hamze ve Kisaî, Hâlef “ تُسَوَّى ” şeklinde “sîn”i tahfifle ve “tâ”nın fethasıyla okurken, geri kalan “ تُسَوَّى ” şeklinde “tâ”yı zamme ve “sîn”i sâkin olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 234; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 62; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 307; Mekkî, *el-Keşf*, I, 390; Dâni, *et-Teysîr*, s. 80; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 392; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 203-204; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 249; Palûvî, *Zübde*, s. 47

⁴²³ Nebe – 78/40.

⁴²⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 94.

⁴²⁵ Nafi’, Ebû Cafer “ لَا تَعْدُوا ” şeklinde “ayn” sâkin ve “dâl”i şeddeli okumuştur. Verş, “tâ”nın fetha harekesini “ayn”a naklederek “ لَا تَعْدُوا ” şeklinde okumuştur. Geri kalan ise, “ لَا تَعْدُوا ” şeklinde “ayn” iskanî ve tahfifle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 240; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 65; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 310 – 311; Mekkî, *el-Keşf*, I, 301 – 302; Dâni, *et-Teysîr*, s. 81; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 393; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 217; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 253; Palûvî, *Zübde*, s. 50.

şeddeli “dâl” oldu. “وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ” “Cumartesi günü haddi aşanları mutlaka bilmişsinizdir”⁴²⁶ kavliyle bu okuyuşlarını güçlendirdiler.⁴²⁷

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ

“Meleklerin kâfirlerin canlarını aldığını görseydin...” (Enfal – 50)

Tûsî'nin naklettiğine göre, İbn Âmir “إِذْ تَتَوَفَّى” iki “tâ” ile okumuştur. Birinci “tâ”yı ikincisine idğam etmişlerdir. Geri kalanlar, “tâ” ve “yâ” ile okumuşlardır.⁴²⁸ Müellifin açıklamasına göre “tâ” ile okuyanlar “إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ” “Hani melekler şöyle demişti”⁴²⁹ kavlindeki gibi fiili, meleklerle isnad ederken “yâ” ile okuyanlar buradaki “tâ”nin hakiki te'nis “tâ”sı olmadığını belirtmişlerdir.⁴³⁰

فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى

“Sen ona yöneliyorsun” (Abese – 6)

Yine Tûsî'nin tefsirinde naklettiğine göre, Nafi' ve İbn Kesîr “تَصَدَّى” lafzını “sâd”ın şeddesiyle okuyarak iki “tâ”dan birini, birbirlerine olan mahreç yakınlığından dolayı “sâd”a idğam etmişlerdir. Geri kalanlar ise, “تَصَدَّى” lafzında yer alan “sâd” harfini sâkin olarak ve iki “tâ”dan birini iskat ederek okumuşlardır.⁴³¹

Devam eden ayetlerde yer alan kıraât bilgisini nakleden Tûsî, “تَلَهَّى” lafzını İbn Ebî Bezze ve İbn Kesîr'in “lâm” harfinin şeddesiyle iki “tâ”dan birini “lâm”a idğam ederek okuduğunu, geri kalanların ise, “lâm”ı sâkin olarak okuyup iki “tâ”dan birini hazfettikleri bilgisini aktarmaktadır.⁴³²

⁴²⁶ Bakara -2/65.

⁴²⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 240.

⁴²⁸ İbn Âmir iki “tâ” ile okurken, gerisi fiil ile failin arasını ayırmak için “yâ” ve “tâ” ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 307; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 353; Mekkî, *el-Keşf*, I, 493; Dâni, *et-Teysîr*, s. 95; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 405; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 311; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 277; Palûvî, *Zübde*, s. 64.

⁴²⁹ Al-i İmran – 3/45.

⁴³⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 59.

⁴³¹ Nafi', İbn Kesîr, Ebû Cafer “تَصَدَّى” şeklinde şeddeyle okurken, gerisi tahfifle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 672; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 238; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 615; Dâni, *et-Teysîr*, s. 178; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 481; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 749; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 398; Palûvî, *Zübde*, s. 142; Dimyâtî, *İthaf*, II, 519.

⁴³² Tûsî, *et-Tibyân*, X, 207.

فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرُوا

“Şimdi siz birinizi şu gümüş parayla şehre gönderinde baksın...” (Kehf – 19)

Tûsî'nin nakline göre, sadece Ebû Amr ve Asım'dan Ebû Bekr “ بورقكم ” şeklinde “ra”nın sükûnuyla okurken, geri kalanlar, “râ”nın kesrasıyla okumuşlardır.⁴³³ Müellifin açıklamasına göre Ebû Amr'dan “ بورقكم ” lafzını “qâf” harfini “kâf” harfine idğam ederek okuduğu da rivayet edilmektedir. Müellife göre “ بورقكم ” dilde dört şekilde vardır: “Vâv”ın fethası ve “râ”nın kesrası ki aslolan budur. İkincisi, “Vâv”ın fethası ve “râ”nın sükûnu, üçüncüsü, “Vâv”ın kesrası ve “râ”nın sükûnu, dördüncüsü ise, idğamdır. “ الورق ” kelimesi, dirhem demektir.⁴³⁴

Tûsî'nin “ بلغ ” lafzını kullanarak bir kıraâtin idğamsız okunduğuna dair vermiş olduğu örnekte şu şekildedir:

أَرْسَلَهُ مَعَنَا عَدَا يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ

“Yarın onu bizimle sahraya gönder, bol bol yesin ve oynasın” (Yusuf – 12)

Tûsî'ye göre, İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Amr “ نَرْتَعُ وَنَلْعَبُ ” şeklinde ikisini de “nûn” ile okumuşlardır.⁴³⁵ Malikî hariç Hicazlı kıraât âlimleri “ يَرْتَعُ ” lafzında geçen “ayn” harfini de kesralı olarak, (kendinden sonra gelen) kelimedeki “yâ”ya idğamsız okudu. Zebibî'den Atar vasılda “yâ”nın isbatıyla okurken, geri kalanlar “ayn” harfinin sükûnuyla okumuşlardır.⁴³⁶

⁴³³ Ebû Bekr ve Ebû Amr, Hamze, Halef “râ”nın iskaniyle ve tahfifle okurken, geri kalan “râ”nın kesrasıyla aslı üzere okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 389; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 130; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 413; Mekkî, *el-Keşf*, II, 58; Dâni, *et-Teysîr*, s. 116; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 422; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 413; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 310; Dimyâtî, *İthaf*, II, 132

⁴³⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 20.

⁴³⁵ İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir mezkûr lafızların ikisini de “nûn” ile okurken, Medineliler ve Küfeliler ikisini de “yâ” ile okumuşlardır. Nafi ve İbn Kesîr “ نَرْتَعُ ” şeklinde “ayn” harfini kesrayla okurken, gerisi “ يَرْتَعُ ” şeklinde sükunla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 345; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 110; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 379; Mekkî, *el-Keşf*, II, 5 – 6; Dâni, *et-Teysîr*, s. 104; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 412; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 355 – 356; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 293; Palûvî, *Zübde*, s. 72 – 73; Dimyâtî, *İthaf*, II, 62.

⁴³⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 16.

2.1.3. İmâle – Feth ile Kıraât

İmâle sözlükte, bir şeye yönelmek, bir tarafa çekmek manalarına gelirken, ıstılahta; fethayı kesraya doğru, elif harfini de yâ harfine doğru eğmek, şeklinde tanımlanmaktadır.⁴³⁷ Feth ise sözlükte açmak, genişlik gibi anlamlara gelirken, ıstılahta; harf telaffuz edilirken ağzın açılması şeklinde tarif edilmektedir.⁴³⁸

الر تِلْكَ آيَاتِ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ

“*Elif, lâm, râ, İşte bunlar hikmet dolu Kitab’ın âyetleridir.*” (Yunus – 1)

Tûsî’nin nakline göre, İbn Kesîr, Nafi’ ve Ebû Cafer “الر” lafzını tefhimle okurken, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamze ve Kisaî imâle ile okumuşlardır. Asım’da ihtilaf vardır. Şöyle ki, Hafs’tan Hubeyre’nin “râ”nın kesrasıyla okuduğu, geri kalanların ise tefhîm ile okuduğu rivayet edilmiştir.⁴³⁹ Ebû Ali’ye göre, imâle ile okumayanlara göre, Araplardan imâleyi terkedener çoktur. İmâle burada caiz değildir. İmâleyle okuyanlara göre, bu lafızlar isimdir. İmâle de ancak isimlerde caiz olur. Bunlar kendilerinden imâlenin men edildiği harfler değildir. Rummâniye göre, hece harflerinde imâle caiz olur. Çünkü bunların “elifleri” “yâ”dan çevrilmiş takdirindedir.⁴⁴⁰

وَلَا أَدْرَأَكُمْ بِهِ

“*Allah da size onu bildirmezdi...*” (Yunus – 16)

Yine Tûsî’nin aktarımına göre, Ebû Rabia, Mâlikî hariç Kunbûl “وَلَا أَدْرَأَكُمْ بِهِ” kavline elif’in başına “lâm” harfini getirmişler ve “أَدْرَأَكُمْ” lafzını imâle ile okumuşlardır.⁴⁴¹ Bu sûrede Yahyâ ve Alemî’de muvafakat etmiştir. Sibeveyh’dan

⁴³⁷ Temel, Nihat, *age*, s. 73.

⁴³⁸ Temel, Nihat, *age*, s. 51.

⁴³⁹ Nafi’, Ebû Cafer Yusuf’a isnad ederek “yâ” ile ve “ayn”ın kesrasıyla okumuştur. Asım, Hamze, Kisaî, Ebû Amr Halef “râ”nın imalesiyle okurken, gerisi fetha okumuştur. Ebû Cafer ise “الر”nın her bir harfinden sekte yaparak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 322; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 100; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 362; Dâni, *et-Teysîr*, s. 98; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 327; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 282; Palûvî, *Zübde*, s. 67; Dimyâtî, *İthaf*, II, 22.

⁴⁴⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 217.

⁴⁴¹ İbn Kesîr, Nafi’ ve Hafs “râ”nın fethasıyla ve elifle okurken, gerisi “râ”nın kesrasıyla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 324; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 101; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 363; Mekkî, *el-Keşf*, I, 514; Dâni, *et-Teysîr*, s. 99; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 408; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 328; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 282; Palûvî, *Zübde*, s. 67; Dimyâtî, *İthaf*, II, 25.

rivayet edilir ki, “دريته ودريت به” “onu bildim” ve “onu bana bildirdi” şeklinde söylenir. Bu fiilin “bâ” harf-i cerri ile kullanılması daha çoktur. Bunun böyle olduğunun delili, Allah’ın bu şekilde yani “وَلَا أَدْرَأَكُمْ بِهِ” buyurmuş olmasıdır. Bu fiil başka dilde çok kullanılıyor olsaydı, “ولا أدراكموه” “Onu size bildirmezdi” şeklinde buyrulmuş olurdu.⁴⁴²

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ

“(Babası) şöyle dedi: Yavrucuğum rüyanı kardeşlerine anlatma” (Yusuf – 5)

Tûsî’nin nakline göre, Ebü’l-Hâris hariç Kisaî, Kuteybe, Abbasî ve İbn Yezidî “رُؤْيَاكَ” lafzını imâle ile okumuşlardır.⁴⁴³ “الرُّؤْيَا” lafzını Kur’an’ın tamamında bu şekilde okumuşlardır. Ebü’l-Hâris’ten bu lafzı feth ile okuduğu, geri kalanların ise imâle ile okudukları rivayet edilmektedir.⁴⁴⁴

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا

“Kalplerinde münaflıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır.” (Bakara – 10)

Tûsî’nin aktarımına göre, İbn Âmir, Hulvânî ve Hamze “zây”ın imâlesiyle okurken, Kûfeli kıraât imamları “yâ”nın fethasıyla⁴⁴⁵ okumuştur.⁴⁴⁶

طه “Tâ, hâ” (Tâha – 1)

Tûsî’nin belirttiğine göre, Ebû Amr “طه” lafzını “tâ”nın fethası ve “hâ”nın imâlesiyle okumuştur. Hamze, Kisaî, Halef, A’şa hariç Ebû Bekr ve Bercemî iki harfi

⁴⁴² Tûsî, *et-Tibyân*, V, 233 – 234.

⁴⁴³ Ebû Amr taklil ile, Verş hulf ile, Ebü’l-Haris imale ile, Sûsî hemzeyi “vâv” a ibdal ile ve Ebû Cafer’de “yâ”nın “yâ”ya idgamiyle beraber “yâ”yı ibdal ile okumuştur. Palûvî, *Zübde*, s. 72; Dimyâtî, *İthaf*, II, 61.

⁴⁴⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 9.

⁴⁴⁵ Hamze, İbn Zekvan, Hişam mezkûr lafzı imaleyle okurken, gerisi kelimenin aslı üzere imalesiz okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 139 – 140; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 24; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 88; Dimyâtî, *İthaf*, I, 350.

⁴⁴⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 149.

de imâle ile okumuştur. Geri kalan imamlar, ikisini de fetha ile okudular.⁴⁴⁷ İsa b. Ömer Ebû Amr'ın kıraâtının hilafına – “tâ”nın kesrası ve “hâ”nın fethası- okudu. Hasen, “hâ”nın iskânıyla okuyarak “يا رجل” “ey adam” şeklinde tefsir etmiştir. Ebû Cafer ise, harfleri kat'ederek okumuştur. Bu okuyuşu Nafi'den Esmâî rivayet etti. Nafi'den iki harfi de fetha ve kesra arası okuduğu rivayet edilir. İkisini fetha ile okuduğu da rivayet edilir ki müellife göre bu daha açıktır.⁴⁴⁸

وَيَصَلِّي سَعِيرًا

“Ve alevli ateşe girecektir” (İnşikak – 12)

Nafi', İbn Âmir, İbn Kesîr ve Kisaî “يُصَلِّي” lafzını “yâ”nın zammesi, “sâd”ın fethası ve “lâm”ın şeddesiyle “atılır diye” anlamında okurken, geri kalan imamlar, “yâ”nın fethası “sâd”ın iskânıyla “boyalayacaklardır” anlamında okumuşlardır. Asım hariç Kûfeliler imâleyle⁴⁴⁹ okudular.⁴⁵⁰

2.1.4. İhtilas – İşmam ile Kıraât

İşmam, harfin sükunetini zayıflatmaksızın nefes alacak kadar bir aralık bırakarak dudakları ileri geri götürmektir. Vakıfta mazmum ve merfu' durumunda olur.⁴⁵¹ İhtilas ise, harfin harekesini hafif bir ses ile okumaktır.⁴⁵²

⁴⁴⁷Ebû Amr, Verş “طه” şeklinde “tâ” fethalı “hâ”yı imaleyle okumuştur. “Tâ”nın fetha olması isti'la sıfatına sahip olmasından dolayıdır. Hamze, Kisaî, Ebû Bekr, Halef “طه” şeklinde “tâ” ve “hâ”nın kesrasıyla okurken, Nafi', İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs “طه” şeklinde “tâ” ve “hâ”nın fethasıyla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 416; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 143; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 429; Dâni, *et-Teysîr*, s. 122; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 450; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 319; Palûvî, *Zübde*, s. 89; Dimyâtî, *İthaf*, II, 164.

⁴⁴⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 123.

⁴⁴⁹Ebû Amr, Hamze, Asım mezkûr lafzı “yâ”nın fethiyle, “sâd”ın iskanı, sâkin olarak okurken, gerisi “yâ”nın zammesi, “sâd”ın fethası ve “lâm”ın şeddesiyle okumuştur. Hamze ve Kisaî “lâm”ı imaleyle okurken, gerisi fethayla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 677; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 241; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 621; Mekkî, *el-Keşf*, II, 367; Dâni, *et-Teysîr*, s. 179; İbnü'l- Bâziş, *el-İknâ'*, s. 482; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 755 – 756; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 399; Palûvî, *Zübde*, s. 143; Dimyâtî, *İthaf*, II, 528.

⁴⁵⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 240.

⁴⁵¹ Atiyye Kâbil Nasr, *Çâyetü'l-Mürîd*, s. 179.

⁴⁵² Temel, Nihat, *age*, s. 72.

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشِ اللَّهَ وَيَتَّقِهِ

“Kim, Allah’a ve Resûlüne itaat eder, Allah’tan korkar ve O’na karşı gelmekten sakınırlarsa...” (Nûr – 52)

Tûsî’nin aktarımına göre, Ebû Bekr ve Ebû Amr “ وَيَتَّقِهِ ” lafzındaki “qâf” harfini sâkin olarak okumuştur. Çünkü “hâ” fiil ile birleşti ve kelimenin ağırlığından dolayı iskân ile hafifletildi. İbn Kesîr, İbn Âmir, Hamze, Kisaî ve Verş “ وَيَتَّقِهِ ” şeklinde meksûr “qâf” harfine yakınlığından dolayı “hâ”nın kesrasıyla okumuştur. “Hâ” dan sonra da “yâ” getirdi.⁴⁵³

Kâlûn’dan harekeyi ihtilâs ile okuduğu rivayet edilir. Bu Nahivcilere göre daha iyidir. Çünkü “ يَتَّقِيهِ ” lafzının aslı, harekenin ihtilâsıdır. Cezmden dolayı “yâ” düşünce, harekenin ihtilâsı kaldı. Hafs’ın “qâf”ın iskânı ve “hâ”nın kesrasıyla okuduğu rivayet edilir. Çünkü o, “qâf”ın kesra ve iskânını mekruh görmüştür. Bunun dışında “Qâf”ın iskânı ve “hâ”nın sâkin okunması caizdir. İki sâkinin yan yana gelmesi durumunda “hâ” kesra olur.⁴⁵⁴

فِيمَا يُنذِرُ بِأَسَا شَدِيدًا مِنْ لَدُنْهُ

“Müstakim olarak indirdik ki, tarafından sadır olan şiddetli azap ile kâfirleri korkutasın”

(Kehf – 2)

Tûsî’nin nakline göre, Ebû Bekr “ لَدُنْهُ ” lafzını “dâl”in iskânı ve zammeyi işmam ile “hâ” ve “nûn”un kesresiyle okudu ve “yâ” ile birleştirerek vasletti. İbn Kesîr dışında geri kalan, “dâl”in zammesi, “nûn”un sükûnu ve “vâv” dışında “hâ”nın zammesiyle okudu. İbn Kesîr ise, “hâ”yı “vâv” ile vaslederek okudu.⁴⁵⁵ Müellifin

⁴⁵³Hulvanî rivayetiyle Nafi’ “ وَيَتَّقِهِ ” şeklinde ihtilâsla okurken, Ebû Amr ve Ebû Bekr “ وَيَتَّقِهِ ” şeklinde “qâf”ı kesrayla ve “hâ”yı sâkin okumuştur. Hafs, Kalûn, Yakûb “ وَيَتَّقِهِ ” şeklinde “qâf”ın iskânı ve “hâ”nın kesrasıyla okurken, geri kalan “ وَيَتَّقِيهِ ” şeklinde “hâ”nın kesra ve “qâf”ı meksur okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 357 – 358; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 503 – 504; Palûvî, *Zübde*, s. 100; Dimyâtî, *İthaf*, II, 226.

⁴⁵⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 346.

⁴⁵⁵ Ebû Bekr “ مِنْ لَدُنْهِ ” şeklinde “dâl”in iskânıyla, zammeyi işmam ile “nûn” ve “ha”yı de kesra okumuştur. Geri kalan, “dâl”i zamme, “nûn”u iskanla “hâ”yı zamme okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 388; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 130; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 412; Mekkî, *el-Keşf*, II, 54; Dâni, *et-Teysîr*, s. 116; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 421; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 412; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 310; Palûvî, *Zübde*, s. 84; Dimyâtî, *İthaf*, II, 130.

açıklamasına göre, “لَدُنْ” lafzı gayr-i mütemekkin bir isimdir. “عِنْدَ” manasındadır. “*Hüküm ve hikmet sahibi, herşeyden haberdar olan Allah tarafından*”⁴⁵⁶ kavlide böyledir. “Hâ”nın sâkin harften sonra gelmesi caiz değildir. Ancak “منه” gibi zamme olma durumu hariçtir. Bunun aslı “لَهُ” “مَنْهُ” şeklindedir. Bu İbn Kesîr’in kavli gibidir. Diğerleri, ihtisardan dolayı “vâv”ı hazfetti. Ebû Bekr “dâl”i sükûn ve işmamla okudu. İki sâkinin yan yana gelmesinden dolayı “dâl” sâkin olunca -“nûn” ve “dâl”- bu durumda “nûn” iki sâkinin yan yana gelmesinden dolayı kesra olur. Meksûr harf ile karşılaştığı için “hâ” da kesra olur. Müellife göre iki sâkinin yan yana gelmesinden dolayı “nûn” fetha olursa da caizdir.⁴⁵⁷

مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ

“Onlar, çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak korkunç bir ses bekliyorlar.”

(Yâsin – 49)

Tûsî’nin belirttiğine göre, İbn Kesîr ve Ebû Amr “يَخِصِّمُونَ” şeklinde “hâ”nın fethası, “sâd”ın şeddesi ile okumuştur. Ancak Ebû Amr “hâ”nın harekesini ihtilasla okudu. Nafi’ “yâ”nın fethası, “hâ”yı sâkin, “sâd”ı şedde ve iki sâkinin arasını cem ederek okudu. İbn Âmir, Asım ve Kisaî “yâ”nın fethası, “hâ”nın kesrası ve “sâd”ın şeddesiyle okudular. Hamze ise, “yâ”nın fethası, “hâ”yı sâkin ve “sâd”ı da sâkin olarak okudu.⁴⁵⁸ Bu kıraâtın manası; Onlar, ikinci dirilişi defetmek için kendi aralarında çekişiyorlar, şeklindedir. Müellifin açıklamasına göre, önce geçen ilk iki kıraât, “onlar çekişip duruken” manasındadır. Sâkin kılındıktan sonra “yâ” harfi “sâd” harfine idğam edildi. “hâ”yı sâkin okuyanlara göre kelimenin aslı sâkindir. Fetha okuyanlar ise, “yâ”nın harekesini “hâ”ya naklettiler. Kesra okuyanlar da “sâd”ın kesra harekesine ittiba ederek bu şekilde okumuşlardır. Kurrâdan “hâ”nın kesra harekesine ittibaen

⁴⁵⁶ Hûd – 11/1.

⁴⁵⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 5.

⁴⁵⁸ Nafi’, “يَخِصِّمُونَ” şeklinde “hâ”nın sükunu ve “sâd”ı şeddeli okurken, İbn Kesîr, Ebû Amr, Verş “يَخِصِّمُونَ” şeklinde “hâ”nın fethasıyla okumuştur. İbn Âmir, Asım, Kisaî “يَخِصِّمُونَ” şeklinde “hâ” kesrayla okumuşlardır. Hamze “يَخِصِّمُونَ” şeklinde “hâ”nın sükunu ve “sâd”ı tahfifle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 541; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 196; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 513; Mekkî, *el-Keşf*, II, 217; Dâni, *et-Teysîr*, s. 149; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 600; Palûvî, *Zübde*, s. 115; Dimyâtî, *İthaf*, II, 328.

“yâ”yı kesra okuyanlar var. Bu “ يَهْدِي ” kelimesinin denilmesi gibidir. Bu da Ebû Bekr’den gelmektedir.⁴⁵⁹

2.1.5. Vasıl – Vakıf ile Kıraât

Vakıf, kelime üzerinde, okumaya tekrar başlamak niyetiyle, âdeten nefes alacak kadar bir süre sesi kesmekten ibaretken⁴⁶⁰ vasıl, bir kelimeyi kendinden sonra gelen kelimeye bazı kurallar dahilinde birleştirerek okumaktır.⁴⁶¹

فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْا

“İnsanlardan korkmayın, benden korkun.” (Mâide – 44)

Tûsî’nin naklettiğine göre, Basralı kıraât imamı ve Ebû Cafer, Nafi’den İsmail “اخشوني” şeklinde vasılda “yâ” ile okurken, Yakûb “yâ” ile vakfederek⁴⁶² okumuştur.⁴⁶³

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا

“Bir zamanlar Yusuf, babasına, babacığım! Ben (rüyamda) onbir yıldız... gördüm, demişti”

(Yusuf – 4)

Tûsî’nin aktarımına göre, İbn Âmir, Ebû Cafer “ يَا أَبَتِ ” lafzını Kur’an’ın tamamında “tâ”nın fethasıyla okurken, geri kalan, “tâ”nın kesrasıyla okumuştur. İbn

⁴⁵⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 329

⁴⁶⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 240 Ayrıntılı bilgi için bkz: Koyuncu, Recep, “Vakf-İbtidânın Ayetlerin Anlaşılmasındaki Rolü”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2015, c. XV, S. 1, s. 163-187.

⁴⁶¹ Pakdil, Ramazan, *age*, s. 277.

⁴⁶² Ebû Amr ve Ebû Cafer mezkûr lafzı vasılda “yâ”nın hazfiyle okurken, Yakûb iki durumda da (vasıl – vakıf) böyle okudu. Gerisi, iki durumda da hazfetti. İbn Haleveyh, *el-Hüccce*, s. 67; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 254; Palûvî, *Zübde*, s. 51; Dimyâtî, *İthaf*, I, 506.

⁴⁶³ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 366.

Kesîr “hâ” ile vakfederek okudu. Geri kalanlar ise, “tâ” ile vakfederek okudular.⁴⁶⁴ Müellfiin açıklamasına göre “ يَا أَبَتِ ” lafzının i’rabda üç durumunun olması caizdir:

Birincisi: İzafet “yâ”sının hazfî üzere kesra olması

İkincisi: İzafet “yâ”sından kalbedilen elifin hazfî üzere “tâ”nın fetha olması. Sanki bu durumda “ يَا أَبَتَا ” demek istemiştir. “Yâ”nın hazfedildiği gibi elif hazfedildi. Elife delalet etmesi için de fetha kaldı. Tıpkı kesranın “yâ”ya delalet etmesi için kalması gibi.

Üçüncüsü: “ يَا أَبَةٌ ” şeklinde “hâ”nın zammesiyle olması. Bu Ferrâ’nın kavline göredir. Zeccâc’a göre bu durum caiz değildir. Çünkü “tâ” izafet “yâ”sından ivâzdir. Rummâniye göre bu durum caizdir. Çünkü ivâz, haziften menedilmez. Bu durumda “tâ” üzere vakıf caizdir.

Ebû Ali’ye göre, İbn Kesîr “ يَا أَبَهُ ” şeklinde “hâ” ile vakfeder. Çünkü “tâ” te’nis içindir ve ondan “hâ”ya vakıf için tebdil edilmiştir. İzafet üzere takdir edilmesi caiz değildir. Çünkü üzerinde durulduğunda, vakıf için sâkin olmuş olur. Bu durum, “ يَا طَلْحَةَ ” denildiğinde “tâ”nın fetha ile karşılaşma durumuna benzer gibidir. Üzerinde vakfedildiğinde “hâ” harfî “yâ” harfine dönüşmektedir.⁴⁶⁵

وَالْيَهُ النَّشُورُ * أَلَمِنْتُمْ مِّنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ

“Dönüş, ancak Ona’dır. Göklerin sizi yere geçirmeyeceğinden emin mi oldunuz?”

(Mülk – 15,16)

İbn Kesîr “ وَالْيَهُ النَّشُورُ * أَلَمِنْتُمْ ” kavlini makablinde yer alan zamme harekeden dolayı, istifham hemzesini “vâv”a kalbederek vasletti. Kûfeli ve Şâmlı kıraât imamları

⁴⁶⁴ İbn Âmir, Ebû Cafer Kur’anın tamamında “tâ”nın fethasıyla okurken, gerisi kesrayla okumuştur. İbn Kesîr, İbn Âmir “ يَا أَبَهُ ” şeklinde “hâ” ile vakfederken, gerisi “tâ” ile vakfetmiştir. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 344; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 109; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 378; Mekkî, *el-Keşf*, II, 3; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 103; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ*, s. 412; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 353; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 293; Dimyâtî, *İthaf*, II, 60.

⁴⁶⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 7 – 8.

iki hemzeyle okudular. Geri kalanlar ise, ilkinin tahkîk ile ikincisini de tahfif ile⁴⁶⁶ okudular.⁴⁶⁷

لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا

“Fakat ben (derim ki) O, Allah’tır, benim Rabbimdir. Ben Rabbime kimseyi ortak koşmam”

(Kehf – 38)

Nafi’ – Müseyyibî rivayetiyle– İbn Âmir, Ebû Cafer, Ruveys “لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي” kavlini vasılda elifin isbatı ile okudular. Nafi’den Verş’in kıraâtî budur. Geri kalanlar, vasılda elifsiz okudular.⁴⁶⁸ Vakıfta elif ile okuma konusunda kimse ihtilaf etmemiştir. Vakıfta elif ile isbat edilmiştir.

Müellifin açıklamasına göre, “لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي” lafzında Arapçada beş vecih caizdir:

Birincisi: “لَكِن هُوَ اللَّهُ” -şeddeyle- vasıl ve vakıfta elifsizdir.

İkincisi. Vakıf ve vasıl da elif ile olmasıdır.

Üçüncüsü: “لَكِنَّا” şeklindedir. Hemzesiz iki “nûn”un izharıyladır.

Dördüncüsü: “لَكِن هُوَ اللَّهُ” şeklindedir. Tahfifledir.

Beşincisi: “لَكِن أَنَا” şeklindedir. Aslı üzeredir.

Vasılda “لَكِنَّا” şeklinde okuyanlara göre, bu munfasıl gibi muttasıl zamir olma durumudur ki o da “نحن” zamiridir. “لَكِن” lafzındaki “nûn” zamir alametinden dolayı

⁴⁶⁶ İbn Kesîr “vâv” lafzıyla “وَالِيهِ النُّشُورُ وَ أَمْنُكُمْ” şeklinde okurken, Nafi’, Ebû Amr, Bezzî “أَمْنُكُمْ” şeklinde ilk hemzeyi tahkik ile ikincisini tahfif ile okumuştur. Şâm ve Kûfeli kıraât imamları da hemzeyle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 644; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 593; Mekki, *el-Keşf*, II, 328; Dâni, *et-Teysîr*, s. 172; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 716; Dimyâtî, *İthaf*, II, 481 – 482.

⁴⁶⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 54.

⁴⁶⁸ Müseyyibî rivayetiyle Nafi’, Ruveys, İbn Âmir, Ebû Cafer mezkûr kavli vasılda elifle okurken, gerisi vasılda hazfetmiştir. Hepsinde elifle vakfetmiştir. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 391; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 131; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 414; Mekki, *el-Keşf*, II, 61; Dâni, *et-Teysîr*, s. 117; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 422; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 417; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 311; Palûvî, *Zübde*, s. 84.

“nûn”a idğam edilir. Bu vasıl ve vakıf durumunda elifin isbatı ile olur. Çünkü hiç kimse “إِنَّا فَعَلْنَا” kavlinden elifi hazfetmez.⁴⁶⁹

وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرُ

“ve geçip gideceği zaman geceye (andolsun)” (Fecr – 4)

Tûsî'nin nakline göre, Nafi' ve Ebû Amr “يَسْرُ” lafzını vasılda “yâ” ile okurken, İbn Kesîr, hem vasıl hem de vakıf durumunda “yâ” ile okumuştur.⁴⁷⁰ Sûrenin devamında yer alan “بِالْوَادِ” lafzını da bu şekilde okumuştur. Geri kalan imamlar ise, ne vasılda ne de vakıfta “yâ” ile okudu. “Yâ”yı isbat edenlere göre, aslı bu şekildedir. Hazfedenler ise, ayet sonu olduğunu söylemişlerdir.⁴⁷¹

2.1.6. Harflerin Sıfatları

Lügatte, birşeye ait olan ondan ayrılmayan alamete, işarete sıfat denilirken; ıstılahta harfin telaffuzu sırasında, sesin akması veya akmaması, mahrecine kuvvetle dayanması veya dayanmaması gibi harflere ârız olan keyfiyete sıfat denilmektedir.⁴⁷² Tûsî, zaman zaman kıraâtleri usûl yönünden incelerken, harflerin sıfatlarına da değinen açıklamalarda bulunmaktadır. Harflerin sıfatlarına az vurguda bulunmakla birlikte, örnekleri aşağıda izah edildiği şekildedir:

قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ

“Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!” (A'raf – 3)

⁴⁶⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 36 – 37.

⁴⁷⁰ Nafi', Ebû Amr “وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرُ” şeklinde mushaf hattına ittibaen vasılda “yâ”yı isbat ile okurken, İbn Kesîr, Yakûb vasılda ve vakıfta “yâ” ile okumuştur. Geri kalan ise, her iki durumda da hazfederek okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 683; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 626; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 761; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 400; Palûvî, *Zübde*, s. 144.

⁴⁷¹ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 264.

⁴⁷² Çiftci, Ali, “Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi”, *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2017, c. XXXI, S. 2, s. 154 – 155.

Tûsî'nin aktarımına göre Hamze, Kisaî ve Hafs “تَذَكَّرُونَ” lafzını “zâl” harfinin tahfifi ve tek “tâ” ile okurken, İbn Âmir hariç geri kalan, teşdîd ile okumuştur.⁴⁷³ İbn Âmir ise, “يَتَذَكَّرُونَ” şeklinde “tâ” ve “yâ” ile okudu.

Zeccâc'ın kavline göre, ikinci “tâ”nın hazfi üzere tahfif ile okumak, mahreçleri yakın olan üç harfin bir arada olması sebebiyle mekruhtur. Bu tıpkı “استطاع / يستطيع” denilmesi gibidir. Birbirlerine mahreçleri yakın olan üç harften biri hazfedilir, ancak bunlardan ilk harf hazfedilmez. Çünkü ilk harf, istikbal manasındadır. Bundan dolayı onun hazfi caiz değildir.

Müellifin açıklamasına göre, “Zâl” harfini teşdîd ile okuyanlara göre kelimenin aslı “تَذَكَّرُونَ” şeklindedir. Mahreçlerinin yakın olmasından dolayı “tâ” harfi “zâl” harfine idğam edilir. Çünkü “tâ” harfinde hems sıfatı, “zâl” harfinde de cehr sıfatı vardır. Cehr sıfatı, hems sıfatından da fazla seslidir. Bu yüzden hems sıfatından daha güçlüdür. Zayıf olanın güçlü olana idğamı daha güzeldir. İbn Âmir'in “yâ” ve “tâ” ile okumasının sebebi, buradaki muhatabın Peygamber (s.a.v) olmasından dolayıdır. Bu durumda anlamı, “Bu hitap ile nasihat olunan o kimselerin öğüt tutmaları ne kadar az!” şeklinde olur.⁴⁷⁴

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ

“Sana baş üstüne, derler. Fakat yanından çıktıklarında, içlerinden bir takımı, geceleyin, (senin gündüz) söylediklerinin aksini söylerler.” (Nisâ – 81)

Tûsî'nin nakline göre, Ebû Amr, “tâ” harfini “tâ” harfine idğam ederek okudu. Bu kıraâtle Hamze'de okumuştur. Geri kalan imamlar, izharla ve feth ile okudu. Kisaî “بَيَّتَ طَائِفَةٌ” kavlinin arasını fiili izhar ederek ayırdı ve isme idğam etti.⁴⁷⁵

⁴⁷³ Hafs, Hamze, Kisaî, Halef mezkûr lafızda yer alan “zâl”i tahfifle okurken, gerisi şeddeyle okumuştur. İbn Âmir “yâ”nın ziyadesiyle okurken, gerisi “yâ”sız okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 278; İbn Haleveyh, *el-Hüccce*, s. 83; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 339; Mekkî, *el-Keşf*, I, 460; Dâni, *et-Teysîr*, s. 90; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 401; Ebû Zûr'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 279; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 267; Palûvî, *Zübde*, s. 58; Dimyâtî, *İthaf*, I, 560.

⁴⁷⁴Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 236.

⁴⁷⁵ Ebû Amr, Hamze mezkûr kavli idğamla okurken, gerisi izharla ve nasb ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 235; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 308; Mekkî, *el-Keşf*, I, 393; Dâni, *et-Teysîr*, s. 80; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 392; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 250; Palûvî, *Zübde*, s. 48; Dimyâtî, *İthaf*, I, 487.

Müberrîd ve Zeccâc'a göre, böyle bir vecih olmaz. Mahreclerinin yakınlığından dolayı "tâ"nın "tâ"ya idğam edilmesi daha güzeldir. Ancak, "tâ"nın ıtbak sıfatına sahip olmasından dolayı "tâ"ya idğamı caiz değildir. "Bâ"nın "mîm"e idğamı da bu şekildedir. Bundan dolayı "Bâ"nın da "mîm"e idğamı caiz değildir. Çünkü bu durumda ğunne sıfatı gitmiş olur.⁴⁷⁶

2.2.Nahiv Yönünden Kıraâtleri Ele Alması

Kur'an-ı Kerim'in Arap diliyle nâzil olması, kıraâtlerle Arap dili arasında yakın bir ilişkinin olmasına neden olmuştur. Arap dilinin ve kültürünün kıraâtlerle iç içe olmasının nedenlerinden biri, Peygamber (s.a.v)'in Kur'an'ı yedi harfle okumaya verdiği ruhsattır.

Hz. Osman (r.a)'ın istinsah ettirdiği Kur'an mushaflarından sonra ortaya çıkan sahih kıraât şartlarından biri olan "Kıraâtlerin bir vecihle de olsa Arap diline uygun olması" kaidesi kıraâtleri Arap dili açısından ele alınmasını gündemde tutan bir diğer sebep olmuştur. Bu kaide gereği, kıraâtler sened ve mushaf hattı açısından ele alındığı gibi Arap dili açısından da kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Bu ve benzeri amiller bir araya getirildiğinde kıraât ilminde Arap dilinin önemini müfessirlerde eserlerine taşımışlardır. Ehl-i sünnet âlimleri gibi Tûsî'de tefsirinde kıraâtleri ağırlıklı olarak Arap dili açısından incelemiş ve sıklıkla Arap dili içerisinde yer alan nahiv ilmine başvurarak, kıraâtleri hem mana hem de irab açısından uzun tahlillerle ele almıştır.

Bu açıklamalardan sonra araştırmamızı, nahiv ilminin kapsamının geniş olmasından dolayı konuyu daha genel başlıklara taşıyıp kıraâtleri isim ve fiil açısından inceleyerek, en anlaşılır örnekleri zikretmeye gayret ettik.

⁴⁷⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 149.

2.2.1. İsim ve Zarfların, Ref', Nasb ve Cerr ile Okunuşuna Konu Olan Kırââtler

Arap dilinde bir kelimenin cümledeki durumu, kelimenin son harekesindeki alametle belirlendiğinden, kelimenin cümle içindeki yeri bazen birden fazla duruma işaret etmektedir. Bu durumda kelime, bazen öncesiyle irtibatlandırılıp cümledeki konumu belirtilirken bazen de müste'nif bir cümle olarak irabdaki konumu farklılaşmıştır. Söz konusu durum, müfessirlerin tefsirlerinde muhtelif kırââtlere işaret ederken, ayetlerin yorumlanmasında da etkisini göstermiştir.

فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً

“Eğer (kadınlar arasında) adaletle davranmayacağınızdan korkarsanız o zaman bir tane ile yetinin...” (Nisa – 3)

Tûsî, “ فَوَاحِدَةً ” lafzını mefulün bih olmak üzere olarak nasb şeklinde, “Aralarında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, bir kadınla evlenin” takdirinde okunduğunu ifade etmektedir. Müellif, ref' şeklindeki kırââti caiz bulur ve bu durumda; “Aralarında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir kadın yeter” takdirinde olacağını belirterek, bu kırââtle Ebû Cafer el-Medenî'nin okuduğunu⁴⁷⁷ zikretmektedir.⁴⁷⁸

إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ

“Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaret olursa başka.” (Nisa – 29)

Tûsî'nin naklettiğine göre, Kûfeliler “ تِجَارَةً ” lafzını nasb ile okurken, geri kalanlar, ref' ile okumuşlardır.⁴⁷⁹ Ref' okuyanlara göre mana; Ticaret durumu olması müstesna, şeklindeyken, nasb ile okuyanlara göre mana; ticaret malları olması dışında, şeklindedir. Kırââtleri dil ve mana açısından ele alan müellif, konuyla ilgili şu izahta bulunmaktadır: “Muzâf hazfolunarak muzafun ileyh yerine ikame edilmiştir. Munkatı'

⁴⁷⁷ Ebû Cafer mübteda olarak ref' ile okumuştur. Haberi mahzuftur. Geri kalan, nasb ile okumuştur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 247; Palûvî, *Zübde*, s. 45; Dimyâtî, *İthaf*, I, 471.

⁴⁷⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 13.

⁴⁷⁹ Kûfeliler, mezkûr kelimeyi nasb ile okurken, gerisi ref' ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 231; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 305; Mekkî, *el-Keşf*, I, 386; Dâni, *et-Teysîr*, s. 79; İbnü'l- Bâziş, *el-İknâ'*, s. 391; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 249; Palûvî, *Zübde*, s. 47; Dimyâtî, *İthaf*, I, 479.

bir istisna olur. Bu durumda “Bu ticaretin o ticaret olması müstesna” takdirinde olması caizdir. Tıpkı şairin dediği gibi:

إِذَا كَانَ يَوْمًا ذَا كَوَاكِبٍ أَشْنَعَا

“Yıldızı bol ve aydınlık bir gün (gece) olursa”

Bugün, o gündür, takdirindedir.” Buradan hareketle müellif ref’ kıraâtini daha güçlü bulmaktadır.⁴⁸⁰

وَقَدَّرَ فِيهَا أَفْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءٍ لِّلسَّانِلِينَ

“Orada (arzda) bulunanların rızıklarını, dileyenler için eşit olarak dört günde takdir etti.” (Fussilet – 10)

Tûsî’nin belirttiğine göre, Ebû Cafer “سَوَاءٍ” lafzını ref’ olarak okurken, Yakûb cerr olarak okumuştur. Geri kalan kıraât alimleri de nasb şeklinde okumuşlardır. Müellife göre, ref’ okuyanlar müste’nif cümle yani ibtidâ cümlesi şeklinde okurken, cerr okuyanlar, “أَيَّامٍ” lafzının sıfatı kılmıştır. Nasb okuyanlar ise masdar olarak okumuşlardır.⁴⁸¹

عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ

“O gizliyi de açığı da bilendir.” (Mü’minun – 92)

Müellifin nakline göre, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Asım’dan Hafs “عَالِمِ الْغَيْبِ” kavlini cerr ile okurken, geri kalanlar, ref’ ile okumuşlardır.⁴⁸² Müellif mezkûr kıraâtin tevcihinde, Cerr okuyanların “سُبْحَانَ اللَّهِ ... عَالِمِ الْغَيْبِ” kavline râci kılarak, Allah’ın sıfatı olarak bu şekilde okuduklarını, ref’ okuyanların ise, yeni bir cümle olarak “O, gaybı bilendir” takdirinde okuduklarını belirtmiştir.⁴⁸³ Tûsî, kıraâtleri okuyanlara nispet ederek zikrettikten sonra dil açısından tahlil ederek tercih belirtmeksizin tefsirinde yer vermiştir.

⁴⁸⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 73 – 74.

⁴⁸¹ Tûsî, *et-Tibyân*, IX, 80.

⁴⁸² İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr, Hafs “mîm”in kesrasıyla okurken, gerisi ref’ okudu. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 447; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 158; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 454; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 130; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 433; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 491; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 329; Palûvî, *Zübde*, s. 97; Dimyâtî, *İthaf*, II, 212.

⁴⁸³ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 299.

فَبَشِّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ

“Ona da İshak’ı müjdeledik. İshak’ın arkasından da Yakub’u...” (Hûd – 71)

Müellif tefsirinde belirttiğine göre, İbn Abbas, Hamze ve Hafs “يَعْقُوبَ” lafzını “bâ”yı naspederek okurken, geri kalanlar ref’ ile okumuşlardır.⁴⁸⁴ Müellifin kaynak olarak gösterdiği Ebû Ali’ye göre ref’ okuyanların durumu iki şekilde izah edilebilir. Bu ya mübtedadır ya da zarftır. “İshâk’tan sonra da Yakûb doğmuştur” takdirinde düşünülmüştür. Fetha okuyanlara göre de bu durum üç şekilde izah edilebilir:

Birincisi: Cerr durumunda olmasıdır ki mana “Ona, İshak’ı ve Yakub’u müjdeledi” şeklindedir. Ebû Ali’ye göre, bu şekilde amel etmesi zayıftır. Çünkü “مررت بزید أول أمس و أمس عمرو” “Önceki gün Zeyd’e dün de Amr’a uğradım” şeklinde söyleyiş caiz olmadığı gibi zarfla carr ve mecrurun arasının açılması da doğru değildir. (Bu ifade de mecrur ile mecrura ortak olan “vâv”ın arası car ile mecrurun arası açılmış gibi açılmış olur.) Carr ile mecrur birbirinden ayrılmadığı gibi mecrur ile “vâv” arasına da bir şey gelmemelidir.

İkincisi: Carr ve mecrura hamletmektir.⁴⁸⁵ Örnekten anlaşılan o ki, müellif kıraât vecihlerini zikrettikten sonra dil açısından değerlendirme de bulunurken Ebû Ali’nin ismine atıfta bulunmuştur. Ebû Ali’nin mezkûr vecihlerdeki görüşünü kaynak olarak zikretmektedir. Onun görüşünü yorumda bulunmaksızın nakleden müellifin, Ebû Ali’nin görüşüne muvafakat ettiği anlaşılmaktadır.

2.2.2. Fiillerin Ref’ ve Nasb Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler

Kıraât imamlarından bazısı, kimi fiilleri ref’ olarak okurken, bazısı da nasb ile okumuştur. Kelimenin i’rabında meydana gelen bu farklılık zaman zaman ayetlerin

⁴⁸⁴ İbn Âmir, Hamze, Hafs nasb ile okurken, gerisi ref’ ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 338; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 107; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 373; Mekkî, *el-Keşf*, I, 534; Dâni, *et-Teyssir*, s. 102; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 410; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 347; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 290; Palûvî, *Zübde*, s. 71; Dimyâtî, *İthaf*, II, 52.

⁴⁸⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 370 – 371.

tefsirinde de etkisini göstermiştir. Tûsî'nin konuyla ilgili zikrettiği örneklerin tevcihi aşağıda geldiği şekildedir:

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman ona söyleyecek sözümüz, ol dememizdir, o da hemen olur.” (Nahl – 40)

Kisaî ve İbn Abbas “فَيَكُونُ” lafzını nasb olarak okurken, geri kalanlar ref olarak okumuşlardır.⁴⁸⁶ Nasb ile okuyanlar “أَنْ نَقُولَ لَهُ” kavline atfetmişlerdir. Müellife göre, “فَيَكُونُ” lafzının emrin cevabı olarak nasb olması caiz değildir. Çünkü emrin cevabı için nasb olunmaz. O iki fiilden olmaz. Kurrâ'nın çoğu “إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ” “Allah katında İsa'nın durumu Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı. Sonra ona ol dedi, oda hemen oluverdi.”⁴⁸⁷ kavlindeki gibi ref kıraât üzerinde durmuştur. Müellif, Arap dili açısından kıraâtlerin değerlendirmesini yaptıktan sonra Zeccâc'ın konuyla ilgili görüşünü kaynak olarak zikretmektedir. Zeccâc'a göre, emrin cevabı olarak nasb olması caizdir. Ancak bu hatadır. Ref okuyanlara göre mana; ol derken derhal olur, şeklindedir.⁴⁸⁸

وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي

“Göğsüm daralır, akıcı konuşamam” (Şuara – 13)

Tûsî'nin belirttiğine göre, Yakûb mezkûr kavli, öncesinde yer alan “أَنْ يُكْذِبُونَ” kavline atfederek nasb ile okurken, geri kalan imamlar, “أَخَافُ” lafzına atfederek ref ile okumuştur.⁴⁸⁹ Müellife göre müste'nif yani ibtidâ cümlesi olması caizdir ve bu durumda mana, “Gerçek şu ki benim göğsüm daralır” şeklinde olur.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶İbn Âmir, Kisaî mezkûr lafzı nasb ile okurken, gerisi ref ile okumuşlardır. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 373; İbn Haleveyh, *el-Hüccce*, s. 122; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 400; Dâni, *et-Teysir*, s. 112; Ebû Zûr'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 389; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 304; Dimyâtî, *İthaf*, II, 105.

⁴⁸⁷ Al-i İmran – 3/59.

⁴⁸⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 242 – 243.

⁴⁸⁹ Yakûb “يُكْذِبُونَ” lafzına atfederek “qâf”ın nasbı ile okurken, geri kalan ibtida cümlesi olarak ref ile okumuştur. Dimyâtî, *İthaf*, II, 240.

⁴⁹⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 9.

فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا

“Nihayet Firavn ve ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı” (Kasas – 8)

Asım hariç Kûfeliler “وَحَزَنًا” kavlini “ḥa”nın zammesiyle “zây”ın iskânıyla okurken, gerisi iki harfi de fethayla okumuştur.⁴⁹¹ Müellife göre, her iki vecihte dilde mevcut olan kullanımdır. Bu kiraât “حَزْن / حَزْن” veya “بُخْل / بُخْل” kelimelerine benzemektedir. Mezkûr ayetle ilgili başka bir ihtilaftan daha bahseden müellif, konuyu fiillerin ref’ ve nasb okunuşları temelinde izah etmektedir. Naklettiğine göre, Asım hariç Kûfeliler “وهامان ويرى فرعون” şeklinde “yâ” ile okumuştur. Firavn ve Haman fail konumunda olduğundan ref’ ile okumuşlardır. Bu durumda görme fiili Firavn ve Haman’a isnad edilmiştir. Geri kalan imamlar ise, mezkûr kavli “nûn” ile Firavn ve Haman’ı da nasb ile okumuşlardır. Müellifin açıklamasına göre, burada fiil Allah’a isnad edildiğinden Firavn ve Haman’da meful durumunda olduğu için nasb ile okunmuştur.⁴⁹²

وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا

“Bir hardal tanesi ağırlığına da olsa, onu getirip ortaya koyacağız.” (Enbiya – 47)

Tûsî’nin aktarımına göre, Medineli kiraât imamları “مِثْقَالَ حَبَّةٍ” kavlinde geçen “lâm” harfini burada ve Kamer sûresinde ref’ ile okurlarken, geri kalanlar nasb ile okumuşlardır.⁴⁹³ Müellifin izahına göre, “lâm” harfini ref’ okuyanlar (كان) ‘yi olursa / meydana gelirse anlamında tam fiil kılmışlardır. Bu durum “إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً”⁴⁹⁴ kavlindeki gibidir. Söz konusu durumda habere de ihtiyacı olmaz. Nasb okuyanlar ise, “كان” ‘yi zamir kılarak nasb ile okumuşlardır. “مِثْقَالَ” ise “كان” ‘nin haberi olmuştur. Bu durumda, ameli veya o şey ağırlığında olursa hiç kimseye zulmedilmeyecek,

⁴⁹¹ Hamze, Kisaî, Halef “حَزَنًا” şeklinde “ḥa”nın zammesi ve “zây”ın cezmiyle okurken, gerisi “ḥa” ve “zây”ı fetha okumuştur. Mekkî, *el-Keşf*, II, 172; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 542; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 341; Dimyâtî, *İthaf*, II, 267.

⁴⁹² Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 93.

⁴⁹³ Nafi’, Ebû Cafer, mezkûr kavildeki “lâm”ı ref’ ile okurken, gerisi nasb ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 429; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 151; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 440; Mekkî, *el-Keşf*, II, 111; Dâni, *et-Teysîr*, s. 126; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 429; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 468; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 324; Palûvî, *Zübde*, s. 94.

⁴⁹⁴ Bakara – 2/282.

takdirindedir.⁴⁹⁵ Ayeti, “ كان ”nin durumuna göre anlamlandırılan müellif, tercihte bulunmayıp, kıraâtî dil açısından analiz etmekle iktifa etmiştir.

إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً

“Sadece korkunç bir ses oldu.” (Yasin – 29)

Konuya bir başka örnekte mezkûr ayetin tevcihinde geçmektedir. Müellifin nakline göre, Ebû Cafer “ إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً ” kavlini “ كان ”nin ismi olarak ref’ ile okurken, geri kalanlar, “ كان ”nin haberi olarak nasb ile⁴⁹⁶ okumuşlardır.⁴⁹⁷

2.2.3. Kelimelerin Fiil ve İsim Kalıplarına Göre Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler

Kıraât âlimleri bazen bir kelimeyi farklı kalıplarda okumuştur. Bu kelimeler fiil ve isim şeklinde ele alınmaktadır.

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ

“Allah bütün canlıları sudan yarattı.” (Nûr – 45)

Tûsî’nin nakline göre, Hamze, Kisaî ve Halef “ وَاللَّهُ خَالِقٌ ” ism-i fail vezninde “Allah herşeyin yaratıcısıdır” anlamında okurken, geri kalanlar, “ خَلَقَ ” lafzını fiil-i mazi olarak “ Allah herşeyi yarattı” anlamında okumuşlardır.⁴⁹⁸ İsm-i fail olarak okuyanlar, “Herşeyi yaratandır.”⁴⁹⁹ ayetini delil olarak göstermişlerdir. Fiil-i mazi olarak okuyanlar ise, “Allah’ın gökleri ve yeri yarattığını görmedin mi?”⁵⁰⁰ ve “O,

⁴⁹⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 195.

⁴⁹⁶ Ebû Cafer, mezkûr ayette geçen iki “كان”yi de ref’ ile tam fiil olarak okurken, gerisi, nasb ile okumuştur. Dimyâtî, *İthaf*, II, 302.

⁴⁹⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 321.

⁴⁹⁸ Nehravânî tarikiyle “vâv”dan sonra “mîm”in fethasıyla okunurken, Ebû Cafer ve gerisi kesrayla okudu. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 63; Mekkî, *el-Keşf*, I, 395; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 251; Palûvî, *Zübde*, s. 48; Dimyâtî, *İthaf*, I, 489.

⁴⁹⁹ En’am – 6/102.

⁵⁰⁰ İbrahim – 14/19.

herşeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.”⁵⁰¹ ayetlerini delil olarak göstermişlerdir.⁵⁰²

Tûsî'nin mezkûr kıraâtın tevcihini yaptıktan sonra ayetlerden delil getirerek kıraâtleri tahlil ettiği görülmektedir. Herhangi bir tercihte bulunmaması her iki kıraât vechini de kabul ettiğine delalet etmektedir.

إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٍ

“Yaptıkları bir sihirbaz hilesidir.” (Taha – 69)

Hamze ve Kisaî “ كَيْدٌ سَحَر ” şeklinde fiil olarak okumuşlardır. Geri kalan imamlar ise, ism-i fail vezninde okumuşlardır.⁵⁰³ Ebû Ali'ye göre; İsm-i fail vezninde okuyanların delili, tuzak sihir için değil, sihir sahibi hariç sihirbazlar içindir. Müellife göre, her iki kıraâtın manası da aynı anlamdadır. Mecaz olarak tuzağın sihre izafe edilmesinden men edilmez.⁵⁰⁴

Tûsî'nin söz konusu kıraâtle ilgili geniş bir izaha girmeden kıraât vecihlerini okuyanlarına nispet ederek naklettiği ve Ebû Ali'yi kaynak göstererek mana açısından tevcihini yaptığı görülmektedir. Her iki kıraâtın de aynı anlama gelen farklı söyleyişler olduğunu belirten Tûsî'nin, herhangi bir tercihte bulunmayarak, tercihi okuyucuya bıraktığı görülmektedir.

2.2.4. İsimlerin Tenvinli ve Tenvinsiz Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler

Kıraât imamlarının bir kıraâti tenvinli veya tenvinsiz okuyuşu kelimenin i'rabını değiştirirken, manayı ciddi anlamda değiştirmemektedir. Bu tür kıraât vecihlerinin manalarının yakın anlamlı olduğu görülmektedir.

⁵⁰¹ Furkan –25/2.

⁵⁰² Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 343.

⁵⁰³ Hamze, Kisaî, Halef mezkûr kelimeyi elifsiz okurken, gerisi “ ساحر ” şeklinde elifle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 421; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 147; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 432; Mekkî, *el-Keşf*, II, 102; Dâni, *et-Teyyîr*, s. 123; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 428; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 408; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 321; Palûvî, *Zübde*, s. 91; Dimyâtî, *İthaf*, II, 172.

⁵⁰⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 146.

إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى

“*Hani Rabbi ona Mukaddes Tuva vadisinde şöyle seslenmişti.*” (Naziat – 16)

Ayetin tefsirinde konunun örneğine değinen müellif, kıraât vecihlerini aktarırken, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Nafi'nin “ طوى اذهب ” kavlini tenvinsiz olarak okuduklarını, geri kalan kıraât imamlarının ise, tenvinli olarak okuduklarını nakletmektedir.⁵⁰⁵ Müellif, mezkûr kıraâtin tevcihini yaparken “ طُوًى ” kelimesini tenvin ile okuyanların “ وادٍ ” kelimesinin ismi kıldıklarını, tenvinsiz okuyanların ise, “ الأرض ” kelimesinin ismi kıldıklarını zikretmektedir.⁵⁰⁶ Söz konusu örnekte, Tûsî'nin her iki kıraâtî de sıhhat açısından denk tuttuğu bir tercihte bulunmamasından anlaşılmaktadır.

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ * اللَّهُ الصَّمَدُ

“*De ki: O Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir.*” (İhlas – 1,2)

Tûsî'nin aktarımına göre, Harun'dan rivayetle Ebû Amr “...اللَّهُ الصَّمَدُ” vasıl durumunda tenvinsiz okurken,⁵⁰⁷ Nasr, babasından oda Ahmed b. Musâ'dan rivayetle tenvinle okumuştur. Müellifin açıklamasına göre, tenvini terkederek vecih, ayet başlangıcıdır ve iki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı tenvin hazfolmuştur.⁵⁰⁸

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا

“*Biz kâfirler için zincirler, tasmalar ve alevli bir ateş hazırladık.*” (İnsan – 4)

Tûsî'nin nakline göre, “ سَلَاسِلًا ” lafzını Nafi', Kisaî ve Asım'dan Ebû Bekr, mushaf hattına ittibaen tenvinle okurken, geri kalanlar tenvinsiz okumuşlardır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁵İbn Âmir, Asım, Hamze, Kisaî, Halef mezkûr kelimeyi “tâ”nın zammesi ve tenvinle birlikte okurken, geri kalan, tenvinsiz okumuştur. Hamze, Kisaî, Halef vakıfta imaleyle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 671; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 238; Mekkî, *el-Keşf*, II, 96; Dâni, *et-Teysîr*, s. 122; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 319; Palûvî, *Zübde*, s. 141; Dimyâtî, *İthaf*, II, 517.

⁵⁰⁶Tûsî, *et-Tibyân*, X, 199.

⁵⁰⁷Ebû Amr'ın tenvinsiz okuduğu ve “أَحَدٌ” lafzında vakfettiği rivayet edilmektedir. Diğerleri vasıla ve tenvinin kesrasıyla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 701; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 250; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 651; Mekkî, *el-Keşf*, II, 391.

⁵⁰⁸Tûsî, *et-Tibyân*, X, 340.

⁵⁰⁹Nafi', Ebû Bekr, Kisaî mezkûr kelimeyi tenvinle okurken, gerisi tenvinsiz okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 663; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 235; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 607; Mekkî, *el-Keşf*, II, 352; Dâni, *et-Teysîr*, s. 176; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 479; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 737; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 394; Palûvî, *Zübde*, s. 139; Dimyâtî, *İthaf*, II, 507.

Müellife göre, bu tür cemi'ler, marife veya nekra olsun munsarif olamazlar. “Elif”ten sonra “فاعال ” iki harftir.⁵¹⁰ (Elif’ten sonra üç, iki veya şeddeli bir harf gelen bütün çoğul isimler ister marife ister nekra olsun munsarif olamazlar.) Söz konusu kıraâtın ayrıntılı izahına girmeyen müellifin tenvinle okuyanların bu okuyuşlarını mushaf hattına ittibaen gerçekleştirdikleri bilgisine de yer verdiği görülmektedir.

وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ

“Her kim iman eder ve salih amel ederse, ona mükâfat olarak daha güzeli vardır.”

(Kehf – 88)

Tûsî, konuyla ilgili başka bir ayetin tefsirinde kıraât vecihlerini zikrederken, Ebû Bekr hariç Kûfeli kıraât imamlarının “فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ” kavlini nasb ve tenvinle okuduklarını, geri kalanların ise, ref’ ve izafetle okuduklarını aktarmaktadır.⁵¹¹ Müellife göre, izafetle okuyanlar, muhtemelen bunu taatin karşılığı olarak kasetmişlerdir ki bu da en güzeldir. En güzelin karşılığı olarak cenneti kasetmeleri de muhtemeldir ki o da cennettir. Açıklamasını, “Şüphesiz Kur’an gerçek, kesin bilgidir.”⁵¹² ayetiyle hüccetlendiren müellif, tenvinle okuyanların, en güzeli yani cenneti kasettiklerini belirtmiştir. Çünkü hüsnâ, cennettir. Nasb olmasının iki şekilde izah edilebileceğini belirterek, bunlardan birincisinin; Hal konumunda masdar olarak nasb olduğunu yani, ona karşılık olarak onlara cennet verilecektir, anlamında olduğunu, ikincisinin ise; temyiz olarak nasb olduğunu belirtmektedir ki bu da müellife göre zayıftır.⁵¹³

نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَاءٍ

“Dilediğimiz kimselerin derecelerini artırırız.” (Yusuf – 76)

Yakûb “يَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ يَشَاءٍ” şeklinde her iki kelimeyi de Allah’tan kinaye vechinde “yâ” ile okumuştur. Geri kalanlar ise, azamet vechiyle her ikisini de “nûn”

⁵¹⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 159.

⁵¹¹ Hafs, Hamze, Kisaî, Yakûb, Halef mezkûr kavli nasb ve tenvinle okurken, gerisi ref’ ve tenvinsiz okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 398 – 399; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 136; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 418; Mekki, *el-Kesf*, II, 74; Dâni, *et-Teysîr*, s. 118; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 423; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 430; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 315; Palûvî, *Zübde*, s. 86.

⁵¹² Hakka – 69/51.

⁵¹³ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 69.

ile okumuşlardır. ⁵¹⁴Ayette yer alan ikinci bir kıraât ihtilafından bahseden müellif, kıraât vecihlerini zikrederken, Kûfeliler'in “ دَرَجَاتٍ ” kelimesindeki “tâ” harfini tenvin ile okuduklarını, diğerlerinin ise, izafetle okuduklarını belirtmiştir.⁵¹⁵ Müellifin açıklamasında, izafetle okuyanlara göre mana; ilmiyle ve diğer başka şeylerle dilediğimiz kimselerin tıpkı Yusuf'un mertebesini kardeşlerinin mertebesinden yükselttiğimiz gibi dünyadaki mertebesini ve yerini yükseltiriz, şeklindedir. Tenvinle okuyanlara göre de mana; Yusuf'u yükselttiğimiz gibi dilediklerimizden derecesini ve mertebesini yükseltiriz, şeklindedir. ⁵¹⁶ Görüldüğü üzere Tûsî, kıraât vecihlerini okuyanlarına nispet ederek naklettikten sonra mana bakımından açıklamada bulunarak ayetin tefsirini yapmaktadır. Herhangi bir tercihte bulunmaması ayetin her iki şekilde de yorumlanacağına delalet etmektedir.

أَلَا بُعْدًا لِّثَمُودَ

“*Semud kavmi, (Allah'ın rahmetinden) uzaktır.*” (Hûd – 68)

Sadece Kisaî “ لِّثَمُودَ ” kelimesini “dâl” harfinin kesrası ve tenvinle okurken, diğerleri tenvinsiz okumuştur. Hamze, Hafs ve Yakûb “ أَلَا إِنَّ ثَمُودَ ا ” Furkan sûresinde “ وَعَادًا وَثَمُودَ ا ” Ankebut sûresinde “ وَثَمُودَ ا فَمَا أَبْقَى ” tenvinsiz okumuşlardır.⁵¹⁷ Yahya ve Semûnî Necm sûresinde bu imamlara muvafakat etmiştir. Kisaî'ye göre burada “ثمود” kelimesi mansuba daha yakındır ki o da mecrurdur. “ثمود” kelimesi cer veya ref' durumunda değil, ancak nasb durumunda tenvinlenir. Tûsî'nin belirttiğine göre, sarf açısından, nasb olarak çekimlenmesi tercih edilmiştir. Çünkü telaffuzu daha hafiftir.⁵¹⁸

⁵¹⁴ Yakûb mezkûr kelimeyi “yâ” ile okurken, gerisi “nûn” ile okudu. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 381; Dimyâtî, *İthaf*, II, 73.

⁵¹⁵ Asım, Hamze, Kisaî, Halef mezkûr kelimeyi tenvinle okurken, gerisi tenvinsiz okumuştur. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 381; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 86; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 296; Dimyâtî, *İthaf*, II, 73

⁵¹⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 72 – 73.

⁵¹⁷ Sadece Kisaî tenvinle birlikte “ لِّثَمُودَ ” şeklinde “dâl”i kesra okumuştur. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 373; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 290 Hamze, Hafs, Halef bu sûrede, Furkan – 38, Ankebut – 38, Necm – 51'de tenvinsiz okudu. Ebû Bekr Necm sûresinde tenvinsiz okumuştur. Gerisi hepsini tenvinle okudu. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 337; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 107; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 373; Mekkî, *el-Keşf*, I, 533; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 102; İbnü'l- Bâziş, *el-İknâ'*, s. 410; Ebû Zûr'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 344 – 345; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 290; Palûvî, *Zübde*, s. 71; Dimyâtî, *İthaf*, II, 50.

⁵¹⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 365.

2.2.5. Kelime Takdim ve Tehirine Konu Olan Kıraâtler

Başlıktan kastedilen, cümle içindeki fâilin mef'ûle, mef'ûlün de fâil ile yer değişmesi sonucu yapılan takdim ve tehiridir. Örnekleri az olan bu konunun geçtiği ayetler şu şekildedir:

يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ

“Çünkü onlar, Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürler.” (Tevbe – 111)

Tûsî bahse konu olan ayetin kıraâtleri sadedinde, Hamze ve Kisaî'nin “فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ” ism-i meful ve ism-i fail olarak okudukları, gerisinin de fail ve meful olarak okudukları bilgisini zikrettikten⁵¹⁹ sonra dil ve mana açısından tevcihini yapmış ve öne geçen fiilin, faile dayandığını çünkü onlar, Allah yolunda önce öldürüyor sonra ölüyorlar, bundan dolayı öldükleri zaman öldüremeyeceklerini belirtmiştir. Müellife göre, öne geçen fiilin mefule dayanması da caizdir ve bununla da aynı mana kastedilmiştir. Çünkü matuf “vâv” iledir ve bununla takdimin olması caizdir. Bu durumda, “Bazısı ölürken onlardan kalan bazısı da öldürür” anlamında olur.⁵²⁰

لَا تَظْلُمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ

“Ne haksızlık etmiş olur ne de haksızlığa uğramış olursunuz.” (Bakara – 279)

Tûsî'nin aktarımına göre, şâz kıraât olarak “لَا تَظْلُمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ” şeklinde okunduğuna dair rivayet vardır. Müellife göre, mezkûr kıraâtte anlam birdir, aynıdır. Sadece takdim ve tehir vardır. “لَا تَظْلُمُونَ” kavli de bu durumda hal üzere nasb olmaktadır.⁵²¹

⁵¹⁹ Hamze, Kisaî “فَيَقْتُلُونَ” “yâ”nın zammesiyle “فَيَقْتُلُونَ” “yâ”nın fethasıyla failden önce mefulle okudu. Gerisi ilkini fetha ikincisini de zammeyle yani mefulden önce faille okudu. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 319; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 99; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 361; Dâni, *et-Teysîr*, s. 77; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 407; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 325; Palûvî, *Zübde*, s. 66; Dimyâtî, *İthaf*, II, 18.

⁵²⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 195 – 196.

⁵²¹ Tûsî, *et-Tibyân*, II, 310.

فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ

“Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim.” (Al-i İmran – 195)

Tûsî'nin naklettiğine göre, Hamze, Kisaî ve Halef “ وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا ” kavlini mefulü faile takdim ederek okurken ,geri kalanlar, faili mefule takdim ederek “ وَقُتِلُوا وَقَاتَلُوا ” şeklinde okumuşlardır. İbn Kesîr ve İbn Âmir “ وَقُتِلُوا ” lafzındaki “tâ”yı şeddeli okudu.⁵²² Ömer b. Abdülaziz ise, “ وَقَاتَلُوا ” şeklinde elifsiz okumuştur. Ayetin kıraât vecihlerini zikreden Tûsî, konuyla ilgili Taberî'nin ismine atıfta bulunarak kıraâtin tevcihini yapmaktadır. Tûsî'nin aktardığına göre Taberî, mefulü takdim ederek okunan kıraâti caiz bulmamıştır. Ona göre, bu açık bir hatadır. İsm-i fail, mefule tercih edilir. Muharebe, öldürülmekten öncedir. Taberî mefulu faile takdim ederek okuyanlara göre bu vechin iki şekilde izah edilebileceğini söylemektedir:

Birincisi: “Vâv” ile matuf olmasıdır. Burada vâv tertib ifade etmez, fasl içindir.

İkincisi: Onlardan öldürülenler olduğunda, geri kalanlar, muharebe ettiler, kendilerini savaştan alıkoymadılar, zaafiyete düşmediler, şeklinde anlaşılmasıdır.⁵²³

Örneklerden görüldüğü üzere bir kıraâtin takdim ve tehir durumlarında Tûsî, kıraât vecihlerini dil ve mana açısından değerlendirerek konuyu ele almış ve ayetleri bu açıdan yorumlamıştır.

⁵²² Hamze, Kisaî, Halef mefulü faile takdim ederek okurken, geri kalan faili mefule takdim ederek okumuştur. İbn Kesîr, İbn Âmir hariç hepsi “قتلوا” lafzını şeddesiz okumuştur. İbn Kesîr, İbn Âmir, şeddeli okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 221; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 48; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 301; Mekki, *el-Keşf*, I, 373; Dâni, *et-Teysîr*, s. 77; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 390; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 188; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 246; Dimyâtî, *İthaf*, I, 466.

⁵²³ Tûsî, *et-Tibyân*, II, 566.

2.3.Sarf Yönünden Kırââtleri Ele Alması

Arap dilinde kelime genellikle fiil, isim ve harf olmak üzere üç kısımda ele alınmaktadır. Bunlardan fiil ve isimlerin tek başlarına cümle içindeki konumlarının tespiti sarf ilmi konusu altında incelenmektedir.

Tûsî'nin dil bakımından yetkin bir âlim olması, tefsirinde kırââtlerin manaya etkisini tespit etmede kelimeleri tek tek ele alıp incelemesine neden olmuştur. Bundan dolayı tefsirinde kırââtleri sarf açısından inceleyen örnekleri oldukça çoktur. Örneklerin çokluğundan hareketle, bizde isim ve fiillerin cümle içindeki durumlarını kırââtler açısından ele alarak ayrıntıya girmeksizin izah etmeyi uygun gördük.

2.3.1. Fiillerin Ma'lûm – Meçhûl Siga ile Okunuşuna Konu Olan Kırââtler

Fiilin kim tarafından meydana geldiği belli ise, bu fiile “ma'lûm fiil” denir. Fiilin kim tarafından meydana geldiği belli değilse bu fiile de “meçhûl” fiil denir. Başka bir deyişle faili hazfedilen ve bilinmeyen fiildir.

Tûsî'nin tefsirinde konuyla ilgili zikrettiği örneklerden bir kısmı aşağıda geldiği şekildedir:

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً

“Dağları yürüteceğimiz ve senin yeryüzünü çırılçıplak göreceğin günü hatırla!”

(Kehf – 47)

Tûsî'nin naklettiğine göre, İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Amr “تَسِير” şeklinde “الْجِبَال” kelimesinden dolayı müennes ve meçhûl siga ile “yürütülür” anlamında ref ile okumuşlardır.⁵²⁴ Bunun için “Dağlar yürütülür, serap haline gelir.”⁵²⁵ ayetini delil

⁵²⁴ İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr mezkûr kelimeyi “tâ”nın zammesi “sîn”in fethasıyla okurken, “جِبَال” kelimesini meçhul olarak ref ile okumuşlardır. Geri kalan, “nûn” ile ve “جِبَال” şeklinde nasb olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 393; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 132; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 415; Mekkî, *el-Keşf*, II, 64; Dâni, *et-Teyşir*, s. 117; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 422; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kırâât*, s. 419; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 311; Palûvî, *Zübde*, s. 85; Dimyâtî, *İthaf*, II, 137.

⁵²⁵ Nebe – 78/20.

olarak kullandıklarını belirten müellif, “سَيَّرَ” kelimesinin mazi olduğunda, muzarisi de “تَسِيرَ” şeklinde olduğunu aktarmaktadır. Geri kalan kıraât imamları ise, “nûn” ile “نُسَيْرَ” şeklinde tazim manasında okumuşlardır. Bu durumda “الْجِبَالُ” kelimesi de nasb durumundadır ve mefulün bih’dir. Müellife göre, “نُسَيْرَ” kelimesine delil ise, ayetin devamında yer alan “وَحَشَرْنَاَهُمْ فَلَمْ نُعَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا” kavlidir. Söz konusu ayet, “Dağları yürüttüğümüz günü hatırla, ey Muhammed!” takdirindedir.⁵²⁶

وَسَيِّصَلُونَ سَعِيرًا

“Onlar, çalgın bir ateşe gireceklerdir.” (Nisa – 10)

İbn Âmir ve Asım’dan Ebû Bekr “وَسَيِّصَلُونَ” lafzını “yâ” harfinin zammesiyle (atılacaklardır) anlamında okurken, geri kalan, “yâ”nın fethasıyla okumuştur.⁵²⁷ Müellife göre, fetha olanı daha kuvvetlidir. Çünkü bu kıraâte “O ateşe ancak yalanlayan, en bedbaht kimse girer.”⁵²⁸, “Ancak kendisini cehenneme saptıran müstesna”⁵²⁹ ayetleri delildir.⁵³⁰ Kıraâti okuyanlarına nispet ederek aktaran müellifin mezkûr kelimeyle ilgili fetha olan kıraâti daha güçlü bularak konuyla ilgili ayetlerin delaletine dikkat çektiği görülmektedir.

مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ

“Biz melekleri ancak hak ile indiririz.” (Hicr – 8)

Başka bir örnekte Tûsî’nin yine konuyu ma’lûm ve meçhul farklılığı temelinde tahlil ettiği görülmektedir. Müellifin aktarımına göre, Hamze, Kisaî ve Asım’dan Hafs “الْمَلَائِكَةَ” kelimesini nasbla ve “nûn” ile “Biz o melekleri ancak hak ile indiririz” anlamında okurken, Geri kalanlar, “tâ” ve “الْمَلَائِكَةَ” kelimesini ref’ ile “Melekler, ancak ... iner.” anlamında okumuşlardır. Asım’dan Ebû Bekr meçhûl olarak “tâ”nın

⁵²⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 43.

⁵²⁷ Ebû Bekr, İbn Âmir “yâ”nın zammesiyle, failini zikretmeksizin (meçhul) olarak okurken, geri kalan “yâ”nın fethasıyla ve fiili izafe ederek okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 227; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 59; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 304; Mekki, *el-Keşf*, I, 378; Dâni, *et-Teysîr*, s. 78; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 391; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 191; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 247; Palûvî, *Zübde*, s. 45; Dimyâtî, *İthaf*, I, 473.

⁵²⁸ Leyl – 92/15.

⁵²⁹ Saffat – 37/163.

⁵³⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 10.

zammesiyle “Melekler ancak ... indirilir” anlamında okumuştur.⁵³¹ Müellifin aktarımına göre, “Nûn” ile okuyanların delili: “*Biz onlara melekleri indirseydik*”⁵³² kavlidir. “Tâ” harfinin fethasıyla okuyanların delili: “*O gece melekler ve ruh inerler.*”⁵³³ kavlidir. Ebû Bekr’in meçhûl kıraâtının delili ise; “*Melekler bölük bölük indirilecektir.*”⁵³⁴ kavlidir.⁵³⁵ Görüldüğü üzere kıraât vecihlerini zikreden müellif, söz konusu kıraâtle ilgili açıklamaları ma’lûm ve meçhul farklılığıyla izah etmiş ve her iki durumu da ayetlerle delillendirmiştir.

وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا

“*İnsan için kıyamet gününde açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız.*”

(İsra – 13)

Tûsî konuyla ilgili başka bir ayetin tevcini de şu şekilde yapmaktadır: Ebû Cafer “*يُخْرِجُ*” fiilini “yâ”nın zammesi ve “râ”nın fethasıyla meçhûl olarak (çıkartılır) manasında okumuştur. Bu kıraât, “Boynundaki ameli ona bir kitap olarak çıkartılır” anlamındadır. Yakûb, “yâ”nın fethası ve “râ”nın zammesiyle (çıkart) anlamında okurken⁵³⁶, geri kalanlar “nûn” ile “râ”nın kesrasıyla (çıkartırız) manasında okudular.⁵³⁷ Ma’lûm ve meçhûl farklılığından hareketle farklı kıraâtlere zikreden müellifin manalarına yer vererek kıraâtlere tevcihini yaptığı görülmektedir.

لَقَضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ

“*Elbette onların ecellerine hükmolunurdu.*” (Yunus – 11)

⁵³¹ Hafs, Hamze, Kisaî mezkûr kelimeyi iki “nûn” ile ilkini mazmum, ikincisini meftuh, “zây”ın kesrası ve “المَلَائِكَةُ” kelimesini nasb ile okumuştur. Ebû Bekr mazmum “tâ” ile “zây” ve “nûn”un fethasıyla “المَلَائِكَةُ” kelimesini de ref olarak okumuştur. Gerisi de böyle okumuştur ancak onlar “tâ”yı fethayla okumuşlardır. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 366; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 118; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 395; Mekkî, *el-Keşf*, II, 29; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 110; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 417; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 381; Halef’te bu okuyuşa muvafakat etmiştir. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 301; Palûvî, *Zübde*, s. 78; Dimyâtî, *İthaf*, II, 94 – 95.

⁵³² Enam – 6/111.

⁵³³ Kadr – 97/4.

⁵³⁴ Furkan – 25/25.

⁵³⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 190.

⁵³⁶ Ebû Cafer “yâ”nın zammesi ve “râ”nın fethasıyla okumuştur. Yakûb mezkûr kelimeyi “yâ”nın fethası “râ”nın zammesiyle okurken, gerisi “nûn”un zammesi ve “râ”nın kesrasıyla okumuştur. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 100; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 404; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 306; Palûvî, *Zübde*, s. 81; Dimyâtî, *İthaf*, II, 114 – 115.

⁵³⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 301 – 302.

Tûsî'nin aktarımına göre, İbn Âmir ve Yakûb “لَقَضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ” kavlini “qâf” harfinin fethasıyla (hükmederdik) anlamında okurken, geri kalan imamlar zammeyle meçhûl olarak (hükmolunurdu) anlamında okumuşlardır.⁵³⁸ Müellif kıraât vecihlerini belirttikten sonra konuyla ilgili Ebû Ali'nin açıklamasına yer vermektedir. Ona göre, “لَقَضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ” kavlindeki “lâm” öncesinde yer alan “وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ” kavlindeki “لَوْ” edatının cevabıdır. Manası da Allah insanların şerri istemelerine acelece cevap verseydi, şeklindedir. Burada masdar, mef'ulün bihe izafe olmuştur. “دعاء الخير” kavlindeki fâil ise hazfedilmiştir. Takdiri; “İnsanların şerri çabucak istemelerine Allah cevap verseydi” şeklindedir. Bu “*İnsan hayra dua eder gibi şerre dua eder. İnsan çok acelecedir.*”⁵³⁹ Kavline yakın bir anlamdadır.⁵⁴⁰

2.3.2. Fiilerin Merfu' ve Mezcûm Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler

Bazı imamlar, kıraâtlerin sonunu merfu' okurken bazıları da mezcûm olarak okumuştur. Bu şekilde okunan kıraât vecihlerinde kimi zaman anlamsal olarak birtakım değişiklikler görülürken kimi zaman da anlamı zenginleştiren vecihler görülmektedir.

وَيَذُرُّهُمْ فِي طُعْيَاتِهِمْ يَعْْمَهُونَ

“Allah onları azgınlıklar içinde bırakır ve orada bocalayıp dururlar.” (Araf – 186)

Tûsî'nin naklettiğine göre, Iraklı kıraât imamları “وَيَذُرُّهُمْ” lafzını “yâ” ile okurken, Hamze, Kisaî ve Halef “yâ” ve “râ” yı mezcûm olarak okumuşlardır. Geri kalanlar ise, “nûn” ve “râ”nın zammesiyle okudular.⁵⁴¹ Müellifin açıklamasına göre,

⁵³⁸ İbn Âmir ve Yakûb “qâf”ın fethasıyla “لَقَضِيَ” şeklinde “أَجْلُهُمْ” lafzını naspederek okumuştur. Geri kalan imamlar “qâf”ın zammesi “dât”ın kesrasıyla “لَقَضِيَ” şeklinde “أَجْلُهُمْ” lafzını da ref okumuşlardır. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 323 – 324; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 363; Mekkî, *el-Keşf*, I, 515; Dâni, *et-Teyssîr*, s. 99; İbnü'l- Bâziş, *el-Iknâ'*, s. 407; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 328; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 282; Palûvî, *Zübde*, s. 67; Dimyâtî, *İthaf*, II, 24.

⁵³⁹ İsrâ – 17/11.

⁵⁴⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 228.

⁵⁴¹ Nafi', İbn Âmir, Ebû Cafer, İbn Kesîr mezkûr kelimeyi ref ve “nûn” ile “نَذُرُّهُمْ” şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr ve Asım “yâ” ile ref durumunda okumuştur. Hamze, Kisaî, Halef “وَيَذُرُّهُمْ” şeklinde “yâ” ve “râ”yı cezmederek okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 298; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 92; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 349; Mekkî, *el-Keşf*, I, 485; Dâni, *et-Teyssîr*, s. 94; İbnü'l-

“yâ” ile okuyanlar, Allah’ın ismine hamlederek “Allah, onları azgınlıkları içinde bırakır” takdirinde okumuşlardır. “Râ”yı zamme okuyanlar ise, ayeti evvelinden ayırarak yeni bir cümle olarak okumuşlardır. Müellife göre, mübtedanın izmar edilmesi caizdir ve bu durumda “Biz onları azgınlıkları içinde bırakırız” takdirinde olur. Müste’nef bir cümle olarak ref’ mahallinde olması da caizdir. Cezmedenler de makablinde yer alan “ فَلَا هَادِيَ لَهُ ” kavlinde geçen “fâ”yı ve ondan sonra gelen kısmı mahalline hamledilerek cezm ile okumuşlardır. Müellife göre, bu durum “ فَأَصَدَّقْ وَأَكُنْ ”⁵⁴² ayetine benzemektedir.⁵⁴³

قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Şimdi biliyorum ki, şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.” (Bakara – 259)

Konuyla ilgili başka bir örnekte Tûsî kıraât vecihlerini naklederken, Hamze ve Kisaî’nin “ قَالَ أَعْلَمُ ” kavlini hemze-i vasl ile okurken, geri kalan imamların, hemze-i kat’ ile okuduklarını belirtmektedir.⁵⁴⁴ Müellife göre, hemze-i kat’ ile okuyanlar, bunu Allah’ın kendinden haber vermesi olarak okumuştur. Hemze-i vasl ile okuyanların ise, iki şekilde izahı vardır: Birincisi, Allah’ın bir emri olarak emir sigasıyla okunmasıdır. İkincisi ise, Allah tarafından bir hatırlatma olarak bu şekilde okunmuştur.⁵⁴⁵

وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ

“Ne yerde ne de gökte zerre ağırlığına... Rabbinden gizli olmaz” (Yunus – 61)

Tûsî’nin naklettiğine göre, Kisaî “يَعْزُبُ” lafzını bu sûrede ve Sebe’ sûresinde “zây”ın kesrası ile okurken, geri kalanlar zammesiyle okumuşlardır.⁵⁴⁶ Müellife göre,

Bâziş, *el-İknâ’*, s. 404; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 303 – 304; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 273; Dimyâtî, *İthaf*, I, 589.

⁵⁴² Münafikun - 63/10.

⁵⁴³ Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 452.

⁵⁴⁴ Hamze, Kisaî mezkûr kavli “قَالَ أَعْلَمُ” şeklinde vasıl elifiyle ve “mîm”i cezmederek okurken, gerisi “قَالَ أَعْلَمُ” şeklinde kat’ elifiyle ve ref’ olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 189; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 45; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 274; Mekkî, *el-Keşf*, I, 312; Dâni, *et-Teysîr*, s. 70; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 382; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 144 – 145; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 231; Dimyâtî, *İthaf*, I, 418.

⁵⁴⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, II, 280 – 285.

⁵⁴⁶ Kisaî mezkûr kelimeyi “zây”ın kesrasıyla burada ve Sebe’ sûresinde okurken, gerisi iki yerde de mezkûr kelimeyi ref’ ile okumuşlardır. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 328; Mekkî, *el-Keşf*, I, 560; Dâni, *et-Teysîr*, s. 100; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 408; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 334.

ikisi de dilde mevcut olan kullanımdır. Ancak o, zamme olan kıraâti daha fasih ve daha yaygın bulmuştur.

Ayette yer alan diğer bir ihtilafta Hamze, Halef ve Yakûb'un ayetin devamında yer alan “ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ ” kavlinin iki yerini de ref' ile okumaları ve geri kalanlarında iki yeri fetha ile okumalarıdır.⁵⁴⁷ Müellifin açıklamasına göre, “ أَفْعَل ” vezninde “râ”nın fetha okunması, iki yerde de cerr durumunda olduğundan dolaydır. Çünkü “ مَثْقَالِ ذَرَّةٍ ” kavlindeki sıfatın mecrurudur ve bu durumda ancak fetha ile okunur. Ref' okuyanlar ise, mevsufa hamletmişlerdir. “ مِنْ مَثْقَالِ ذَرَّةٍ ” kavlinin mahalline cerr ile ref' durumundadır. Buna örnek olarak da “ وَكَفَى بِاللَّهِ ”⁵⁴⁸ ve “ مِنْ إِلَهِ ”⁵⁴⁹ ayetleri zikredilebilir. Yine müellifin açıklamasına göre ref' okuyanlar, bu örneklerdeki gibi sıfat olması caizdir ve “ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ ” sözündeki gibi istisna olması da caizdir.

“ وَلَا أَصْغَرَ ” kavlinin “ ذَرَّةٍ ” lafzına atfedilmesi de caizdir. Ancak bu sadece cerr durumunda olursa caiz olur. Çünkü bu durumda “ ذَرَّةٍ ” lafzından başka lafız yoktur. “ ذَرَّةٍ ” lafzına atfedilen Hamze'nin kıraâti ise müellife göre caiz değildir. Bu durumda diğerlerinin kavli caizdir. Çünkü “ ذَرَّةٍ ” lafzına atfedildiğinde “ أَصْغَرَ ” lafzının mecrur olması gerekli olur. Ancak bu fethadır. Çünkü munsarif değildir. Böylece câr olarak atfedilmiş olur.⁵⁵⁰

Örneklerde de görüldüğü üzere Tûsî, kıraât vecihlerini fillerin merfu' ve meczûm farklılıklarıyla okunması temelinde ele alarak, farklı açılardan tevcihini yapmıştır. O bazen kıraâtleri dil açısından tahlil ederken, bazen de mana cihetiyle değerlendirerek konu hakkındaki görüşlerini zikretmektedir.

⁵⁴⁷Hamze, Yakûb, Halef mezkûr kavilde geçen her iki kelimeyi de “râ”yı ref' olarak okurken, gerisi fetha ile okumuştur. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 103; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 366; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 100; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 408; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 334; Dimyâtî, *İthaf*, II, 36.

⁵⁴⁸Nisa – 4/45.

⁵⁴⁹Hûd – 11/50.

⁵⁵⁰Tûsî, *et-Tibyân*, V, 271 – 272.

2.3.3. Fiillerin Tahfif ve Teşdîd Okunuşuna Konu Olan Kırââtler

Kırâât alimleri bazı kelimeleri tahfif ile okurken bazılarını da teşdîd ile okumuşlardır. Örnekleri aşağıda geçtiği şekildedir:

عُذْرًا أَوْ نُذْرًا

“Gerek bir mazeret gerekse bir uyarı olmak üzere...” (Mürselat – 6)

Tûsî konuyla ilgili kırââtleri tefsirinde naklederken, Ebû Cafer ve Bercemî'nin “عُذْرًا” kelimesini teşdîd ile okuduklarını, Ebû Bekr ve Ebû Amr hariç Kûfelilerin de “أَوْ نُذْرًا” kavlini tahfif ile okudukları bilgisine yer vermektedir.⁵⁵¹ Müellifin açıklamasına göre, ilkin harekeli okuyan ikincisini de harekeli okumuştur. İkinci tahfif olarak okuyanlar ilkin de tahfif ile okumuşlardır. “عُذْرًا” kelimesini tahfif ile okuyanlara göre bu, uyarı ve ikaz manasındadır. “نُذْرًا” kelimesini harekeli okuyanlar ise, “uyarı”nın çoğulunu kasetmişlerdir. “عُذْرًا” kelimesi mazeret ve uyarı manasındadır. Ebû Ali'ye göre “النُّذْرُ” kelimesi harekeli şekilde “النَّكْرُ / النُّكَيْرُ” kelimesi gibidir. İkisi de cemi' masdardır.⁵⁵² Görüldüğü üzere müellif kırââtlerdeki ihtilafları fiillerin tahfif ve teşdîd ile okunmasından kaynaklandığı bilgisinden hareketle dil ve mana açısından ayrıntıya girmeksizin tevcihini yapmış ve konuyla ilgili Ebû Ali'nin ismine atıfta bulunmuştur.

وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى

“O, (herşeyi) ölçüyle yapıp yönlendirendir.” (A'la – 3)

Tûsî'nin nakline göre, sadece Kisaî “قَدَّرَ فَهَدَى” kavlini tahfif ile okurken, geri kalanlar şeddeyle okumuşlardır.⁵⁵³ Her iki kırââtte dil de mevcut olan kullanımdır.⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Haremeyn, Ebû Bekr, İbn Âmir “نُذْرًا” lafzında yer alan “zâl”i mazmum okurken, “عُذْرًا” lafzındaki “zâl”i sakın okumuşlardır. Gerisi her iki lafzı da “zâl”in iskanıyla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 666; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 236; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 610; Mekkî, *el-Keşf*, II, 357; Dâni, *et-Teysîr*, s. 177; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 480; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kırâât*, s. 742; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 396; Palûvî, *Zübde*, s. 140; Dimyâtî, *İthaf*, II, 511.

⁵⁵² Tûsî, *et-Tibyân*, X, 173.

⁵⁵³ Kisaî mezkûr kavli tahfif ile okurken, gerisi teşdidle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 680; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 243; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 624; Mekkî, *el-Keşf*, II, 370; Dâni, *et-Teysîr*, s. 180; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 483; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kırâât*, s. 758; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 399; Dimyâtî, *İthaf*, II, 532.

⁵⁵⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 254.

Görüldüğü üzere müellif sadece kıraât vecihlerini vermemiş aynı zamanda mezkûr kıraâtlerin anlamları aynı olan iki lehçe olduğu bilgisini de zikretmiştir.

وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا

“O gün (gök) açılmış kapı kapı olmuştur.” (Nebe – 19)

Konuyla ilgili başka bir ayetin kıraât vecihlerini zikreden müellif, A’şâ ve Bercemî hariç Kûfelilerin “وَفُتِحَتِ” kelimesini tahfif ile okuduklarını, diğerlerinin de teşdîd ile okuduklarını⁵⁵⁵ belirterek⁵⁵⁶ sadece kıraât vecihlerini vermekle iktifa etmiştir.

وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ

“Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan sakının!” (Nisa – 1)

Tûsî’nin nakline göre, Kûfeli kıraât imamları “تَسَاءَلُونَ بِهِ” kavlinde yer alan “sîn” harfini tahfif ile okurlarken, geri kalan imamlar, şeddeyle okumuştur.⁵⁵⁷ Müellifin izahına göre, Kûfelilerden tahfif ile okuyanlar bu vechin aslının “تَسَاءَلُونَ” şeklinde olduğunu ve iki “tâ” dan birinin hazfolduğunu, diğeri muzari olduğu için bunun da aslolan olduğunu belirtmektedir. Şedde ile okuyanlar da birinden diğere olan yakınlık için iki “tâ”dan birini “sîn” harfine idğam etmişlerdir.⁵⁵⁸

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا

“Bize yerden bir pınar fişkirtmadıkça sana inanmayız” (İsra – 90)

⁵⁵⁵Asım, Hamze, Kisaî, Halef, A’şâ mezkûr kavli tahfifle okurken, gerisi teşdidle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 668; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 237; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 612; Mekkî, *el-Keşf*, I, 375; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 745; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 397; Dimyâtî, *İthaf*, II, 514.

⁵⁵⁶Tûsî, *et-Tibyân*, X, 188.

⁵⁵⁷Asım, Hamze, Kisaî, Halef mezkûr kelimeyi tahfifle okurken, gerisi teşdidle “تَسَاءَلُونَ” şeklinde okumuşlardır. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 226; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 58; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 303; Mekkî, *el-Keşf*, I, 375; Dâni, *et-Teyisr*, s. 78; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 390; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 188; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 247; Palûvî, *Zübde*, s. 41; Dimyâtî, *İthaf*, I, 470

⁵⁵⁸Tûsî, *et-Tibyân*, III, 5.

Yine Tûsî'nin belirttiğine göre, Kûfeliler “تَفَجَّرَ” kelimesini tahfif ile okurken, gerisi teşdîd ile okumuştur.⁵⁵⁹ Müellifin açıklamasına göre tahfif ile okunuşta, nehirlerin fişkırması (mübalâğa) anlamı vardır. Teşdîd ile okuyanlar ise, “*Bu iki bağın arasından bir de nehir fişkirtmiştik.*”⁵⁶⁰ Kavline işaret etmişlerdir. Bu da tekrar tekrar fişkirttik, anlamındadır.⁵⁶¹ Kırââtleri tahfif ve teşdîd temelinde ele alan müellifin mana açısından kırââtlerin izahını yaparak ayetleri yorumladığı görülmektedir.

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ

“*Bedevilerden mazeret ileri sürenler...*” (Tevbe – 90)

Yakûb ve Kuteybe “الْمُعَذِّرُونَ” lafzını “ayn” harfinin sükûnu ve “zâl” harfinin tahfifi ile okurlarken, geri kalanlar, “ayn”ın fethası ve “zâl”in şeddesiyle okumuşlardır.⁵⁶² Müellife göre, tahfif ile okunan kırâât vechinde “mazeretle geldiler” anlamı kastedilmiştir. Teşdîd ile okumak ise iki şekilde izah edilebilir: Birincisi; “الْمُعَذِّرُونَ” anlamı kastedilmiştir. Onlar için mazeret vardır, yani, bu durumda özür sahibi olduğundan özür beyan eden kişi, demektir. Müellifin açıklamasına göre, mahreç yakınlığından dolayı “tâ” harfi “zâl” harfine idğam edilmiştir. İkincisi; “المقصرون” anlamı kastedilmiştir. Mazur sahibidir. Mazeretinde mübalâğa edilmiştir. Dil ve mana açısından konuyu ele alan müellif, kırââtlerin tevcihinde şair Lebîd’in şiirini örnek göstermektedir:

إلى الحول ثم اسم السلام عليكم ومن يبيك حق لا كاملاً فقد اعتذر

“*Bir yılın sonuna kadar (ağlayın) sonra üzerinize olsun selam adı*

Kim bir yıl ağlayacak olursa, artık o, özrünü de ortaya koymuş olur.”⁵⁶³

⁵⁵⁹ Asım, Hamze, Kisaî, Yakûb, Halef mezkûr kelimeyi “tâ”nın fethası, “cîm”in zammesi ve tahfifle okurken, gerisi “tâ”nın zammesi, “cîm”in kesrası ve teşdidle okumuşlardır. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 384 – 385; İbn Haleveyh, *el-Hüccce*, s. 129; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 407; Mekkî, *el-Kesf*, II, 50; Dâni, *et-Teyisr*, s. 110; İbnü'l-Bâziş, *el-Iknâ'*, s. 421; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 308; Palûvî, *Zübde*, s. 83; Dimyâtî, *İthaf*, II, 125.

⁵⁶⁰ Kehf -18/33.

⁵⁶¹ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 353.

⁵⁶² Yakûb ve Kuteybe mezkûr kelimeyi “ayn”ın sükunu “zâl”in kesrası ve muhaffef olarak okurken, gerisi “ayn”ın fethası “zâl”in şeddesi ile okumuştur. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 359; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 280; Palûvî, *Zübde*, s. 66; Dimyâtî, *İthaf*, II, 15.

⁵⁶³ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 173.

2.3.4. Fiillerin Farklı Vezinlerde Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler

Bazı kelimerin farklı vezinlerde okunması ayetin manasına tesir eden hususlardan biridir. Tûsî’de tefsirinde zikretmiş olduğu kıraât vecihlerini farklı vezinler temelinde yer alan okuyuş farklılıklarına yeri geldikçe işaret etmiştir.

مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ

“*Rahman’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.*” (Mülk – 3)

Müellif bahse konu olan ayetin sadedinde, Hamze ve Kisaî’nin “ مِنْ تَفَاوُتٍ ” kavlini elifsiz, “vâv”ın şeddeseyle okuduklarını, geri kalanların da “ تفاعل ” vezninde okuduklarını zikretmektedir.⁵⁶⁴ Müellife göre, iki kıraâttte aynı anlama gelmektedir. Bu “ تعاهد / تعهد veya تصعر / تصاعر ” kelimelerine benzemektedir.⁵⁶⁵

الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا

“*Şimdi, Allah yükünüzü hafifletti, sizde zayıflık olduğunu bildi.*” (Enfal – 66)

Tûsî’nin nakline göre, Kisaî hariç Kûfeli kıraât imamları “ ضَعْفًا ” “dât” harfini fethayla “sizde zayıflık olduğunu bildi” anlamında okurken, geri kalanlar bu harfi zamme ile okumuşlardır. Ebû Cafer hariç geri kalanlar, “ayn” harfini sükûn ile okumuşlardır. Ebû Cafer ise, “ayn” harfini fethayla ve hemzeyi med ederek “ فَعْلَاء ” vezninde cemi’ olarak “içinizde zayıf kimseler bulunduğunu bildi”⁵⁶⁶ anlamında okumuştur.⁵⁶⁷ Fiillerde meydana gelen vezin farklılığı merkezinde kıraât vecihlerini

⁵⁶⁴ Hamze, Kisaî mezkûr kavli “ مِنْ تَفَاوُتٍ ” şeklinde “vâv”ı şeddeli ve makablini elifsiz okurken, gerisi “vâv”dan önce elifle ve tahfifle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 644; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 229; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 593; Mekkî, *el-Keşf*, II, 328; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 172; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 473; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 715; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 389; Palûvî, *Zübde*, s. 136; Dimyâtî, *İthaf*, II, 481.

⁵⁶⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 47.

⁵⁶⁶ Asım, Hamze, Halef “ أَنْ فِيكُمْ ضَعْفًا ” şeklinde “dât”ın fethasıyla okurken, gerisi zammesiyle okumuştur. Ebû Cafer ise, “ayn”ın fethasıyla ve meftuh hemzenin meddiyle tensersiz okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 308 – 309; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 355; Mekkî, *el-Keşf*, I, 495; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 96; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 406; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 313; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 277; Palûvî, *Zübde*, s. 64; Dimyâtî, *İthaf*, I, 602.

⁵⁶⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 73.

nakleden müellifin farklı vezinlerin anlama nasıl yansıdığı hakkında da bilgi verdiği görülmektedir.

وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

“Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dini konusunda onlara acıyacağınız tutmasın” (Nûr – 2)

Tûsî konuyla ilgili başka bir ayetin kıraât vecihlerini zikrederken İbn Kesîr’in “رَأْفَةٌ” şeklinde hemzenin fethasıyla “فَعَالَةٌ” vezninde okuduğunu, geri kalanın ise, hemzenin sükûnuyla okuduğunu belirtmektedir.⁵⁶⁸ Müellife göre, ikisi de masdar olarak dilde mevcut olan kullanımdır. “رَأْفٌ / رَأْفَةٌ” (merhamet etmek, şefkat göstermek) anlamına gelen mezkûr kelime “كِرْمٌ / كِرْمًا” (cömert olmak) kelimesi gibidir. “رَأْفَةٌ” kelimesi, rahmetten daha ince bir duyguyu anlatmaktadır.⁵⁶⁹

وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

“İçinizden varlık ve servet sahibi olanlar, yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere vermeyeceklerine yemin etmesinler.” (Nûr – 22)

Sadece fiillerin vezinleri sadedinde kıraât vecihlerini zikreden Tûsî, Ebû Cafer’in “وَلَا يَأْتَلِ” kavlini “يَتَفَعَّلُ” vezninde “tâ” harfinden sonra meftuh hemze ve meftuh şeddeli “lâm” ile okuduğunu, geri kalan imamların ise, “يَفْتَعَلُ” vezninde sâkin hemze ile okuduklarını⁵⁷⁰ nakletmektedir.⁵⁷¹

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ

“De ki; Her kim Cebrail’e düşman ise...” (Bakara – 97)

İbn Kesîr “جَبْرِيلَ” şeklinde “cîm” harfinin fethası ile “râ”yı kesra ve “râ”dan sonra gelen sâkin yâ’yı hemze-i meksurasız okurken, Hamze, Kisaî, Halef ve Ebû

⁵⁶⁸ İbn Kesîr mezkûr kelimeyi hemzenin fethasıyla okurken, gerisi iskânla “رَأْفَةٌ” şeklinde okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 452; İbn Haleveyh, *el-Hüccce*, s. 159; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 457; Mekkî, *el-Keşf*, II, 133; Dâni, *et-Teyşir*, s. 130; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 433; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 495; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 330; Palûvî, *Zübde*, s. 98; Dimyâtî, *İthaf*, II, 217.

⁵⁶⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 310.

⁵⁷⁰ Ebû Cafer meftuh hemzeyle “lâm” ve “tâ” arasını şedde ve fetha ile okurken, gerisi, sâkin hemzeyle okuyarak “yâ” ve “tâ” arasındaki “lâm”ı kesra ve sâkin olarak okumuştur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 331; Palûvî, *Zübde*, s. 98; Dimyâtî, *İthaf*, II, 220.

⁵⁷¹ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 321.

Bekr'den Yahya “cîm” harfinin fethasıyla “râ” dan sonra hemze-i meksure ve sâkin yâ ile “جَبْرَيْلُ” vezninde okumuşlardır.⁵⁷² Yahya'da böyle okumuştur, ancak o hemzeden sonrasını hafifederek “جَبْرِيلُ” şeklinde okumuştur.⁵⁷³

Örneklerden görülmektedir ki, Tûsî fiillerdeki farklı vezinlerden hareketle meydana gelen kıraât ihtilaflarını, kelimenin çeşitli vezinlerinin adlarından bahsederek konuyu ele almaktadır. O, izaha girmeden bazen konuyla ilgili vecihleri zikretmekle yetinirken bazen de dil ve mana açısından değerlendirmelerde bulunmaktadır.

2.3.5. Kelimelerin Müfred ve Cemi' Okunuşuna Konu Olan Kıraâtler

Kıraât imamları bazı kelimeleri müfred (tekil) olarak okurken bazı kelimeleri de cemi' (çoğul) olarak okumuştur. Anlama etki eden bu farklılığa Tûsî'de ayetlerin tefsirinde sıklıkla işarette bulunmuştur.

وَأَتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا

“Davud'a da Zebur vermiştik.” (Nisa – 163)

Tûsî konuyla ilgili kıraât vecihlerini zikrederken, Hamze ve Halef'in “زُبُورًا” kelimesinde yer alan “zây” harfini zammeyle okuduğunu, diğerlerinin ise fethayla okuduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁴ Müellife göre, “zây” harfini zamme ile okuyanlar bu durumu iki şekilde izah etmiştir. Birincisi: Zebr “زَبْرٌ” kelimesinin çoğulu olarak okunmuştur. Yazılı şeye “الزُّبُرُ” denir. Tıpkı “Bu dirhem Emir'in darbıdır” veya mektubun (yazılı şeyin) kitap olarak kastedilmesi gibidir. Sonra cemi'si Zebur'dan zübur olmuştur. Bu durumda kelime masdar değil, isim olur. Kitabın cemi'sinin

⁵⁷² Nafi', İbn Âmir, Ebû Amr, Hafs, Ebû Cafer, Yaküb “جَبْرَيْلُ” şeklinde “cîm” ve “râ”nın kesrasıyla okudu. Hamze, Kisaî, Halef “جَبْرَيْلُ” şeklinde “cîm” ve “râ”nın fethasıyla ve mehmuz olarak okudu. İbn Kesir “جَبْرَيْلُ” şeklinde “cîm”in fethası “râ”nın kesrasıyla okumuştur. Ebû Bekr'den Yahya “جَبْرَيْلُ” vezninde okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 166; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 35; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 257; Mekki, *el-Keşf*, I, 254 – 255; Dâni, *et-Teysîr*, s. 64; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 375; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 107; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 219; Dimyâtî, *İthaf*, I, 378.

⁵⁷³ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 425.

⁵⁷⁴ Hamze, Halef mezkûr kelimeyi “zây”ın zammesiyle okurken, gerisi fethayla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 240; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 66; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 311; Mekki, *el-Keşf*, I, 402; Dâni, *et-Teysîr*, s. 81; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 393; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 219; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 253; Palûvî, *Zübde*, s. 50; Dimyâtî, *İthaf*, I, 497.

“kütüb” olması gibidir. Müellifin açıklamasına göre, bu şekilde kullanılınca isim olur. “زبور” ziyadenin hazfedilmesiyle cemi’sinin Zebûr olması vechi “ظريف / ظروف veya وكروان / وكروان” demek gibidir.

Tûsî, kelimeyi dil açısından anlamlarıyla birlikte ele aldıktan sonra mananın cemi’ ve müfred şeklinde anlamı nasıl yansıttığını şu şekilde belirtmektedir: “Zây” harfini zamme ile okuyanlara göre Zübûr kelimesi (kitaplar) manasındadır. “Zây” harfini fetha okuyanlar ise, Davud (a.s)’a verilen kitabı kastedmişlerdir. Bu durum tıpkı, Musa (a.s)’ya verilen kitabın Tevrat, İsa (a.s)’ya verilenin İncil, Muhammed (a.s)’e de verilenin de Furkân şeklinde isimlendirilmesi gibidir.⁵⁷⁵

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِم بِالْكَفْرِ

“Müşriklerin nefislerinin küfrünü göre göre, Allah’ın mescitlerini imar etme yetkileri yoktur.” (Tevbe – 17)

Tûsî’nin aktarımına göre, İbn Kesîr ve Ebû Amr “مَسَاجِدَ اللَّهِ” kavlini müfred olarak okurken, geri kalan imamlar, cemi’ olarak okumuştur.⁵⁷⁶ Hasen’e göre, müfred olarak okuyanlar, bununla Mescid-i Haram’ı kastedmişlerdir. Müellifin açıklamasına göre bununla tüm mescitlerin kastedilmeside mümkündür. Çünkü cins lafız, azlık ve çokluğa delalet etmektedir. Cemi’ olarak okuyanlara göre tüm mescitler kastedilmiştir. Bununla Mescid-i Haram’ın kastedilmesi de mümkündür. Cemi’ kıraâtini daha genel bulan müellif, tüm mescitlerde Allah’a secde edildiğine işaret etmektedir. Ancak nihayetinde iki kıraâti de uygun bulmuştur.⁵⁷⁷

فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا

“Müdğayıda kemiklere dönüştürdük.” (Mü’minun – 14)

⁵⁷⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 251 – 252.

⁵⁷⁶ İbn Kesîr, Ebû Amr mezkûr kavli, mescd-i harama has kılarak müfred okumuştur. Gerisi, cemi’ olarak umum üzere okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 313; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 97; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 356; Mekkî, *el-Keşf*, I, 500; Dâni, *et-Teyşir*, s. 96; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 406; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 316; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 278; Palûvî, *Zübde*, s. 64; Dimyâtî, *İthaf*, II, 7.

⁵⁷⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 100.

Tûsî'nin belirttiğine göre, İbn Âmir ve Asım'dan Ebû Bekr “عَظَامًا” kelimesini iki yerde de müfred olarak okurken, geri kalanlar cemi' olarak okumuşlardır.⁵⁷⁸ Müllife göre müfred okuyanlar, cins isim olduğu için bu şekilde okumuşlardır. Cemi' okuyanlar ise, “Biz bir yığın kemik ve ufalanmış olduğumuz halde mi (yeniden diriltileceğiz?)”⁵⁷⁹, “Bizler çürümüş kemiklere döndükten sonra mı?”⁵⁸⁰, “Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?”⁵⁸¹ ayetlerini delil olarak göstermişlerdir.⁵⁸² Müfred ve cemi' merkezli kıraâtleri ele alan müellifin ayetlerden getirdiği delille kıraâtleri naklettiği görülmektedir.

وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ

“Onlar ki, şahadetlerini dosdoğru yerlerine getirirler.” (Mearic – 33)

Tûsî'nin nakline göre Hafs, Yakûb, Ayyâş ve Sehl “الشَّهَادَاتِ” kelimesini cemi' olarak okurken, gerisi de müfred olarak “بشهادتهم” şeklinde okumuştur.⁵⁸³ Müellife göre müfred kıraât cins lafız olduğu için, çokluğa delalet etmektedir.⁵⁸⁴

Örneklerde görüldüğü üzere Tûsî, konuyla ilgili kıraât vecihlerini aktarırken bazen sadece kıraâti nakletmekle yetinmiş bazen de kıraâtlerin ayetin yorumlanması üzerindeki etkileriyle ilgili değerlendirmede bulunarak görüşünü beyan etmiştir.

2.3.6. Kelimede Yapılan Ziyade ve Noksanlığa Konu Olan Kıraâtler

Kıraât âlimlerinden bazıları kelimeleri ziyade ile okurken bazıları da kelimede hazif yaparak okumuştur. Bu şekilde okumalarının sebebi, mushaf hattının yazımından

⁵⁷⁸ Ebû Bekr, İbn Âmir mezkûr kelimeyi müfred okurken, gerisi cemi' olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 444; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 156; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 450; Mekkî, *el-Keşf*, II, 126; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 129; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 432; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 484; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 328; Palûvî, *Zübde*, s. 96; Dimyâtî, *İthaf*, II, 206

⁵⁷⁹ İsrâ –17/ 49, 98.

⁵⁸⁰ Naziat –79/11.

⁵⁸¹ Yasin – 36/78.

⁵⁸² Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 270.

⁵⁸³ Hafs, Yakûb ayette geçtiği şekliyle cemi' olarak okurken, gerisi “بشهادتهم” şeklinde müfred olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 651; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 231; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 598; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 174; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 724; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 391; Palûvî, *Zübde*, s. 138; Dimyâtî, *İthaf*, II, 492.

⁵⁸⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 98.

kaynaklanmaktadır. Söz konusu kelime bir mushafta ziyadeyle yazılırken başka bir mushafta kelimedeki bazı harfler hazfedilmiştir. Mushaflarda yer alan bu farklılıklar kıraâtlere yansiyarak, farklı okuyuşlara neden olmuştur. Konuyla ilgili örnekler aşağıda geldiği şekildedir:

وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

“Allah onlara içlerinde ebedi kalacakları içinden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır.” (Tevbe – 100)

Müellif bahse konu olan ayetin kıraât vecihlerini naklederken sadece İbn Kesîr’in “ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا ” kavlini “ من ” isbatı ile okuduğunu, çünkü Mekke mushafında bu şekilde yer aldığı, geri kalanların ise, “ من ” hazfederek “ نَحْتِهَا ” zarf olarak nasbettiğini nakletmektedir.⁵⁸⁵ “جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا” kavlinde “من” harfî cerrini iskat edenler, Mekke mushafı dışındaki mushaf hattına tâbi olmuşlardır. Kıraâtleri mushaf hattı temelinde izah eden müellif son olarak, her iki kıraâtin manasının aynı olduğunu belirtmektedir.⁵⁸⁶

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ

“Kavminin büyüklük taslayan ileri gelenleri...” (Araf – 75)

Tûsî’nin aktarımına göre, İbn Âmir “ قَالَ الْمَلَأُ ” kavlini “vâv” harfinin ziyadesiyle okurken, geri kalanlar, “vâv”sız okumuşlardır.⁵⁸⁷ Ziyade ile okuyanlara göre, Şâm mushafında bu şekilde yer almaktadır. Mushaf hattına ittibaen bu şekilde okumuştur.⁵⁸⁸

فَبِمَ تُبَشِّرُونَ

“Beni ne ile müjdeliyorsun?” (Hicr – 54)

⁵⁸⁵ İbn Kesîr “من” ziyadesiyle Mekke mushafına ittibaen okurken, gerisi “من” siz okudu. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 317; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 359; Mekkî, *el-Keşf*, I, 505; Dâni, *et-Teyşîr*, s. 97; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 407; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 322; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 280; Palûvî, *Zübde*, s. 66; Dimyâtî, *İthaf*, II, 16.

⁵⁸⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 180 – 181..

⁵⁸⁷ İbn Âmir mezkûr kavli Şam mushafına ittibaen “vâv”ın ziyadesiyle okurken, gerisi “vâv”sız okudu. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 284; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 86; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 342; Mekkî, *el-Keşf*, I, 467; Dâni, *et-Teyşîr*, s. 91; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 287; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 270; Dimyâtî, *İthaf*, I, 571.

⁵⁸⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 327.

Nafi' "تُبَشِّرُونَ" lafzını tahfif ile birlikte "nûn"un kesrasıyla, "Bana neyi müjdeliyorsunuz?" manasında okumuştur.⁵⁸⁹ Müellifin açıklamasına göre, iki misleyn harfin yan yana gelmesinden dolayı "nûn" hazfolmuştur. Geriye yâ-ı mef'ul olarak "dâl" harfinin kesrası kalmıştır. İkinci "nûn" tekrar olduğu için hazfedilmiştir. İlk "nûn"un alameti ref' olduğundan o kalmış ve hazfedilmemiştir. Müellife göre, Kûfeliler önce idğam edip sonra hazfetmişlerdir. Buna delilleri "وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي" ⁵⁹⁰ "أَتَعِدَانِي" ⁵⁹¹ ayetleridir. Şeddeli harfe gelince "تَأْمُرُونِي" ⁵⁹² "أَتَحَاجُّونِي" ⁵⁹³ kavilleri buna benzemektedir. İbn Kesîr "nûn"u şeddeli ve kesralı okumuştur. Geri kalanlar ise, "nûn"un fethasıyla okumuştur.⁵⁹⁴

وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ

"Yeminlerinizin bağladığı kimselere..." (Nisa – 33)

Tûsî'nin nakline göre, Kûfeliler "عَقَدَتْ" lafzını elifsiz olarak okurken, geri kalanlar elif ile okumuşlardır.⁵⁹⁵ Müellifin izahına göre, elif'i isbat ederek okuyanlar ikiye ayrılmıştır. Onlardan bazıları; akitleşmenin yemini bağlamaya delalet ettiğini söylerken bazıları da bundan tüm yeminleri kastedmiştir. Ebû Ali'nin konuyla ilgili açıklamasına göre, burada kelime sıra cümlesinden ism-i mevsule râci olduğundan mansub olmalıdır. Bu durumda anlamı "yeminlerinizin kendileriyle akitleştiği kimseler" takdirinde olur. Yemin lafzı bu şekilde "akitleşme" şeklinde ele alınmıştır. Ebû Ali'ye göre, her iki durumda da kastedilen mana, yemin sahipleridir. Bu durumda mana "Yeminleri sebebiyle ellerinizin akitleştiği / bağlandığı

⁵⁸⁹İbn Kesîr mezkûr kelimeyi "nûn"un kesrası ve şeddesiyle okumuştur. Nafi'de böyle okumuştur ancak o, "nûn"u sâkin okumuştur. Geri kalan da "nûn"u fethayla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 367; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 118; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 396; Mekkî, *el-Keşf*, II, 30; Dâni, *et-Teyssîr*, s. 111; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 417; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kiraât*, s. 383; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 302; Palûvî, *Zübde*, s. 78; Dimyâtî, *İthaf*, II, 97 – 98.

⁵⁹⁰ Araf – 7/150.

⁵⁹¹ Ahkaf – 46/17.

⁵⁹² Zümer – 39/64.

⁵⁹³ En'am – 6/80.

⁵⁹⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 208.

⁵⁹⁵Asım, Hamze, Kisaî, Halef "عَقَدَتْ" şeklinde elifsiz okurken, gerisi elifle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 233; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 61 – 62; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 306; Mekkî, *el-Keşf*, I, 388; Dâni, *et-Teyssîr*, s. 79; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 392; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kiraât*, s. 201; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 249; Palûvî, *Zübde*, s. 47; Dimyâtî, *İthaf*, I, 379 – 380.

kimselere...” şeklinde olur. Muzâf hazfolunarak yerine muzafun ileyh ikâme edilmiştir.⁵⁹⁶

أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَجَ رَبِّكَ خَيْرٌ

“Yoksa sen onlardan bir vergi mi istiyorsun? Rabbinin vergisi daha hayırlıdır.”

(Mü’minun – 72)

Müellifin, isbat ve hazif merkezinde kıraâtleri zikrederken, İbn Kesîr, Ebû Amr, Nafi’ ve Asım’ın “خَرْجًا” lafzını elifsiz okuduklarını “فَخَرَجَ” lafzını ise elif ile okuduklarını, Hamze ve Kisaî’nin her iki lafzı da elif ile okuduğunu, İbn Âmir’in ise, her iki lafzı da elifsiz okuduğunu⁵⁹⁷ aktararak⁵⁹⁸ sadece kıraât vecihlerini vermekle yetindiği görülmektedir.

فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ

“Bana bir şey sorma” (Kehf – 70)

Tûsî’nin nakline göre, Nafi’ “تَسْأَلْنَ” şeklinde “nûn”un şeddeleriyle okurken, İbn Âmir hariç geri kalanlar, “yâ”nın isbatıyla ve sâkin olarak okumuşlardır. İbn Âmir ise, “yâ”yı hafifederek okumuştur.⁵⁹⁹ Ebû Ali’ye göre, İbn Kesîr ve ona tâbi olanlar “تَسْأَلْ” lafzını mef’ule addettiler ki o da “تَضْرِبُنِي / لَا تَظْلَمُنِي لَا” kelimelerindeki gibi mütekellimdir. “Lâm”ın fethasıyla okuyan Nafi’ ağırlıktan dolayı fiilin “nûn”u fiilin yapısına ilhak edilince feth üzere olmuş ve “yâ” hafifedilmiştir. Mahzuf “yâ”ya delalet etmesi için de “nûn” kesralanmıştır.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 80 – 81.

⁵⁹⁷ İbn Kesîr, Nafi’, Ebû Amr, Asım “خَرْجًا” şeklinde elifsiz okurken, “فَخَرَجَ” lafzını elifle okumuştur. İbn Âmir iki lafzı da elifsiz okumuştur. Hamze ve Kisaî her iki lafzı da “râ”dan sonra elifle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 447; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 158; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 453; Mekkî, *el-Keşf*, II, 130; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 489 – 490; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 329; Palûvî, *Zübde*, s. 97; Dimyâtî, *İthaf*, II, 210.

⁵⁹⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 292.

⁵⁹⁹ Nafi’, İbn Âmir, Ebû Cafer “فَلَا تَسْأَلْنِي” şeklinde “nûn”un kesrası ve şeddeli okurken, geri kalan “فَلَا تَسْأَلْنِي” şeklinde “lâm”ı sâkin olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 394; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 416; Mekkî, *el-Keşf*, II, 67; Dâni, *et-Teyşîr*, s. 117; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 423; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 423; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 312; Palûvî, *Zübde*, s. 86; Dimyâtî, *İthaf*, II, 210

⁶⁰⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 57 – 58.

2.4.Mushaf İmlâsı Yönünden Kıraâtleri Ele Alması

Hız. Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra gerek sahabe gerekse onlardan sonra gelenler Hız. Osman Mushaflarının lafzında ittifak etmişler ve kıraâtlerin sıhhat şartlarından biri olarak kabul etmişlerdir. Kıraâtler, Hız. Osman zamanında istinsah edilen mushaflardan herhangi birinin yazım şekline uygun olmalıdır. Bu mushaflara uymayan kıraâtler zayıf kabul edilmiştir.⁶⁰¹

Tûsî, tefsirinin çeşitli yerlerinde mushaf imlâsının farklılıklarına değinmiştir. Onun kıraât vecihlerini çoğu zaman mushaf imlâsı yönünden değerlendirmesi bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Tefsiri'nin özellikle mukaddimesi dâhil tamamını incelediğimizde, mushaf imlâsına dair özel bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak mushaf imlâsı açısından ele aldığı kıraâtlerin çokluğu, ehl-i sünnet âlimleri gibi Tûsî'nin de kıraâtlerin kabul şartlarından biri olarak gördüğüne işaret etmektedir.

وَتَطُّونَ بِاللَّهِ الطُّونَا

“Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz.” (Ahzab – 10)

Tûsî'nin aktarımına göre, İbn Kesîr, Kisaî ve Asım'dan Hafs “الطُّونَا” kelimesini vasletmeksizin, vakıfta “elif” ile okurken, Nafi', Ebû Cafer, Asım'dan Ebû Bekr ve İbn Âmir hem vasılda hem de vakıfta “elif” ile okumuştur. Ebû Amr, Yakûb ve Hamze her iki durumda da “elif”siz okudu.⁶⁰² Mushaf'ta “elif” vardır. “Elif” mushafta sabittir. “Elif” harfini hazfedener ise buradaki “elif”in vakıf durumunda tenvinden bedel olduğunu söylediler. Elif – lâm takısı gelince tenvin düşer. Aynı şekilde ondan bedel olan şeyde düşer. Bu örnek caizdir ancak Kur'an'a yakışmaz /

⁶⁰¹ Mekki b. Ebû Talib, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, (437/1845), *El-İbâne an Meâni'l-Kıraât*, (thk: Abdülfettah İsmail Şelebi), Dâru Nehdati Mısır, Kahire [t.y], s. 32.

⁶⁰² Nafi', İbn Âmir, Ebû Bekr, Ebû Cafer mezkûr lafzı vasıl ve vakıfta elifle okurken Hafs, İbn Kesîr, Kisaî, Halef vakıfta elifle, vasılda elifsiz okumuştur. Ebû Amr ve Hamze vasıl ve vakıfta elifsiz okumuştur. Elifi isbat ederek okuyanların delili hatta ittiba içindir. Hazfederek okuyanlar da aslı üzere okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 519; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 184; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 500 – 501; Mekki, *el-Keşf*, II, 195; Dâni, *et-Teysîr*, s. 144; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 446; Ebû Zûr'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 572 – 573; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 347; Palûvî, *Zübde*, s. 111; Dimyâtî, *İthaf*, II, 297.

uymaz. ⁶⁰³ Görüldüğü üzere müellif, kıraatlere mushaf imlâsı açısından yaklaşarak, açıklamalarda bulunmuştur.

أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّنْهُ

“Yoksa kendilerine bir kitap verdikte o kitaptan açık bir delile mi sahip bulunuyorlar?”

(Fatır – 40)

Tûsî'nin nakline göre, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hafs “عَلَىٰ بَيِّنَةٍ” kavlini müfred olarak okurken, geri kalanlar, cemi' olarak okumuştur.⁶⁰⁴ Çünkü müellife göre, mushafta “elif” ve “tâ” ile yazılıdır. ⁶⁰⁵

اهْبُطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَّا سَأَلْتُمْ

“Öyleyse şehre inin! İstedikleriniz orada var, demişti.” (Bakara – 61)

Kurrânın çoğu “مِصْرًا” kelimesini tenvinli okurken, onlardan bazısı tenvinsiz olarak okudu.⁶⁰⁶ İbn Mes'ud'un kıraâtı “elif”sizdir. Tenvinle okuyanlar, taayyün edilmemiş herhangi bir şehri kasedtiler. Aynı şekilde, bu kelimedden ayrıldıkları şehir olan Mısır'ı da kasedtmiş olmaları mümkündür. Ancak müellife göre mushafa ittiba için tenvin ile okunmalıdır. Çünkü mushafta “elif” yazılıdır. Tenvin ile okunursa mushaf imlâsına uyulmuş olur. ⁶⁰⁷

فَأَصْدَقَ وَأَكْنَ مِنَ الصَّالِحِينَ

“Sadaka verip, iyilerden olsam.” (Münafikun – 10)

⁶⁰³ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 226.

⁶⁰⁴ Nafi', İbn Âmir, Kisaî, Ebû Bekr, Yakûb cemi' olarak okurken, gerisi müfred olarak okumuştur. Cemi' okuyanlar mushaf imlâsına ittibaen bu şekilde okumuştur. Müfred okuyanların delili de İbn Mes'ud mushafında “hâ” ile yazılı olduğu içindir. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 535; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 190; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 509; Mekkî, *el-Keşf*, II, 211 – 212; Dâni, *et-Teyşir*, s. 148; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 448; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 594; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 352; Palûvî, *Zübde*, s. 114; Dimyâtî, *İthaf*, II, 319 – 320.

⁶⁰⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 308.

⁶⁰⁶ Hasen, A'meş tenvinsiz okuyup, elifsiz vakfetti. Übeyy b. Ka'b ve İbn Mes'ud'un mushafında böyledir. Dimyâtî, *İthaf*, I, 365.

⁶⁰⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 343 – 344.

Tûsî'nin açıklamasına göre, kıraât imamlarından sadece Ebû Amr “ وَأَكُنَّ ” kelimesini “vâv” ile okurken, geri kalanlar mushaf imlâsına ittibaen “vâv”sız⁶⁰⁸ okumuştur. ⁶⁰⁹ Görüldüğü üzere müellif, mushaf imlâsı açısından kıraâtleri zikretmekle yetinmiştir.

يُحَلِّونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا

“Onlar orada altından bilezikler ve incilerle bezenirler.” (Hacc – 23)

Nafi', Ebû Bekr “ وَلُؤْلُؤًا ” kelimesini nasb ile okurken, geri kalan imamlar, cerr ile okumuştur.⁶¹⁰ Cerr ile okuyanlar, “ مِنْ ذَهَبٍ ” kavline atfederek, incilerle ve altından bileziklerle süslenirler, takdirinde okumuşlardır. Nasb ile okuyanlar ise, incilerle süslenirler takdirinde, kelimeyi cümlelerin konumuna göre atfetmişlerdir. Asımdan ilkinin hemzeyle, ikinci hemzeyi de yumuşatarak okuduğu rivayet edilmiştir. Bunun tersi de rivayet edilmiştir. Gerisi, ikisini de hemzeli okumuştur. Müellife göre her biri Arapçada caizdir. Nasb ile okunan kıraât daha kuvvetlidir. Çünkü mushafta elif ile yazılıdır.⁶¹¹

قَوَارِيرًا * قَوَارِيرٍ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا

“Miktarlarını kendilerinin tayin ettiği gümüşten billur kaplar...” (İnsan / 15 – 16)

Şa'bî ve Ubeyd b. Ümeyr “ قَدَّرُوهَا ” kelimesini “qâf” harfinin zammesiyle okurken, geri kalanlar fetha ile okumuştur. Fetha okuyanlar, miktarını kendileri tayin ettiler, manasında okumuşlardır. Zamme okuyanlar, onlar için tespit edildi yani miktarını Allah onlar için tespit etti, manasında okumuşlardır. Nafi', Kisaî ve Asım'ın ravisi Ebû Bekr “ قَوَارِيرًا * قَوَارِيرٍ ” kelimelerinin her ikisini de tenvinle okumuştur. Hamze ve İbn Âmir vakıfta elifsiz ve tenvinsiz okudular. İbn Kesîr ise ilkinin tenvinle ikincisini tenvinsiz okudu. Ebû Amr her iki kelimeyi de tenvinsiz okudu ve elif ile

⁶⁰⁸ Ebû Amr “nûn”dan önce “vâv”ı isbat ederek okurken, gerisi “vâv”ı hafzettiştir. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 227; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 589; Mekkî, *el-Keşf*, II, 322; Dâni, *et-Teyssir*, s. 171; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 472; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 710 – 711; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 388.

⁶⁰⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 13.

⁶¹⁰ Nafi', Asım, Ebû Cafer burada ve Fâtır – 23'de nasb ile okurken, gerisi cerr ile okumuştur. Yakûb'da sadece bu ayette nasb ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 435; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 153; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 444; Mekkî, *el-Keşf*, II, 117 – 118; Dâni, *et-Teyssir*, s. 127; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 431; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 326; Palûvî, *Zübde*, s. 95; Dimyâtî, *İthaf*, II, 196.

⁶¹¹ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 234.

vakfetti. ⁶¹² İlkini tenvinle okuyanlar mushaf imlâsına itibar ettiler. Çünkü ayet sonudur. ⁶¹³

2.4.1. Mesahif-i Osmaniye'ye Konu Olan Kıraât Farklılıkları

Tûsî tefsirinde yeri geldikçe mushaflardaki yazım şekillerine değinmektedir. Bu noktada Hz. Osman'ın yanındaki İmam Mushafa ve diğer beldelere gönderilen mushaf imlâsını referans göstererek, kıraâtleri ele almaktadır.

Tûsî, kıraâtleri ele alırken çeşitli beldelere gönderilen Mesahif-i Osmaniye'ye atıfta bulunmaktadır. Bu tür mushaflardan bahsettiğinde herhangi bir tercihte bulunmayıp, tercihi okuyucuya bırakmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Tûsî'nin, mushafları sadece Hz. Osman'ın yanında yer alan İmam Mushaf olarak kabul etmediği, çoğaltılarak çeşitli beldelere gönderilen mushafları da kabul ettiği görülmektedir. Söz konusu mushafların adedi hakkında ihtilaf bulunmaktadır. ⁶¹⁴ Kurrâ'dan Hamze ez-Zeyyât dört mushaf olduğunu söylerken, Hâkim es-Sicistanî Mekke, Şâm, Yemen, Bahreyn, Basra, Kûfe, Medine, Medine olmak üzere toplamda yedi mushaf olduğunu belirtmektedir. ⁶¹⁵ Suyûtî'de meşhur olan görüşün beş mushaf olduğu bilgisi geçmektedir. ⁶¹⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib'in eserinde söz konusu mushafların beş olduğu ve bunların Emsâra yani Mekke, Medine, Basra, Kûfe, Şâm beldelerine gönderildiği belirtilmektedir. ⁶¹⁷

⁶¹² Nafi', Ebû Bekr, Kisaî, Ebû Cafer, Halef mezkûr kavilde yer alan iki lafzı da tenvinle okurken, İbn Kesîr, ilkini tenvinle, ikincisini tenvinsiz okumuştur. Geri kalan, İkisini de tenvinsiz okudu. Hamze hariç hepsi ilkini elifle vakfetti. Hamze ise elifsiz vakfetmiştir. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 664; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 235; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 607; Mekkî, *el-Keşf*, II, 354; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 177; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 479; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 738 – 739; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 395; Dimyâtî, *İthaf*, II, 508.

⁶¹³ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 165.

⁶¹⁴ Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, (794/1392), *El-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk: Ebi'l-Fazl Ed-Dimyâtî), Darü'l-Hadis, Kahire, 1427/2006, s. 169; Zerkanî, Muhammed, Abdü'l-Azim, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk: Fevâz Ahmed Zemerlî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1415/1995, I, 329.

⁶¹⁵ Sicistanî, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. Eş'as (316/928), *Kitabü'l-Mesâhif*, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1423/2002, I, 328.

⁶¹⁶ Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk: Merkezü'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye), Medine 1426, s. 393.

⁶¹⁷ Mekkî b. Ebû Talib, *el-İbâne*, s. 32. Ayrıntılı bilgi için bkz: Maşalı, Mehmet Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, Ankara, 2015, s. 74 – 76.

Bu kısa açıklamanın ardından İmamiyye'ye mensup olan Tûsî'nin muhtelif mushaflar açısından kıraâtleri ele almasından hareketle İmam Mushafı dışında kalan diğer mushafları da kabul ettiği anlaşılmaktadır. Tûsî'nin tefsirinde bahsettiği muhtelif mushaf isimleri aşağıda geldiği şekildedir:

رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ

“Apaçık mucizeler, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getiren nice peygamberler...”

(Al-i İmran – 184)

Tûsî'nin aktarımına göre kıraât imamlarından sadece İbn Âmir “ **وَبِأُزِيرٍ** ” şeklinde “bâ” harfi cerri ile okumuştur. Şâm ehlinin mushafında böyle yazılmıştır. Gerisi “bâ”nın hazfiyle okumuştur.⁶¹⁸ Hafzedeler, atıf vâv'ı ile okudular. Tekrardan kurtarmak için böyle yaptılar. “Bâ” harfini isbat ederek okuyanlar ise te'kid olarak tekrar ettiler. Müellife göre her iki okuyuşta iyidir.⁶¹⁹

Görüldüğü üzere, Tûsî kıraât vechinin izahını yaparken Şâm mushafına atıfta bulunmuştur. Mekke mushafına yapmış olduğu atıfta aşağıda gelen örnekte yer almaktadır:

وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

“Allah onlara içlerinde ebedi kalacakları içinden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır.” (Tevbe – 100)

Tûsî'nin naklettiğine göre sadece İbn Kesîr “ **جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا** ” kavlini “ **من** ” isbatı ile okudu. Çünkü Mekke mushafında böyledir. Geri kalanlar, “ **من** ” hafzederek “ **تَحْتِهَا** ” zarf olarak nasbettiler.⁶²⁰ “ **جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ** ” kavlinde “ **من** ” harfi cerrini

⁶¹⁸ İbn Âmir mezkûr kavli “bâ” harfinin ziyadesiyle okurken, İbn Hişâm “وبالكتاب” lafzını “bâ” ziyadesiyle okumuştur. Şâm mushafında bu şekilde yer almaktadır. Geri kalan, iki lafzı da “bâ”sız okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 221; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 58; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 300; Mekkî, *el-Keşf*, I, 370; Dâni, *et-Teysîr*, s. 77; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 390; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 185; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 245; Palûvî, *Zübde*, s. 44; Dimyâtî, *İthaf*, I, 465

⁶¹⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, II, 550.

⁶²⁰ İbn Kesîr, Mekke mushafına ittibaen “من” ziyadesiyle okurken, gerisi “من”siz okudu. Geri kalan Mushaflarda bu şekildedir. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 317; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 359; Mekkî, *el-Keşf*, I, 505; Dâni, *et-Teysîr*, s. 97; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 407; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 322; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 280; Dimyâtî, *İthaf*, II, 16.

iskat edenler, Mekke mushafı dışındaki mushaf imlâsına tâbi olmuşlardır. Müellife göre her iki kıraâtin manası da aynıdır.⁶²¹

Tûsî, bazen de birden fazla mushaf hakkında bilgi vererek, kıraât vecihlerini ele almıştır. Bu tür kıraâtlerde bir tercihte bulunmadığı görülmektedir. Buna benzer örnekler aşağıdaki gibidir:

فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

“Şüphesiz ki, Allah Ğanidir / hiçbir şeye muhtaç değildir, hamedilmeye layıktır)

(Hadid – 24)

Medineli ve Şâm’lı imamlar “ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ” kavlini fasılsız okumuşlardır. Çünkü onlara gönderilen mushafta bu şekilde yazılmıştır. Geri kalan imamlar, “ هُوَ ” zamirinin isbatı ile okumuştur.⁶²² Onların mushafında da bu şekilde yazılıdır. “ هُوَ ” zamirini iskat ederek okuyanlar “ الْغَنِيُّ ” kelimesini “ إِنْ ” edatının haberi kılmışlardır, “ الْحَمِيدُ ” ise onun sıfatıdır. “ هُوَ ” zamirini ziyade edenlere göre, iki şekilde izah edilebilir: İlki, “ هُوَ ” zamirini asıl kılmışlar veya zaid sıladır. İkincisi: Mübtedadır. “ الْغَنِيُّ ” kelimesi de onun haberidir. Bu durumda cümle “ إِنْ ” edatının haberi olur.⁶²³

وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا

“Allah bunun sonucundan çekinmez de!” (Şems – 15)

⁶²¹ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 180 – 181.

⁶²² Nafi’, İbn Âmir, Ebû Cafer “ هُوَ ” zamiri olmadan okudu. Medine ve Şâm mushaflarında iskat edilmiştir. Gerisi “ هُوَ ” zamiriyle okumuştur. Kûfe, Basra ve Mekke Mushaflarında bu şekildedir. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 627; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 224; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 582; Mekki, *el-Keşf*, II, 312; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 469; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 702; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 384; Palûvî, *Zübde*, s. 133; Dimyâtî, *İthaf*, II, 455.

⁶²³ Tûsî, *et-Tibyân*, IX, 402.

Tûsî'nin belirttiğine göre, Medine'li kıraât imamları ve İbn Âmir “**فلا يخاف**” kavlini “fâ” harfiyle okumuştur. Medine ve Şâm mushaflarında böyledir. Geri kalanlar, “vâv” harfiyle okudular.⁶²⁴ Bu okuyuşta onların mushafına göredir.⁶²⁵

Tûsî sadece Mesahif-i Osmaniye'yi değil, sahabe mushaflarındaki farklılıklara da dikkat çekerek, kıraâtleri incelemiştir.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا

“Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir.” (Bakara – 70)

Kurrânın hepsi “şîn” harfini sâkin olarak okudu. Hasen “şîn” harfini şedde ile “hâ” harfini de zammeyle okumuştur. A'meş ise “**إن البقر متشابه**” şeklinde okudu. Bu İbn Mes'ud'un ve onun okuyuşuna göre amel eden mushaflarda vardır, yoksa maruf olan / bilinen mushaflarda yoktur. Bu durumda kelimeler; Musa için inek kesmesini emrettiği zaman Musa'nın kavmi dedi, takdirindedir. Burada Musa'nın ismini zikretmek terkedilmiştir.⁶²⁶

Sahabe Mushaflarına işaret eden bir başka örnek de “Mushaf-ı Abdullah” ibaresiyle Al-i İmran sûresinde yer almaktadır:

وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“İnsanlardan adaleti emredenleri öldürenler var ya onları elem dolu bir azap ile müjdele”

(Al-i İmran – 21)

⁶²⁴ Nafi', İbn Âmir, Ebû Cafer “fâ” ile okumuştur. Medine ve Şâm mushaflarında böyledir. Geri kalan, “vâv” ile okumuştur. Kûfe, Mekke ve Basra mushaflarında dabu şekildedir. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 689; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 245; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 629; Mekkî, *el-Keşf*, II, 382; Dâni, *et-Teyyîr*, s. 181; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 485; İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, II, 401; Palûvî, *Zübde*, s. 145; Dimyâtî, *İthaf*, II, 540.

⁶²⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 280.

⁶²⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 364.

Tûsî'nin aktarımına göre, Hamze “ وَيَقَاتِلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ ” şeklinde elif ile okumuştur.⁶²⁷ Çünkü Abdullah'ın mushafında böyledir. Müellife göre en iyisi cemaatin üzerinde olduğudur.⁶²⁸

Sonuç olarak, Tûsî çeşitli vesilelerle mushaf imlâsı açısından kıraâtleri incelemeye önem vermiştir. Çeşitli mushafalara yaptığı atıftan Hz. Osman'ın diğer beldelere göndermiş olduğu mushafları kabul ettiğini görmekteyiz. Mekke, Medine, Şâm, Kûfe mushaflarına ayrı ayrı vurguda bulunarak söz konusu mushafları referans olarak göstermiştir.

⁶²⁷ Hamze “ وَيَقَاتِلُونَ ” şeklinde “القتال” den elifle ve “yâ”nın zamesiyle okurken, gerisi “القتل” den elifsiz okumuştur. Hamzeninki İbn Mes'ud'un kıraâtidir. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 203; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 50; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 285; Mekki, *el-Keşf*, I, 338 – 339; Dâni, *et-Teysîr*, s. 73; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 387; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 158; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 238; Palûvî, *Zübde*, s. 40; Dimyâtî, *İthaf*, II, 440.

⁶²⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, II, 354.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBÛ CA'FER ET- TÛSÎ'NİN KIRAÂT TERCİHLERİNDE ESAS ALDIĞI DELİLLER

1. Ebû Cafer et-Tûsî'nin Kıraât Tercihlerindeki İstidlâlleri

1.1. Mana ve Mantıksal Verilerle İstidlâl

Tûsî, kıraât vecihleri arasında herhangi bir üstünlük olmadığı durumda ayete daha uygun düşen kıraâti mana ve mantık açısından ele alarak tercihte bulunmuştur. Bunu yaparken de kıraâtin kendinden önce ve kendinden sonraki ayetlerle bağlantısı veya ayetin zahirine daha uygun olan anlamı tespit etmek gibi kriterler açısından kıraâtin manasını ele almıştır. Tûsî'nin mana ve mantık açısından tercihlerinin örneği çoktur. Bu konunun örnekleri aşağıda belirtildiği şekildedir:

فَازَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ

“Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırды. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı.” (Bakara – 36)

Tûsî'nin aktarımına göre ayette geçen lafzı “ فَازَ لَهُمَا ” şeklinde kıraât imamlarından sadece Hamze “elif” ve “lâm” harfini sâkin olarak okurken, geriye kalanlar “lâm”ın şeddesi ve “elif”in hazfıyle okumuştur.⁶²⁹ Hamze'nin kıraâtine göre, “ فَازَ لَهُمَا ” kavlinin manası, o yerden kaydırды kavlinden, ikisini uzaklaştırdı, şeklindedir. Müellife göre “lâm” harfininin şeddesiyle okunan kıraât vechi bu durumdan uzaklaştırıyor. Çünkü bu, tekrar etmiş olur. Onları çıkarttı, dedikten sonra söz şu şekilde ifade olunur: Şeytan o ikisini oradan çıkarttı. Bu ise caiz değildir. O ikisinin ayaklarını kaydırды, o ikisini çıkarttı, denmesi daha güzeldir. “ فَازَ لَهُمَا ” şeklinde okuyanlar “ فَازَ لَهُمَا ” sözüyle “ اسْكُنْ ” kavlini karşılaştırmak isterler. Müellife göre manası, sen ve eşin yerleş ve sabit dur, şeklindedir. Adem ve Havva günahattan dolayı cennetten çıkarılmadı. Peygamberlerin büyük günah üzere olmaları caiz

⁶²⁹ Hamze “zây”dan sonra muhaffef elifle okurken, gerisi “lâm”ın şeddesiyle, elifsiz olarak okudu. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 153; İbn Haleveyh, *el-Hüccce*, s. 28; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 251; Mekki, *el-Keşf*, I, 235; Dâni, *et-Teyssir*, s. 63; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 373; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 94; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 211; Dimyâtî, *İthaf*, I, 358.

değildir. İkâb onlar için caiz değildir. Ağaçtan yediklerinde maslahat değişti, hikmet ve tedbir gerçekleşti.⁶³⁰

Tûsî ele aldığı mezkûr kıraâtı, mana ve mantık açısından süzgeçten geçirerek, mezhebî düşüncesine uygun bir şekilde tercihte bulunduğu görülmektedir.

اشْدُدْ بِهِ أَرْي * وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي

“Onunla sırtımı pekiştir ve onu işimde ortak yap.” (Taha – 31/32)

Sadece İbn Âmir “ اشْدُدْ بِهِ أَرْي ” kavlini hemze-i kat’ ile okudu, “ وَأَشْرِكُهُ ” lafzını da “elif”in zammesiyle okudu. Geri kalanlar ilk hemzeyi, hemze-i vasl ile okurken, ikincisini fetha ile okudu.⁶³¹ İbn Âmir’in kıraât vechi karşılık anlamındayken, diğerleri dua olarak okumuştur. Tûsî’nin açıklamasına göre, İbn Âmir’in “ وَأَشْرِكُهُ ” lafzında yer alan elifi zammeyle okuduğu kıraât zayıftır. Çünkü Onun nübüvvette ortağı değildir. Bilakis bu Allah’adır. Dua üzere olan hemzenin fethalı vechinde nübüvvet değil de işinde ortak olmasının kastedilmesi muhtemeldir. Ancak bu da uzak bir manadır. Çünkü devamında Musa’nın muradı ile bunu bildiği anlaşılmaktadır: “Seni kardeşinle destekleyeceğiz”⁶³² Tûsî, manayı uzun bir şekilde ele aldıktan sonra “Allah duası gibi, sırtını da güçlendirmiştir” ifadeleriyle dua manasını işaret eden kıraâtı mana ve mantık açısından tercih etmiştir.⁶³³

تَجْعَلُونَهُ قَرَأِطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا

“Onu kâğıtlara (yazıp) açıklıyorsunuz, çoğunu gizliyorsunuz” (Enam – 91)

Tûsî’nin nakline göre, İbn Kesîr ve Ebû Amr ayette geçen üç yeri de “tâ” ile okurken, geri kalanlar “yâ” ile okumuştur.⁶³⁴ Müellife göre “yâ” ile okuyanlar “ وَمَا ”

⁶³⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 233 – 234.

⁶³¹ İbn Âmir “اشدد” şeklinde meftuh hemzeyle ve hemze-i kat’ ile okumuştur. “اشركه” lafzını ise hemzenin zammesiyle okumuştur. Rubai fiildir ve mazmumdur. Geri kalan, “اشدد” şeklinde vasıl elifiyle makabline hamlederek okumuştur. “اشركه” lafzını da hemzenin fethasıyla ve kat’ olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 418; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 145; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 430; Mekki, *el-Keşf*, II, 97; Dâni, *et-Teysîr*, s. 122; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 452.

⁶³² Kasas – 28/35.

⁶³³ Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 133 – 134.

⁶³⁴ İbn Kesîr, Ebû Amr üç yeri de “yâ” ile okurken gerisi, üç yeri de “tâ” ile makablindeki muhatab sigaya râci kılarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 262 – 263; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 78; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 329; Mekki, *el-Keşf*, I, 440; Dâni, *et-Teysîr*, s. 86; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 398; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 260 – 261; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 260; Dimyâtî, *İthaf*, I, 537.

“فَدْرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ” kavlinin delaletiyle gaib sigaya hamletmiştir. Çünkü bunun makabli gaibdir. “Tâ” ile okuyanlar ise, hitab olarak manayı ele almıştır. Müellifin tercihinine göre, “tâ” ile okunan kiraât daha kuvvetlidir. Çünkü devamında yer alan “وَعَلَّمْتُمْ مَا لَمْ تَعَلَّمُوا” kavli hitab üzere gelmiştir. Makabli de aynı bu şekildedir.⁶³⁵

Bu örnekte de Tûsî tercihini yaptığı kiraâtı, kendinden önce ve kendinden sonra yer alan ayetlere manayı hamlederek bir kiraâtı ötekine tercih etmektedir.

فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

“Onların her birinin şahitliği kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair Allah adına dört kez yemin ederek şahitlik etmesidir” (Nur – 6)

Tûsî'nin naklettiğine göre, Ebû Bekr hariç Kûfeli kiraât imamları “فَشَهَادَةُ” kavlindeki “ayn” harfini ref ile okurken, gerisi fethayla okumuştur.⁶³⁶ “أَرْبَعُ” kelimesini ref okuyanlar, mübtedanın haberi olarak okumuştur. Mübteda ise “فَشَهَادَةُ” kavlidir. Ebû Hâtim'e göre, ref ile okumak lahdır. Çünkü şehadet müfredidir. Ondandır cemi' olarak haber verilmiştir. Müellife göre “زيد أخوتك” kavlinin caiz olmadığı gibi bu da caiz değildir. Çünkü şehadet müfred bir lafız olsa da manası cemi'dir.⁶³⁷

فَإِذَا جَاءَ وَعَدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ

“Artık diğer cezalandırma vakti gelince, yeryüzünü kara etsinler...” (İsra – 7)

Tûsî'nin zikrettiğine göre Kisaî “لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ” “nûn” harfiyle ve “vâv” ın fethasıyla okumuştur. Nasb alameti “vâv”ın fethasıdır. İbn Âmir, Hamze ve Asım'dan Ebû Bekr müfred olarak “yâ” ile okudu. Gerisi, “yâ” ve med ile okumuştur.⁶³⁸ Müellife

⁶³⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 109.

⁶³⁶ Hafs, Hamze, Kisaî, Halef mezkûr lafzı ref ile okurken, gerisi nasb ile okumuştur. Ref okuyanlara göre “فَشَهَادَةُ” lafzı haberdır. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 452 – 453; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 159; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 457; Mekkî, *el-Keşf*, II, 134; Dâni, *et-Teyssîr*, s. 131; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 433; Ebû Zûr'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 495; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 330; Dimyâtî, *İthaf*, II, 217.

⁶³⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 314.

⁶³⁸ Kisaî azimet nûnuyla ve hemzenin fethasıyla cemi' olarak okumuştur. İbn Âmir, Ebû Bekr, Hamze, Halef “yâ” ile ve hemzenin fethasıyla müfred olarak okumuştur. Gerisi, “yâ” ile ve hemzenin zammesiyle cemi' olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 378; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 124; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 404; Mekkî, *el-Keşf*, II, 42 – 43; Dâni, *et-Teyssîr*, s. 113; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 420; Ebû Zûr'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 397 – 398; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 306; Dimyâtî, *İthaf*, II, 114.

göre burada nasb alameti olarak “nûn” hazfedilmiştir. “Yâ” ile ve çoğul olarak okuyanların delili, kendinden öncesine ve kendinden sonrasına benzer. Çünkü öncesinde yer alan “بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ” kavlindeki adamlardır ve sonrasında yer alan “وَلِيَدْخُلُوا” kavli de Beyt-i Mukaddes’tir. Onlar hakikatte, onları esir almak ve öldürmek için gönderildiler. Müellife göre bu manaya daha uygun düşmektedir.⁶³⁹

Örnekte de görüldüğü üzere Tûsî kıraât tercihlerinde ayetlerin öncesine ve sonrasına dikkat ederek manayı ele almış, “yâ” ve çoğul olarak okunan kıraâtî tercih etmiştir.

Sonuç olarak, Tûsî’nin mana ve mantık açısından tercih ettiği kıraâtler daha çok ayetlerin öncesiyle ve sonrasıyla ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Bunun dışında ayetin zahirine uygun mananın dilsel analizi yapıldığı da görülmektedir. Mezhebî görüşüne uygun tercihlerini de mantikî açıdan değerlendirerek, mananın daha uygun olduğu sonucundan hareketle bir kıraâtî başka bir kıraâte tercih ettiği durum olmuştur.

1.2. Ayetlerden İstidlâl

Kıraât imamları kıraâtlerini delillendirmek için benzer ayetlerden şâhid getirerek, bu okuyuşlarını te’yid etmeye çalışmışlardır. Tûsî’de kıraât vecihlerini okuyanlarına nispet ederek isimlerini zikrettikten sonra, kıraât imamlarının kıraâtlerine delil olarak işaret ettiği benzer ayetler varsa onlara da yer vermiştir. Bu durumda kimi zaman tercihte bulunurken, kimi zaman da bir tercihte bulunmayıp kıraâtlerin anlam yönünden birbirlerine benzediklerini belirterek tercihi okuyucuya bırakmıştır. Konuyla ilgili örnekleri arz etmeye çalışalım:

⁶³⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 297 – 298.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ

“Ey iman edenler! Allah’a, Peygamberine ve Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin.” (Nisa – 136)

Tûsî’nin aktarımına göre, ayette yer alan “ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ ” kavlini İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekr’den Kisaî “nûn” harfinin zammesiyle, hemzeyle ve “zây” ın kesrasıyla “ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ ” şeklinde okurken, diğer kıraât imamları ikisini de fetha ile “Allah indirdi” şeklinde okumuştur.⁶⁴⁰ Müellifin açıklamasına göre, ikisini de fetha ile okuyanlar; “ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ ” ve “ وَأَنْزَلْنَا الذِّكْرَ ”⁶⁴¹ ve “ وَأَنْزَلْنَا الذِّكْرَ ”⁶⁴² ayetlerine hamlederken, her ikisini de zamme ile okuyanlar; “ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ ”⁶⁴³ ve “ كَعَلَّمُونَ أَنْتَهُ مُنْزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ ”⁶⁴⁴ ayetlerine hamlederek delil göstermişlerdir.⁶⁴⁵

إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمْنَةً مِنْهُ

“Allah kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor.”

(Enfal – 11)

Tûsî’nin nakline göre, İbn Kesîr, Ebû Amr “ يَغشاكم ” şeklinde “yâ”nın fethası “ğayn”nın sükûnu ve “elif”i şeddesiz olarak okurken, Medineli kıraât âlimleri “yâ”nın zammesi “ğayn”nın sükûnu, “şîn” kesralı, sâkin ve kesralı, “elif”siz olarak okumuştur. Mezkûr kavilde yer alan başka bir vechin kıraât bilgilerini veren müellif, İbn Kesîr, Ebû Amr hariç hepsinin “ النُّعَاسَ ” kelimesini nasbı ile okuduğunu İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın ise ref okuduğunu bildirmektedir.⁶⁴⁶ “yâ”nın fethasıyla okuyanların delili

⁶⁴⁰İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir “نَزَّلَ” şeklinde “nûn”un zammesi, “zây”ın kesrasıyla okumuştur. İkinci kısmı da “أَنْزَلَ” şeklinde elifin zammesi ve “zây”ın kesrasıyla meçhûl olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 239; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 64; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 310; Mekkî, *el-Kesf*, I, 400; Dâni, *et-Teyşir*, s. 81; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 393; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 216; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 253; Palûvî, *Zübde*, s. 49; Dimyâtî, *İthaf*, I, 493.

⁶⁴¹ Hicr – 15/9.

⁶⁴² Nahl – 16/44.

⁶⁴³ Nahl – 16/44.

⁶⁴⁴ En’am – 6/114.

⁶⁴⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 224.

⁶⁴⁶ Ebû Amr, İbn Kesîr “إِذْ يَغشاكم” şeklinde elifle okuyup, “النُّعَاسَ” lafzını da ref ile okumuştur. İbn Âmir, Küfeliler “إِذْ يُغشِيكُمُ” şeklinde “yâ”nın zammesiyle “şîn”in şeddesiyle okuyup, “النُّعَاسَ” lafzını da nasb

Allah'ın şu kavline benzemektedir: “أَمْنَةً نُعَاسًا يُغْشَى” “Emniyet, sükûnet veren uyku sarıp kaplıyor.”⁶⁴⁷ fiil “النُّعَاسَ” ve “أَمْنَةً” kelimelerine dayanmaktadır. “Yâ”yı zammeli, “şîn” ı şeddeli veya sâkin (bürüdü / büründürdü) olarak okumanın manası birdir ve iki ayrı söyleyiştir. Allah buyurmuştur ki, “فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ” “Onları perdeledik, artık görmezler.”⁶⁴⁸ “فَعَنَّاَهَا مَا عَشَى” “Onlara örttüğü azap örtüsünü örtmüştür.”⁶⁴⁹ “كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ” “Sanki yüzleri örtülmüştür.”⁶⁵⁰ Müelife göre, bu ikisinin delili “وَيَنْزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءٌ” ayetinin devamındaki fiile benzemektedir.⁶⁵¹

هُوَ الَّذِي يُسِيرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ

“Sizi karada ve denizde yürüten O'dur.” (Yunus – 22)

Tûsî'nin belirttiğine göre, İbn Âmir ve Ebû Cafer “ينشركم” şeklinde “nûn” ve neşr'den “şîn” ile okurken, geriye kalan kıraât imamları “yâ” ve “sin” ile tesyir'den “yâ”nın şeddesiyle okumuşlardır.⁶⁵² Ebû Ali'ye göre; İbn Âmir'in “ينشركم” şeklinde okumasının delili Allah'ın şu kavline benzemektedir: “وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً” “İkisinden birçok erkek ve kadın yayan (meydana getiren)...”⁶⁵³ Yaymak, türetmek neşr'den farklıdır. Geri kalan imamların delili ise, “فَلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ” “De ki, yeryüzünde gezin, dolaşın...”⁶⁵⁴ ve “فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا” “Yerin omuzlarında yürüyün.”⁶⁵⁵ ayetleridir. Müellife göre, iki kıraâte birbirine yakın manadadır.⁶⁵⁶

ile okumuştur. Medineliler “إِذْ يُغْشِيكُمْ” şeklinde “yâ”nın zammesi ve “ğayn”ın sükunuyla “النُّعَاسَ” lafzını da nasb ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 304; İbn Haleveyh, *el-Hüccce*, s. 94; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 352; Mekkî, *el-Keşf*, I, 489; Dâni, *et-Teysîr*, s. 95; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 405; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 308 – 309; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 276; Palûvî, *Zübde*, s. 63; Dimyâtî, *İthaf*, I, 596.

⁶⁴⁷ Al-i İmran – 3/154.

⁶⁴⁸ Yasin – 36/9.

⁶⁴⁹ Necm – 53/54.

⁶⁵⁰ Yunus – 10/27.

⁶⁵¹ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 17.

⁶⁵² İbn Âmir “ينشركم” şeklinde “nûn” ve “şîn” ile okurken, gerisi, “التسيير” den “yâ” ve “sîn” ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 325; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 363; Mekkî, *el-Keşf*, I, 516; Dâni, *et-Teysîr*, s. 99; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 408; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 329; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 282; Palûvî, *Zübde*, s. 67 – 68; Dimyâtî, *İthaf*, II, 26.

⁶⁵³ Nisa – 4/1.

⁶⁵⁴ Enam – 6/11.

⁶⁵⁵ Mülk – 67/15.

⁶⁵⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 240.

حَتَّىٰ إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ

“Boğulmak üzereyken İsrailoğullarının iman ettiğinden başka hiçbir ilah olmadığına inandım, dedi.” (Yunus – 90)

Tûsî'nin nakline göre, ayette yer alan “ آمَنْتُ أَنَّهُ ” kavlini Âsım hariç Kûfeli kıraât imamları “elif” harfinin kesrasıyla okurken, geri kalanlar “elif”in fethasıyla okumuştur.⁶⁵⁷ Ebû Ali'ye göre; Hemzenin fethasıyla okunur. Çünkü bu fiil harf-i cerr ile ayrılır. Bu durum tıpkı “يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ” “Onlar gaybe inanırlar.”⁶⁵⁸ ve “يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ” “Putu inanıyorlar...”⁶⁵⁹ ayetlerinde olduğu gibidir. Harf hazfedilip, fiil vasledildiğinde “ أن ” nasb durumunda olur veya genel kaidenin hilafına kesra okunur. Elif’i kesra okuyanların, muzmar kavle hamletmeleri “İnandım ve dedim ki, şüphesiz...” demeleri gibidir. Kavlin ızmarının benzer örnekleri çoktur ve bu daha güzeldir. Çünkü “ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي ” kavli iman manasındadır. Rummâni'ye göre; “أن” kesra okuyanlar “ آمَنْتُ ” bedel kılarken, fetha okuyanlar “ آمَنْتُ ” amel ederek okumuşlardır.⁶⁶⁰

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ

“Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah’a mahsustur. Bütün işler O’na döndürülür.”

(Hûd -123)

Tûsî'nin nakline göre, ayette yer alan “ يُرْجَعُ ” fiilini Nafi’ ve Hafs “yâ”nın zammesi ve “cîm”in fethasıyla okumuştur. Medineli imamlar, İbn Âmir, Hafs ve Yakûb bu ayette ve Neml sûresinde “yâ” ile okumuşlardır. Geri kalan kıraât imamları ise “tâ” ile okumuştur.⁶⁶¹ Müellifin açıklamasına göre, “yâ”nın zammesiyle okuyanlar

⁶⁵⁷ Hamze, Halef ve Kisaî hemzenin kesrasıyla okurken, gerisi fethayla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 330; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 103; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 367; Mekkî, *el-Keşf*, I, 522; Dâni, *et-Teysîr*, s. 100; İbnü'l- Bâziş, *el-İknâ'*, s. 408; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 336; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 287; Dimyâtî, *İthaf*, II, 40.

⁶⁵⁸ Bakara- 2/3.

⁶⁵⁹ Nisa – 4/51.

⁶⁶⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 292.

⁶⁶¹ Nafi’ ve Hafs “yâ”nın zammesi ve “cîm”in fethasıyla okurken, gerisi “yâ”nın fethası ve “cîm”in kesrasıyla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 353; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 108 – 109; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 375; Mekkî, *el-Keşf*, I, 538; Dâni, *et-Teysîr*, s. 103; İbnü'l- Bâziş, *el-İknâ'*, s. 410; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 353; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 209; Palûvî, *Zübde*, s. 72; Dimyâtî, *İthaf*, II, 58.

“ ثُمَّ رُدُّوْا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمْ الْحَقَّ ” “Sonra hepsi, gerçek sahipleri Allah’a döndürülürler”⁶⁶² kavlini delil göstermişlerdir. Onların işleri Allah’a döner manasındadır. “Yâ” yi fetha okuyanlar ise, “ وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ ” “O gün buyruk yalnız Allah’ındır”⁶⁶³ kavlini delil göstermiştir. Müellife göre, bu iki kıraât birbirine yakın anlamlıdır. “Tâ” ile okuyanlar “ تَعْمَلُونَ ” buradaki hitabı Peygambere (s.a.s) ve ümmetine hasretmiştir. Bu daha kapsamlıdır. “Yâ” ile okuyanlar ise, kâfirlerden bahseden önceki ayetlere hamletmişlerdir.⁶⁶⁴

1.3.Hadislerden İstidlâl

Tûsî’nin kıraât tercihlerinde kullandığı delillerden bir diğeri de Peygamber (s.a.v)’den gelen hadislerdir. Bilindiği üzere Tûsî, Şiâ’nın temel hadis kaynaklarından olan *Tehzîbu’l-Ahkâm* ve *el-İstibsâr* eserlerinin müellifidir. Tûsî’nin hadis alanında çalışmaları olmasına karşın, tefsirinde kıraât tercihlerini belirtirken hadisleri delil olarak kullandığı örneklerin az olması dikkat çekmektedir. Konu ile ilgili olarak aşağıda yer alan örnekleri zikredebiliriz:

وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

“Başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın.” (Maide – 6)

Tûsî’nin aktarımına göre, ayette geçen “ وَأَرْجُلَكُمْ ” kelimesini Nafi’, İbn Âmir, Kisaî, Hafs, Yakûb, Nekkar hariç A’meş nasb ile okurken, gerisi cerr ile okumuştur. “لَأَمْسَتُمْ” kelimesini elifsiz olarak Hamze, Kisaî ve Halef okudu. Geri kalan imamlar, burada ve Nisa sûresinde elif ile okudu.⁶⁶⁵ Tûsî cerr ve nasb kıraâtinin dilsel analizini yaptıktan sonra mezhebî düşüncesine uygun düşen “ayakları meshetmek” kıraâtini tercih eder ve delil olarak da Peygamber Efendimiz’den (s.a.v) gelen rivayetlere

⁶⁶² Enam – 6/62.

⁶⁶³ İnfitar – 82/19.

⁶⁶⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 418.

⁶⁶⁵ Nafi’, İbn Âmir, Kisaî, Hafs, Yakûb nasb ile okurken, gerisi cerr ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 242 – 243; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 67; Mekkî, *el-Keşf*, I, 406; Dâni, *et-Teyşîr*, s. 82; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 394; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 221 – 223; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 254; Palûvî, *Zübde*, s. 50 Dimyâtî, *İthaf*, I, 501.

başvurur: “Evs b. Ebî Evs’den: Rasulullah (s.a.v)’in abdest aldığını gördüm, ayaklarını meshediyordu.”⁶⁶⁶

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ

“Müminlerden özür sahibi olmaksızın (cihaddan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda malları ve canları ile cihad edenler eşit olmazlar” (Nisa – 95)

Medineli kıraât imamları ve İbn Kesîr “ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ ” kavlini nasb ile okurken, geri kalanlar ref’ ile okumuştur.⁶⁶⁷ Müellife göre ref’ okuyanlar “ الْقَاعِدُونَ ” kelimesinden sıfat kılmışlardır. Nasb ile okuyanlar ise, istisnâ olarak okumuştur. Bu Ebû’l- Hasen ve Ahfeş’in tercihidir.

Tûsî kıraât vecihlerini verdikten sonra sahabeden gelen rivayetle, kelimenin nasb alametine delalet ettiği için nasb kıraâtini güçlü bulduğunu şu şekilde izah etmektedir: Berâ b. Azîb, Zeyd b. Erkâm ve Zeyd b. Sabit’in kavline göre; “ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ ” ayeti nâzil olunca âma olan Amr ibn Ümmü Mektûm, Rasulullah (s.a.v)’a geldi ve “ Ben âmâyım, durumum nedir?” diye sordu. “ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ ” kavli ininceye dek ayrılmadı. Bu yüzden nasb ile okuyanların kıraâti daha güçlüdür.⁶⁶⁸

Örneklerden hareketle Tûsî’nin rivayetten hareketle kıraâti delilledirdiği görülmektedir. Mezhebî düşüncesini yansıtan kıraâtleri ayet ve hadislerle destekleyerek delillendirmiştir.

1.4.Ehl-i Beyt İmamlarının Görüşleriyle İstidlâl

Tûsî, kıraât vecihleri arasında tercihte bulunurken, ilgili kıraâtlerden ehl-i beyt imamlarından gelen bir nakil varsa, kıraât tercihini ehl-i beyt imamlarından şâhid getirip, tercihini onlardan yana yapmaktadır.

⁶⁶⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 299 – 304.

⁶⁶⁷ Kisaî, Nafi’, İbn Âmir “ الْقَاعِدُونَ ” den istisna olarak nasb ile okurken, geri kalan “ الْقَاعِدُونَ ” den sıfat olarak ref’ ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 237; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 64; Mekki, *el-Keşf*, I, 396; Dâni, *et-Teysîr*, s. 81; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 393; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 210; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 251; Dimyâtî, *İthaf*, I, 489.

⁶⁶⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 176 – 177.

Tûsî'nin hem İmamiyye Şiâsına mensup olması hemde Şiâ'nın meşhur hadis âlimlerinden birisi olmasına rağmen, tefsirinde yer alan kıraâtleri ehl-i beyt açısından değerlendirmesinin örnekleri oldukça azdır. Onun, ehl-i beyt imamlarının isimlerini daha çok ayetleri mana açısından tefsir ederken ele aldığı görülmektedir. Bundan dolayı kıraâtleri zikrederken ehl-i beyt imamlarına atıfta bulunduğu örnekler azdır. Söz konusu örneklere daha çok fikhî ve itikadî görüşlerini belirtirken başvurmuştur.

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَآئِرٍ

“Biliyorsunuz ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdi.”

(İsra – 102)

Tûsî'nin aktarımına göre, sadece Kisaî “لقد علمت” şeklinde “tâ”nın zammesiyle okurken, geri kalan fethayla okumuştur. Müellifin açıklamasına göre fethayla okuyanlar, Firavn ve ona tâbi olanlar Musa'nın emrinin doğruluğunu bildi, anlamında okumuşlardır. Bu sözlerine Allah'ın şu ayetleri delil göstermişlerdir: “لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ * وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ”,⁶⁶⁹ الرَّجْرَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ ظُلْمًا وَعُلُوًّا”⁶⁷⁰ Müellif “tâ”yı zamme okuyanlara göre bilen Musa olduğunu aktarmaktadır. Görüşlerine ayetten delil getirmektedirler: “قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ”⁶⁷¹ Ayette peygamberin ilmi küçümsenmiştir. Çünkü mecnun bilemez. Peygamber'den bu durum nefyedilmiştir. Ayette bu anlamda düşünüldüğünde, “onun getirdiğinin sıhhatini biliyorsun, bu bir sihir değildir, sahih bir ilimdir.” şeklindedir. Tûsî'ye göre ayet, zammeli veche delil olmaktadır. Çünkü bu kıraât Hz. Ali'den rivayet edilmektedir.⁶⁷² Görüldüğü üzere Tûsî tercihini Hz. Ali'den rivayet edilen zammeli kıraâten yana kullanmaktadır.

وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ

“Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin” (Bakara – 119)

⁶⁶⁹ A'raf – 7/134.

⁶⁷⁰ Neml – 27/13,14.

⁶⁷¹ Şuarâ – 26/27.

⁶⁷² Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 361 – 362.

Tûsî'nin naklettiğine göre, Nafi' " لا تسأل " şeklinde "tâ"nın fethası ve "lâm"ın cezmiyle nehiy üzere okumuştur. Bu kıraâti Ebû Cafer Muhammed b. Ali el-Bâkır, İbn Abbas rivayet etmektedir. Geri kalan ise, failini zikretmeksizin (meçhûl) haber lafzı olarak okumuştur. Konuyu dil açısından değerlendiren Tûsî, " تُسْأَلُ " lafzının iki ihtimali olabileceğinden, ilkinin isti'naf cümlesi, ikincisinin hal olup nasb durumunda olmasından bahsetmektedir. Nasb durumunda olduğunda anlamı; "Cehennemliklerden sorumlu değilsin" şeklindedir. Fethalı kıraâti tercih eden müellif, Übeyy b. Ka'b'ın " ما تُسْأَلُ " kıraâtini ve İbn Mes'ud'un " ولن تسأل " kıraâtini zikrederek söz konusu kıraâtlerin sahih olmadığını belirtmektedir.⁶⁷³

إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مِّنْ يَّخْشَاهَا

"Sen ancak ondan korkacakları korkutursun" (Naziât – 45)

Tûsî'nin zikrettiğine göre, Ebû Cafer, Ayyâş " إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مِّنْ يَّخْشَاهَا " kavlini tenvinle okurken, geri kalan izafetle okumuştur. Müellifin açıklamasına göre her iki kıraâtin manası da birdir. Tenvinle okuyanlar " مِّنْ " burada nasb durumundadır. Müellife göre tercih edilen kıraâtte budur. Çünkü " مُنذِرًا " kavli haldir. İzafetle okuyanlar ise " عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ " ⁶⁷⁴ kavlindeki gibi hafiflik olması için bu şekilde okumuşlardır. İzafetle okuyanlar, cerr kılmıştır. " مُنذِرٌ " Pygamber (s.a.v)'dir. Nitekim Allah " إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ " ⁶⁷⁵ buyurmuştur. Müellifin açıklamasına göre, " هَادٍ " Hz. Ali'dir ve o insanları hakka çağırır çağırıcıdır.⁶⁷⁶

Örneklerde de görüldüğü üzere Tûsî, kıraât vecihlerini naklederken ehl-i beyt tarafından gelen bir rivayet varsa onu aktarmış ve tercihini ehl-i beytten yana kullanmıştır. Tûsî'nin ehl-i beyt merkezli ele almış olduğu kıraât örnekleri oldukça azdır.

⁶⁷³ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 494.

⁶⁷⁴ Ahkâf – 46/24.

⁶⁷⁵ Râ'd – 13/7.

⁶⁷⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 204.

1.5. Kalamî Mülâhazalarla İstidlâl

Kelamî açıdan kıraât vecihlerini ele alan müfessirler, genelde mezhebi düşüncelerini yansıtan kıraâttten yana tercihte bulunmaktadır. Genelde Tûsî'nin ayrıntıya girmeksizin kıraât vecihlerini zikrederken, kelam ve fikhî konu alan ayetlerde mana, mantık ve dil açısından uzun açıklamalarla ele aldığına şahit olmaktadır. Örneklerine az rastladığımız mezkûr konu hakkında tefsirde yer alan açıklamalar şu şekilde yer almaktadır:

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا

“Sonra Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret eden ... (kimselerin yanındadır)”

(Nahl – 110)

Tûsî'nin aktarımına göre, sadece İbn Âmir, “فُتِنُوا” şeklinde fiili “onlar için” kılarak okurken, geri kalan imamlar, “فُتِنُوا” ayette geçtiği şekilde faili zikretmeksizin meçhûl olarak okumuştur.⁶⁷⁷ Müellifin açıklamasına göre Araplar, “فتنت زيدا” derler ve bu iyi bir lehçedir.

Fâili açıkça zikretmeden (meçhûl) okuyanların delili; Ayet, Medine’de eziyet gören zayıflar için nâzil oldu ki bunlar da Bilal, Ammar ve Sâhib (r.anhüm)’dir. Onlar, onların dinlerinden dönmesine hamlettiler. Ancak müellife göre, bu sahabeler takiiye yapmışlardır. Ammar’da onlardandı. Çünkü o, bu takiiyeyi açıkça yapmış, daha sonra da hicret etmiştir.

İbn Âmir’in kıraâtinin manası, onlardan bazıları kendi kendilerine nefislerini fitneye düşürmelerinden sonra takiiyelerini izhâr ettiler, şeklindedir.

Tûsî, kıraâtleri delilleriyle izah ettikten sonra, devam eden ayetlerde mezhebî düşüncesine dayanak bulduğu mezkûr ayeti açıklamaya devam etmektedir: “إِنَّ رَبَّكَ مِنْ

⁶⁷⁷ İbn Âmir mezkûr kavli “fâ” ve “tâ”nın fethasıyla okurken, gerisi “fâ”nın zammesi ve “tâ”nın kesrasıyla meçhûl olarak okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 376; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 123; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 402; Mekkî, *el-Keşf*, II, 110; Dâni, *et-Teyisr*, s. 113; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 419; Ebû Zûr'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 395; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 305; Palûvî, *Zübde*, s. 81; Dimyâtî, *İthaf*, II, 110.

”بَعْدَهَا لَعْفُورٌ رَّحِيمٌ“ kavli de onlar takiyye yapsa bile, Allah hatalardan bağışlar, affeder, anlamına delalet eder. Bu durumda takiyye günah olmamaktadır ⁶⁷⁸

Görüldüğü üzere müellif, Şiâ'nın temel prensiplerinden olan “takiyye” meselesini kıraât vecihlerinden hareketle ele almış ve kıraâti takiyye manasına hamlederek ayeti yorumlamıştır.

” مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذَا مُنظَرِينَ * إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ “

“Biz, melekleri ancak hak ve hikmete uygun olarak indiririz. O takdirde onlara mühlet verilmez. Şüphesiz o Zikr’i biz indirdik! Onun koruyucusu da elbette biziz.”

(Hicr – 8, 9)

Mezkûr konuyla ilgili başka bir ayetin tefsirinde Tûsî, “ مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ ” kavlini Hamze, Kisaî ve Asım’dan Hafs’ın “nûn” ve “ الْمَلَائِكَةُ ” kelimesini nasb ile okuduklarını, Asım’dan Ebû Bekr hariç geri kalan imamların ise, “tâ” ve “ الْمَلَائِكَةُ ” kelimesini ref’ ile okuduklarını nakletmektedir. Ebû Bekr ise, “tâ” ve meçhûl olarak okumuştur. ⁶⁷⁹

Müellifin açıklamasına göre, “nûn” ile okuyanların delili; “ وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ ” şeklindeki “ الْمَلَائِكَةَ ” ⁶⁸⁰ “Biz onlara ancak melekleri indirseydik...” ayetidir. “تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ” “tâ” harfinin fethasıyla okuyanların delili de; “تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ فِيهَا” ⁶⁸¹ “O gece melekler ve ruh inlerler” ayetidir. Ebû Bekr’in meçhûl kıraâtinin delili ise; “ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا ” ⁶⁸² “Melekler bölük bölük indirilecektir.” ayetidir.

Kıraâtin tevcihini yapan Tûsî, mana cihetinden açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre, “ مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ ” kavlinin manası, Melekler hak ile inelerler yani,

⁶⁷⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 283.

⁶⁷⁹ Ebû Bekr “tâ”nın zammesiyle “zây” meftuh okurken, “ الْمَلَائِكَةُ ” lafzını ref’ okumuştur. Hamze, Kisaî, Halef iki “nûn” ile “تَنْزِيلٌ” şeklinde ilk “nûn” mazmum, ikincisi meftuh olarak okumuş, “ الْمَلَائِكَةُ ” lafzını da nasbetmiştir. Gerisi, meftuh “tâ” ve “ الْمَلَائِكَةُ ” lafzını ref’ okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 366; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 118; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 395; Mekki, *el-Keşf*, II, 29; Dâni, *et-Teyisr*, s. 110; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 417; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 381; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 301; Dimyâfî, *İthaf*, II, 94.

⁶⁸⁰ En’am – 6/111.

⁶⁸¹ Kadr – 97/4.

⁶⁸² Furkan –25/25.

yanındakini göz açıp kapayıncaya kadar batılla değiştirmeye kalkmazlar. Konuyla ilgili diğer âlimlerinde görüşlerini zikreden Tûsî, Hasen ve Mücahid'e göre, Melekleri, onlarla âyetlerle iman etmezlerse, köklerini kazımaları için ancak azapla indiririz, şeklinde anlamlandırmışlardır. Onlara göre bu durum kendilerinden öncekilerinin durumu gibidir ki onlara istedikleri ayetler geldiği halde iman etmemişlerdir.

Müellife göre, devamında yer alan ayette “إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ” kavlindeki “ zikir” den maksat Hasen, Dahhâk ve başkalarının kavline göre, Kur’andır. “ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ” yani Kur’an’ı ziyade ve noksanlıktan koruyacağız, anlamındadır.

Ferrâ'ya göre “ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ” kavlinde geçen “hâ” zamirinin Peygamber (s.a.v)'den kinaye olması caizdir. Bu durumda, Kur’an’ı biz indirdik ve biz Muhammed’in koruyucusuyuz, anlamında olur.

Tûsî, Hicr sûresi sekiz ve dokuzuncu ayeti kıraât, dil ve mana açısından ele aldıktan sonra, kelimî çizgide Şiâ'nın Mutezile ile paralel düşünceye sahip olduğu “Kur’an’ın hâdis olması” ile ilgili görüşüne katıldığı görülmektedir. Söz konusu ayetlerin devamında açıklamalarına şu şekilde devam etmektedir:

“Bu ayet, Kur’an’ın hudûsuna delildir. Çünkü indirilen ve korunmuş olan Kur’an ancak muhdes olur. Kadîm olanlar için ne bu Kur’an’ın inmesi caizdir ne de korunmaya ihtiyacı vardır.”⁶⁸³

Allah’ın kelam sıfatının bir uzantısı olarak meydana gelen halku'l-Kur’an mevzusunda Tûsî'nin, Mutezile ile aynı görüşü paylaştığı bizzat kendi açıklamalarından görülmektedir.

كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا

“Bütün bu sayılanların kötü olanları, Rabbinin nezdinde sevimsiz şeylerdir.”

(İsra – 38)

⁶⁸³ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 190 – 191.

İbn Kesîr, Ebû Amr ve Nafi' "سَيِّئُهُ" lafzını muzafsız ve tenvinli olarak okurken, geri kalanlar, izafetle okumuşlardır.⁶⁸⁴ Müellifin açıklamasına göre zamiri izafetle okuyanlar, iyilik ve kötülüklerin öncesinde yani "وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ" "وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا" kavlinde bahsi geçmiştir.

Bu açıklamalardan sonra Tûsî'nin, Mutezile ile paralel düşünerek Allah'ın kimseye zulmetmeyeceği görüşünü savunduğu görülmektedir. Daha önce de geçtiği üzere İmamiyye'ye göre, Allah'ın çirkin fillere nispet edilmesinden tenzih edilmesi gerekmektedir. Tûsî'ye göre, hüsün ve kubuh aklidir. Aslah olanı yaratmak, bazı durumlarda Allah'a vacipken bazı durumlarda da vacip değildir.⁶⁸⁵ Bu görüş çerçevesinde müellif ayetin tefsiri hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır: "Burada özellikle kötülükten sakındırma vardır. Allah katında bu mekruhtur. Çünkü Allah, haseni mekruh görmez. Übeyy'in kıraâtı bunu güçlendirmektedir. O "كَانَ سَيِّئَاتِهِ" şeklinde cemi' muzafla okumuştur. Başkaları da bundan sadece yasaklamayı kastederek, Allah'ın hasenden nehyetmediğini bilakis mekruhun tümünden nehyettiğini söylemektedir. "كُلُّ" lafzı cemi' anlamında olan müfred bir lafızdır. Bunun müfred lafızla olduğunu söylediler ve "وَكُلُّ أُمَّةٍ دَاخِرِينَ"⁶⁸⁶ "Hepsi boyunları bükük olarak ona gelirler" "مَكْرُوهًا" lafzı "عِنْدَ رَبِّكَ" kavlindeki zamirden hal olarak nasb veya "سَيِّئُهُ" lafzından bedel olmaktadır."

Müellifin konuyla ilgili açıklamasının ardından son olarak batıl gördüğü Mücbire mezhebine atıfta bulunmaktadır. Ona göre, bu ayet Mücbire mezhebinin "Allah'ın masiyeti istediği" görüşünün batıl olduğuna delildir. Çünkü bu ayet, açık bir şekilde kötü fiillerin Allah katında mekruh olduğuna delalet etmektedir.⁶⁸⁷

Örneklerden de görüldüğü üzere, Tûsî bahse konu olan kıraât vecihlerini mezhebî düşüncesi çerçevesinde ele alarak bir değerlendirme de bulunmuştur.

⁶⁸⁴ Nafi', İbn Kesîr, Ebû Amr mezkûr kelimeyi tenvinle okurken, gerisi izafetle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 380; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 406; Mekkî, *el-Keşf*, II, 46; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 114; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 403; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 307; Palûvî, *Zübde*, s. 82; Dimyâtî, *İthaf*, II, 118.

⁶⁸⁵ Tûsî, *en-Nihâye*, s. 358 – 359.

⁶⁸⁶ Neml – 27/87.

⁶⁸⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 321 – 322.

1.6. Fıkhî Mülâhazalarla İstidlâl

Farklı kıraâtler, ayetlerden hüküm istinbât etmek için kullanılmıştır. Şî mezhebine mensup olan Tûsî, fıkıhla ilgili kıraât ihtilaflarını kendi görüşü çerçevesinde değerlendirerek ele almaktadır.

وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

“Başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın.” (Maide – 6)

Tûsî'nin aktarımına göre, ayette geçen “وَأَرْجُلَكُمْ” kelimesini Nafi', İbn Âmir, Kisaî, Hafs, Yakûb, A'meş nasb ile okurken, gerisi cerr ile okumuştur.⁶⁸⁸ “لَا مَسِّئُمْ” kelimesini elifsiz olarak Hamze, Kisaî ve Halef okudu. Geri kalan imamlar, burada ve Nisa sûresinde elif ile okumuştur.

Müellifin açıklamasına göre, “وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ” kavlini cerr ile okuyanlar, başı meshetmenin vacip olması gibi ayakları da meshetmenin gerekli olduğunu söylemişlerdir. Nasb ile okuyanlar ise, “وَجُوهَكُمْ” lafzına atfetmişlerdir. Çünkü bu yerde nasb durumundadır.

Tûsî cerr ve nasb kıraâtinin dilsel analizini yaptıktan sonra mezhebî düşüncesine uygun düşen “ayakları meshetmek” kıraâtini tercih eder ve delil olarak da bu kıraâtî okuyanların isimlerine işaret eder: Meshi söyleyenler, İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Ebû Ali el-Cübbâî ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve başkaları bu görüştedir.

Bunun dışında Tûsî'ye göre ayakları meshetmek kitapta geçerken, yıkamak ise sünnette yer almaktadır. İkinci kez, Taberî'nin de bu görüşte olduğu vurguladıktan sonra Şîâ nezdinde kabul gören görüşün bu olduğunu belirtmektedir. Ardından sözlerine hadislerden delil sunmaktadır:

⁶⁸⁸ Nafi', İbn Âmir, Kisaî, Hafs, Yakûb nasb ile okurken, gerisi cerr ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 242 – 243; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 67; Mekkî, *el-Keşf*, I, 406; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 82; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 394; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 221 – 223; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 254; Palûvî, *Zübde*, s. 50 Dimyâtî, *İthaf*, I, 501.

İbn Abbas'tan İkrime; Abdestin iki yıkama ve iki mesih olduğunu, ayaklar konusunda da yıkamanın değil, meshetmenin olduğunu rivayet etmiştir. Katade'nin kavline göre; Allah iki mesh ve iki yıkama farz kılmıştır.

Konuyla ilgili başka bir rivayet ise: “Evs b. Ebî Evs'den: Rasulullah (s.a.v)'in abdest aldığını gördüm, ayaklarını meshediyordu.”

Tûsî, konu ile ilgili son delil olarak Hz. Ali'nin abdest alırken ayaklarını meshettiğini nakletmiştir.⁶⁸⁹

أَوْ لَأَمْسَنْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا

“Kadınlara dokunmuşsanız, su bulamadığınız takdirde teyemmüm edin.” (Nisâ – 43)

Hamze ve Kisaî “ أَوْ لَأَمْسَنْتُمُ النِّسَاءَ ” kavlini “elifsiz” okurken, geri kalan, “elif” ile okumuşlardır.

“Elif” ile okuyanlara göre, cima anlamında olur. Tûsî'nin izahına göre, bu Hz. Ali'nin kavlidir. Ayrıca İbn Abbas, Mücahid, Katade ve Ebû Ali el-Cübbâî'de bu görüştedir. Söz konusu kıraâti Ebû Hanife'de tercih etmiştir. “Elifsiz” okuyanlar ise, cima olmaksızın, el ile veya başka şekilde bir dokunmayı kasetmişlerdir. Bu görüşün sahipleri de İbn Mes'ûd, Ubeyde, İbn Ömer, Şa'bî, İbrahim, A'tâ'dır. Şâfî'de bu kıraâti tercih etmiştir.

Tûsî'ye göre sahih olan ilk kıraâttir yani “elif” ile okunan kıraâttir. Bu kıraâti ayrıca Taberî, Cübbâî ve Belhî'de tercih etmiştir. “ والملاسة ” ve “ واللمس ” kelimeleri aynı manaya gelmektedir.⁶⁹⁰

وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ

“Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın” (Bakara – 222)

Hafs hariç Kûfeli kıraât âlimleri “ حَتَّى يَطْهُرْنَ ” şeklinde “tâ” ve “hâ” harflerini teşdîd ile okumuşlardır. Geri kalan imamlar ise, tahfif ile okumuşlardır.⁶⁹¹

⁶⁸⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 299 – 304.

⁶⁹⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 96 – 97.

⁶⁹¹ Hamze, Kisaî, Ebû Bekr, Halef “ حَتَّى يَطْهُرْنَ ” şeklinde “tâ” ve “hâ”nın şeddisiyle okurken, geri kalan “ حَتَّى يَطْهُرْنَ ” şeklinde “tâ”yı tahfif ve “hâ”nın zammesiyle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 182; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 43; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 269; Mekkî, *el-Keşf*, I, 293 – 294; Dâni,

Tahfif ile okuyanlara göre, “kan onlardan kesilince” manasındadır. Teşdîd ile okuyanlara göre ise “gusledince” manasındadır. Hasen, Ferrâ, Mücahid ve Tâvûs’a göre, “abdest alınca” manasındadır. Tûsî’nin açıklamasına göre, Şîâ mezhebince doğru olan da budur.

Teşdîd ile okuyanlara göre, kelimenin aslı “ **يَطْهَرْنَ** ” şeklindedir ve “tâ” harfi “tâ” harfine idğam edilmiştir. Bizce doğru olan, kadının kanı kesildiğinde ve temizlendiğinde cima caiz olur. Gusul almazsa o zaman fercini yıkar. Bunun hilafı olan görüşlerde vardır. Teşdîd ile okunan kıraâtte yıkamak yeterlidir. Tahfif ile okuyanlar ise, yıkamayla yeterli bulmamıştır. Sahih olanda budur. Teşdîd ile okunan kıraâtte abdest alınmasının kastedilmeside mümkündür.⁶⁹²

1.7.Mushaf İmlâsı Yönünden İstidlâl

Kıraâtlere mushaf imlâsı yönünden sıkça atıfta bulunan Tûsî, kıraâtleri bu açıdan ele alarak mushaf imlâsına uyulması gerektiğini yaptığı tercihlerle vurgulamaktadır. Konuyla ilgili örnekler aşağıda geldiği şekildedir:

يُحَلِّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا

“Onlar orada altından bilezikler ve incilerle bezenirler.” (Hacc – 23)

Tûsî’nin nakline göre, Nafi’, Ebû Bekr “ **وَلُؤْلُؤًا** ” kelimesini nasb ile okurken, geri kalan, cerr ile okumuştur. Müellife göre, cerr ile okuyanlar, “ **مِنْ ذَهَبٍ** ” kavline atfederek, incilerle ve altından bileziklerle süslenirler, takdirinde okumuştur. Nasb ile okuyanlar ise, incilerle süslenirler takdirinde, kelimeyi cümlenin konumuna göre atfetmişlerdir. Asımdan ilkin hemzeyle, ikinci hemzeyi de yumuşatarak okuduğu rivayet edilmiştir. Bunun tersi de rivayet edilmiştir. Gerisi, ikisini de hemzeli okumuştur. Müellife göre, her biri Arapçada caizdir, ancak nasb ile okunan kıraât daha kuvvetlidir. Çünkü mushafta elif ile yazılıdır.⁶⁹³

et-Teyysîr, s. 68; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 380; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 134 – 135; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 227; Dimyâtî, *İthaf*, I, 407.

⁶⁹² Tûsî, *et-Tibyân*, I, 187 – 188.

⁶⁹³ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 234.

لَأَهَبَ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا

“Sana temiz bir oğul vermeye geldi.” (Meryem – 19)

Tûsî'nin nakline göre, Ebû Amr, Verş ve Kâlûn rivayetiyle Nafi' “لِيَهَبَ لَكَ” kavlini “yâ” ile okurken, geri kalanlar “لَأَهَبَ” kelimesini mana üzere “hemze” ile okumuştur.⁶⁹⁴ Bu da “Sana oğul vereyim diye” takdirindedir. Hasen'in kavline göre manası “Allah'ın izniyle sana bir oğul vereyim” şeklindedir. Tûsî'nin belirttiğine göre Ebû Ubeyde, Ebû Amr'ın kıraâtini zayıf bulmuştur. Çünkü söz konusu kıraât mushaf hattının hilafınadır.⁶⁹⁵ Tûsî'nin mushaf imlâsına uymadığı gerekçesiyle Ebû Ubeyde'nin rivayetine atıfta bulunarak, Ebû Amr'ın kıraâtini tercih etmediği görülmektedir.

وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ

“O gayb hakkında cimri değildir.” (Tekvir – 24)

Tûsî'nin nakline göre, İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisaî ve Ruveys “بِظَنِينٍ” şeklinde “zâ” harfiyle okumuştur.⁶⁹⁶ O, gayb konusunda müttehem (töhmət altında olan) değildir. Gayb ise Kur'an'dır. Allah'tan haber veren ahkâmları ve daha başka şeyleri içerir. Geri kalanlar ise, “dât” harfiyle okumuştur. Cimri değildir, Allah'ın kendisine vahyettiği şeyler hususunda kimseyi menetmez, anlamındadır. Müellifin açıklamasına göre, mushafta “dât” harfi ile yazılmıştır.⁶⁹⁷

سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ

“İsrailoğullarına sor, biz onlara nice mucizeler verdik.” (Bakara – 211)

⁶⁹⁴ Verş, Ebû Amr, Yakûb mezkûr kavli “yâ” ile okurken, gerisi hemzeyle okumuştur. Hulvânî “لِيَهَبَ لَكَ” şeklinde hemzesiz okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 408; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 141; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 424; Mekkî, *el-Keşf*, II, 86; Dâni, *et-Teysîr*, s. 120; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 426; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 440; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 317; Palûvî, *Zübde*, s. 88; Dimyâtî, *İthaf*, II, 155.

⁶⁹⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 89.

⁶⁹⁶ İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisaî, Ruveys “zâ” ile okurken, geri kalan “dât” ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 673; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 239; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 617; Mekkî, *el-Keşf*, II, 364; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 481; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 752; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 398 – 399 Palûvî, *Zübde*, s. 142; Dimyâtî, *İthaf*, II, 522.

⁶⁹⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 221.

Müellife göre, Hicazlılar “ سَلَّ ” fiilini hemzesiz olarak okurken, Benî Temîm’den bazıları da “ اسأل ” şeklinde hemzeyle bu fiili söylemişlerdir. Temîmlilerden bazısı da “ اسل ” şeklinde hemzeyi atıp “elif” ile söylemişlerdir. Müellifin tercihinine göre, ilki daha güzeldir. Çünkü mushaf imlâsı bu şekildedir.⁶⁹⁸

وَقُولُوا حِطَّةً نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ

“*Hitta (Bizi affet) deyin ki, günahlarınızı silip ve kötülüklerinizi bağışlayalım.*”

(Bakara – 58)

Tûsî’nin nakline göre, Nâfi’ ve ehl-i Medine “ يعفر ” şeklinde “yâ”nın zammesi ve “fâ”nın fethasıyla okurken, geri kalanlar “nûn”un fethası ve “fâ”nın kesrasıyla okumuştur.⁶⁹⁹ Müellifin tevcihine göre, “râ” harfini kendinden sonra gelen kelimedeki “lâm” harfine idğam etmişlerdir. Ayet, kendinden önceki kısma bağlanmaktadır. Kurrâdan “nûn” kıraâtini tercih edenler, kendinden önce gelen “ ظَلَلْنَا ” ve “ قَلْنَا ” kelimelerine uygun olduğunu söylemişlerdir. Bu ayette yer alan “ خطاياكم ” kelimesinin okunuşunda ittifak ettiler. Ancak Araf ve Nûh sûrelerinde geçen mezkûr kelimedeki ihtilaf etmişlerdir. Çünkü Araf ve Nûh sûrelerinde mushafta eliften sonra “yâ” ile yazılıdır. Bakara sûresinde ise “elif” ile yazılmıştır.⁷⁰⁰

Örneklerden hareketle Tûsî’nin mushaf imlâsı yönünden kıraâtlere yaklaşımını incelediğimizde mushaf imlâsına tâbi olmanın sahih bir kıraât için ne kadar çok önem verdiğini göstermektedir. Müellifin tefsirinin çeşitli yerlerinde mushaf imlâsına vurguda bulunması ve bu açıdan kıraâtlar arasında bir tercihte bulunması, onun mushaf imlâsına uyulması gerektiği düşüncesini açık bir şekilde göstermektedir.

⁶⁹⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, II, 162.

⁶⁹⁹ Nâfi’ “yâ” ve “fâ”nın fethasıyla okurken, İbn Âmir “tâ” ile okumuştur. Geri kalan ise, “nûn” ile okumuştur. Ebû Amr “râ”yı “lâm”a idğam ederken, gerisi izhar ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 156; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 30; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 253; Mekki, *el-Keşf*, I, 243; Dâni, *et-Teyssir*, s. 63; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 373; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 97 – 98; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 215; Dimyâtî, *İthaf*, I, 364.

⁷⁰⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 334.

1.8. Lügavî / Dilsel Dayanakları

Tûsî'nin Arap diline olan yetkinliği ve tefsirinde kıraâtlerden sonra kelimelerin i'rabları üzerinde durması, kıraâtleri Arap dili açısından inceleyerek, dil açısından tercihler yapmasına sebep olmuştur. Ancak tüm tercihlerini dilsel açıdan yaptığını söylemek yanlış olur. Tûsî kıraâtlerin sıhhati ve mushaf açısından bir kıraâti inceledikten sonra Arap dili açısından değerlendirerek ele almaktadır. Bunu yaparken zaman zaman hangi kıraât vechinin daha uygun olduğuna işaret etmektedir ve bu özelliğiyle Arap dili açısından tercihte bulunan müfessirler arasında yer almaktadır.

Tûsî'nin kıraâtleri Arap dili açısından irdelemesini, değerlendirmemizi Arap dili çerçevesinin genel hatlarıyla Nahiv, Sarf, Lehçeler, Arap deyimleri, Arap şiirleri ve Belağat açısından ele alınmaktadır.

1.8.1. Nahiv Bilgisi

Tûsî'nin nahiv temelinde yapmış olduğu tercihlerin örnekleri aşağıda geldiği şekildedir:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى

“Senden önce de peygamber olarak, şehirde yaşayanlardan ancak kendisine vahyettiğimiz bazı erkekleri gönderdik” (Yusuf – 109)

Tûsî'nin aktarımına göre, Ebû Bekr “يُوحَى” lafzını “hâ”nın fethası ve “yâ” ile okurken, Hafs, “hâ”nın kesrası ve “nûn” ile okumuştur.⁷⁰¹ Ebû Ali'ye göre, “nûn” ile okunan kıraât vechi, “إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ” “Nuh'a vahyettiğimiz gibi sana da

⁷⁰¹ Hafs “nûn” ve “hâ”nın kesrasıyla okumuştur. Nahl – 43 ve Enbiya – 7/25 ayetlerinde de benzeri geçen mezkûr lafızları böyle okumuştur. Hamze, Kisaî, Halef Enbiyadaki ikinciye muvafakat etmiştir. Gerisi, dört yerde de “yâ” ve “hâ”nın fethasıyla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 351; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 382; Mekkî, *el-Keşf*, II, 14 – 15; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 106; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 413; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 365; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 296; Palûvî, *Zübde*, s. 75; Dimyâtî, *İthaf*, II, 77.

vahyettik”⁷⁰² kavlindeki gibidir. “Yâ” ile okunan ise, “ وَأُوحِيَ إِلَى نُوحٍ ” “Nuh’a vahyolundu”⁷⁰³ kavline benzemektedir.

“ حم * عسق * كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ ”⁷⁰⁴ kavline gelince, burada fiil, Allah’a isnad edilmektedir. Fâil vahyeyiyor. Fiil câr ve mecrûra dayandırılır ki bu durum caizdir. “اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”⁷⁰⁵ kavlindeki gibi mübteda ve haber olur. Müellife göre ilk kıraât daha güzeldir. Çünkü “الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”⁷⁰⁶ kavlinin mübtedanın haberi olarak sıfat olması daha güzel olur.⁷⁰⁷

وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتَوْهُمْ نَصِيبَهُمْ

“Yeminlerinizin bağladığı kimselere de kendi hisselerini verin” (Nisâ – 33)

Tûsî’nin nakline göre, Kûfeliler “عَقَدَتْ” lafzını elifsiz olarak okurken, geri kalanlar elif ile okumuştur. Elif’i isbat ederek okuyanlara göre akitleşme, yemini bağlamaya delalet eder. Bu konuda iki görüş vardır. Bir kısmı, bundan tüm yeminlerin kastedildiğini söylemektedir. Ancak Rummanî’ye göre bu bir hatadır.

Ebû Ali’ye göre, sıra cümlesinden ism-i mevsûle râci olunca, bu durumda mansub olması gerekir. Takdiri, yeminlerinizin kendileriyle akitleştiği kimseler, şeklinde olur. Bu durumda yemin lafzı, akitleşme kılınmıştır. İki durumda da kastedilen, yemin sahipleridir. Manasında, yeminleri sebebiyle ellerinizin akitleştiği, bağlandığı kimselere, şeklindedir. Muzaf hazfolundu ve yerine muzafun ileyh ikâme edildi. “فَعَاقَدَتْ” kelimesi de bu manaya benzer. Çünkü her bir nefis yeminleri sebebiyle bağlanır. “عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ” kavlinde “الحلف” hazfedilmiş ve onun yerine muzafun ileyh ikâme edilmiştir. İlk sözü manaya hamlettiler. Yani, yemin eden taraflardan her biri olmuş oldu. “عَقَدَتْ” diyenlerde lafza hamletti. Söz konusu lafız da “الأيمنان” kelimesidir. Çünkü fiil lafızda yemin sahiplerine isnad edilmez. Ancak “الأيمنان” lafzına isnad edilir.⁷⁰⁸

⁷⁰² Nisâ – 4/163.

⁷⁰³ Hûd – 11/36.

⁷⁰⁴ Şûrâ – 42/1,3.

⁷⁰⁵ Neml – 27/9.

⁷⁰⁶ Bakara – 2/129.

⁷⁰⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 97.

⁷⁰⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 80 – 81.

إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ

“Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaret olursa başka.” (Nisa – 29)

Kûfeliler “ تِجَارَةً ” lafzını nasb ile okurken, geri kalan imamlar, ref’ ile okumuşlardır.⁷⁰⁹ Ref’ okuyanlara göre mana; Ticaret durumu olması müstesna, şeklindeyken nasb ile okuyanlara göre mana; ticaret malları olması dışında, şeklindedir. Müellifin açıklamasına göre muzaf hazfolunarak muzafun ileyh yerine ikame edilmiştir. Buda munkatı bir istisna olur. Müellife göre “Bu ticaretin o ticaret olması müstesna” takdirinde olması caizdir. Tıpkı şairin dediği gibi:

إِذَا كَانَ يَوْمًا ذَا كَوَاكِبٍ أَشْنَعَا

“Yıldızı bol ve aydınlık bir gün (gece) olursa”

Bugün, o gündür, takdirinde olduğu gibidir. Buradan hareketle ref’ kıraâtini Tûsî daha güçlü bulmaktadır.⁷¹⁰

وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ

“Her kim iman eder ve salih amel ederse, ona mükâfat olarak daha güzeli vardır.”

(Kehf – 88)

Tûsî’nin nakline göre, Ebû Bekr hariç Kûfeli kıraât imamları “ فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ ” nasb ve tenvinle okurken, geri kalanlar ref’ ve izafetle okumuşlardır.⁷¹¹ Müellife göre, izafetle okuyanların, taatin karşılığı olarak kasdetmeleri muhtemeldir ki bu da en güzeldir. En güzelin karşılığı olarak cenneti kasdetmeleri de muhtemeldir ki o da cennettir. Tıpkı, “Şüphesiz Kur’an gerçek, kesin bilgidir.”⁷¹² kavli gibi. Tenvinle okuyanlar, en güzeli yani cenneti kasdetmişlerdir. Çünkü hüsnâ, cennettir. Müellife göre nasb olması iki şekilde izah edilebilir: Birincisi; Hal konumunda masdar olarak

⁷⁰⁹ Asım, Hamze, Kisaî, Halef nasb ile okurken, gerisi ref’ ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 231; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 305; Mekkî, *el-Keşf*, I, 386; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 79; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 391; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 199; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 249; Palûvî, *Zübde*, s. 47; Dimyâtî, *İthaf*, I, 478.

⁷¹⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 73 – 74.

⁷¹¹ Hafs, Hamze, Kisaî, Yakûb, Halef nasb ve tenvinle okurken, gerisi ref’ ve tenvinsiz okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 398 – 399; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 136; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 418; Mekkî, *el-Keşf*, II, 74; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 118; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ’*, s. 423; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 430; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 315; Palûvî, *Zübde*, s. 86; Dimyâtî, *İthaf*, II, 145.

⁷¹² Hakkâ – 69/51.

nasb olması durumu yani, ona karşılık olarak onlara cennet verilecektir, anlamındadır. İkincisi; Temyiz olarak nasb olmasıdır. Müellife göre bu da zayıftır.⁷¹³

1.8.2. Sarf Bilgisi

Tûsî kıraâtleri sarf açısından değerlendirirken bazen tercihte bulunmuştur. Konunun örnekleri aşağıda geldiği şekildedir:

وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ

“Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan sakının!” (Nisa – 1)

Tûsî’nin zikrettiğine göre, Kûfeli kıraât imamları “تَسَاءَلُونَ بِهِ” kavlini “sîn” harfini tahfif ile okurken, geri kalanlar şeddeyle okumuştur. Müellifin değerlendirmesine göre, Kûfelilerden tahfif ile okuyanlara göre bu vechin aslı “تَسَاءَلُونَ” şeklindedir. İki “tâ” dan biri hazfolunmuştur ki bu da aslolandır. Çünkü diğeri muzaridir. Şedde ile okuyanlar, birinden diğere olan yakınlık için iki “tâ” dan birini “sîn” harfine idğam etmişlerdir.⁷¹⁴

يُنزِلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ

“Kendi emriyle melekleri, kullarından dilediği kimseye vahiy ile gönderir.”

(Nahl – 2)

Tûsî’nin nakline göre, Ravh ve Ebû Bekr’den Kisaî “تنزل الملائكة” şeklinde “tâ” ve onu da fetha yaparak okumuştur. Ayrıca “nûn” ve “zây” fetha, “الْمَلَائِكَةَ” lafzını da ref ile “melekler indirilir” anlamında meçhûl olarak okumuştur. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Verş hariç geri kalan imamlar ise, “yâ” ile ve bu harfi de zammeli olarak okudu. Ayrıca “nûn” fetha, “zây” şeddeli ve kesralı olarak “الْمَلَائِكَةَ” lafzını da nasb ile

⁷¹³ Tûsî, *et-Tibyân*, VII, 69.

⁷¹⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 5.

“melekleri indirir” anlamında okudular. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Verş ise, “nûn”un sükûnu ve “zây”ı da tahfif ile okudular.⁷¹⁵

Kıraât vecihlerini aktaran müellif, kıraâtlerin dil açısından tevcihini şu şekilde yapmaktadır: “Yâ” ile okuyanlara göre fâil, “يُنزَلُ” fiilindeki zamir, yüce Allah’ın ismine râci olmaktadır. “Nûn”un iskânı, “zây”ın tahfifi ve teşdidi, her iki durumda caizdir. Allah-u Teâla iki şekilde de buyurmuştur: “إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ” “Zikr’i biz indirdik”⁷¹⁶ ve “وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ” “Sana bu Zikr’i indirdik”⁷¹⁷ Asım’dan rivayet edilen “te” kıraâtine gelince, “وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ” “Hani melekler şöyle demişti...”⁷¹⁸ kavlindeki gibi, fiili “الْمَلَائِكَةُ” lafzına isnad ederek müennes okumuştur. Fiilin yapısı mefulün bihtir ve onu da meleklerle isnad etmiştir. İlk kıraât daha açık, belirgindir.⁷¹⁹

وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ

“Ne yerde ne de gökte zerre ağırlığına... Rabbinden gizli olmaz” (Yunus – 61)

Tûsî’nin nakline göre Kisaî, “يَعْزُبُ” lafzını bu sûrede ve Sebe’ sûresinde “zây”ın kesrası ile okurken, geri kalanlar zammesiyle okumuşlardır.⁷²⁰ Müellife göre ikisi de dilde mevcut olan kullanımdır. Zamme olan kıraât daha fasih ve daha yaygındır.

Hamze, Halef ve Yakûb ayetin devamında yer alan “وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ” kavlinde iki yeri ref’ ile okurken, geri kalan iki yeri de fetha ile okumuştur. Müellifin açıklamasına göre, “أَفْعَلُ” vezninde “râ”yı fetha okumak, iki yerde de cerr durumundadır. Çünkü “مِثْقَالِ ذَرَّةٍ” kavlindeki sıfatın mecrurudur ve fetha ile okunur. Ref’ okuyanlar, mevsufa hamlettiler. “مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ” kavlinin mahalline cerr ile ref’

⁷¹⁵ Kisaî rivayetiyle Ebû Bekr mazmum “tâ” ve “zây”ın fethasıyla okurken, “الْمَلَائِكَةُ” lafzını ref’ ile okumuştur. Ravh “te”nin fethasıyla okumuştur. Gerisi şeddeyle okudu. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 370; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 120; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 397; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 385; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 302; Palûvî, *Zübde*, s. 89; Dimyâtî, *İthaf*, II, 101.

⁷¹⁶ Hicr – 15/ 9.

⁷¹⁷ Nahl – 16/44.

⁷¹⁸ Al-i İmran – 3/42.

⁷¹⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 223.

⁷²⁰ Kisaî, “zây”ın kesrasıyla burada ve Sebe’de okurken, gerisi iki yerde de ref’ ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 328; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 102; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 366; Mekki, *el-Keşf*, I, 520; Dâni, *et-Teyşîr*, s. 100; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, s. 408; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 334; Dimyâtî, *İthaf*, II, 36.

durumundadır. Buna örnek olarak “ وَكَفَى بِاللَّهِ ”⁷²¹ ve “ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ ”⁷²² ayetleri zikredilebilir. Ref’ okuyanlara göre bu örneklerdeki gibi sıfat olması caizdir. “ مَا لَكُمْ ” sözündeki gibi istisna olması da caizdir.

“ وَلَا أَصْغَرَ ” kavlinin “ دُرَّةٌ ” lafzına atfedilmesi de caizdir. Ancak müellife göre, bu sadece cerr durumunda olursa caiz olur. Çünkü bu durumda “ دُرَّةٌ ” lafzından başka lafız yoktur. “ دُرَّةٌ ” lafzına atfedilen Hamze’nin kıraâtı ise caiz değildir. Bu durumda diğerlerinin kavli caizdir. Çünkü “ دُرَّةٌ ” lafzına atfedildiğinde “ أَصْغَرَ ” lafzının mecrur olması gerekli olur. Ancak bu fethadır. Çünkü munsarif değildir. Böylece câr olarak atfedilmiş olur.⁷²³

Örneklerden hareketle Tûsî’nin sarf ve nahiv açısından kıraâtleri ele alıp tercihte bulunması, onun Arap dilini çok iyi bildiği ve yeri geldikçe bu yönünü kullanarak kıraâtleri dil açısından tahlil ettiğini göstermektedir. O, dil açısından kıraâtlerin değerlendirmesini yaparken bazen kendisi konuya açıklık getirmiş bazen de Basra dil âlimlerini kaynak olarak gösterip, görüşlerini zikretmiştir.

1.8.3. Lehçe Farklılıkları

Kur’an ilmi, Arap dili ve Arap lehçeleriyle yakın bir ilişki içerisindedir. Bundan hareketle kıraât ihtilaflarında lehçelerin rolü de oldukça önem taşımaktadır. Bu öneme binaen Tûsî’de tefsirinde vermiş olduğu kıraât vecihlerini dil açısından analiz ettiğinde zaman zaman bu vecihlerin hangi lehçelere ait olduğuna vurguda bulunmuştur. Lehçeler arasında bir tercihte bulunduğu, tercihini hep en fasih olanından yana kullanmıştır. Bu da genel itibarıyla Kureyş lehçesi olmaktadır. Konunun örnekleri aşağıda geldiği şekildedir:

⁷²¹ Nisa –4/6.

⁷²² Hûd –11/50.

⁷²³ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 271 – 272.

وَلِيَجِدُوا فِيكُمْ غُنْظَةً

“Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın) ve onlar sizde bir sertlik bulsunlar.”

(Tevbe – 123)

Tûsî'nin nakline göre, ayette yer alan “ غُنْظَةً ” kelimesini Asım'dan Mufaddal “ğayn” harfinin fethasıyla okurken, geriye kalan imamlar kesrayla okumuştur. Tûsî'nin izahına göre, Ebü'l-Hasen, insanların kıraâtinin kesra ile olduğunu, bunun Arapçaya uygun olduğunu belirterek fethayla okunan kıraâtin dilde mevcut olduğunu bilmediğini aktarmaktadır. Devamında Zeccâc'ın görüşüne yer veren Tûsî, Zeccâc'ın söz konusu kelimenin fetha, zamme ve kesra olmak üzere üç halde Arapçada mevcut olduğunu, kesra ile olan kıraâtin daha fasih olduğunu belirtmektedir. Kesralı kıraât Hicaz lehçesinde varken, zammelisi de Temîm lehçesinde vardır.⁷²⁴

Bu örnekte Tûsî'nin tercihini fasih lehçeden yana yaptığı görülmektedir. Bir başka örnekte şu şekildedir:

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

“Bizi sırat-ı müstakime ilet” (Fatıha – 6)

Tûsî'ye göre, Kunbûl'den İbn Mücahid rivayetiyle İbn Kesîr, İbn Hamdûn tarikiyle Kisaî ve Ruveys tarikiyle Yakûb, Kur'an'ın tamamında “ الصِّرَاط ” şeklinde “sîn” harfiyle okumuştur. Geri kalanlar, “sâd” ile okurken, Ali b. Sâlim rivayetiyle Hamze özel olarak iki yerde “sâd”ı işmam ile okumuştur. Müellife göre “sâd” kıraâti ile okumak en güzeldir. Çünkü “sâd” Kureyş lehçesindedir. Kureyş lehçesi ise en iyi lehçedir. Arapların çoğu ise “sîn” ile okumuştur. “zây” kıraâti ise Uzre, Ka'b ve Benî Kayn lehçesinde vardır.⁷²⁵ Konuyu lehçe merkezinden ele alan müellif, mezkûr kelimenin kaynakları olan lehçelerin isimlerini zikrettikten sonra içlerinden en iyi lehçe olması hasebiyle Kureyş lehçesini tercih ettiğini belirtmektedir.

⁷²⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 211.

⁷²⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 118 – 160.

وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ

“Fakat şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman, ‘şüphesiz biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz, derler” (Bakara – 14)

Tûsî'nin aktarımına göre, kıraât âlimlerinden kimi “ مُسْتَهْزِؤُونَ ” lafzını hemzeyle okurken, kimi de hemzeyi terkederek okumuştur.⁷²⁶ Müellifin açıklamasına göre, hemzeyi terkederek okumak, Kureyş ve Ğatafan'ın çoğunda olan bir söyleyiştir. Kinâne'den bazısı hemzeyi hazfetmiştir. Benî Temîm ve Kays ref' ile okunmasına işaret etmektedir. Hüzeyl ve Benî Temîm'in çoğu hemzeyi sâkin olarak telaffuz etmişlerdir.⁷²⁷

1.8.4. Arapçadaki Deyimsel İfadeler

Bazı kelimelerin Arap dili açısından daha çok kullanılması, bundan dolayı dil açısından daha güzel ve manaca dil, mantık, ayetin siyak ve sibakına daha uygun olması gibi nedenler müfessirlerin ve kıraât âlimlerinin kıraâtları Arap deyimleri açısından ele almalarını gerekli kılmıştır. Müfessirimiz Tûsî'de Arap deyimleri açısından da kıraâtlere delil teşkil eden örneklere tefsirinde yer vermektedir.

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ

“De ki, Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, aşiretiniz ...”

(Tevbe – 24)

Tûsî ayetin kıraât vecihlerini naklederken “ وعشيرتكم ” kelimesini Asım'dan Ebû Bekr'in cemi' olarak okurken, diğer kıraât imamlarının müfred olarak okuduğunu belirtmektedir.⁷²⁸ Cemi' olarak okuyanlara göre muhataplardan her biri aşirettir. Cemi'

⁷²⁶Hamze mezkûr lafızda hemzesiz vakfedip vasılda yaptığı gibi “zây”ın kesra harekesine işaret etmiştir. Gerisi hemzeyle vasletti ve vasılda hemzeyle geçildiği gibi vakfetmiştir. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 142; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 208; Palûvî, *Zübde*, s. 12; Dimyâtî, *İthaf*, I, 351.

⁷²⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, I, 155.

⁷²⁸ Ebû Bekr elifle cemi' olarak okurken, gerisi elifsiz müfred olarak okudu. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 313; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 357; Mekkî, *el-Keşf*, I, 500; Dâni, *et-Teyssir*, s. 96; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 406; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 316; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 278; Palûvî, *Zübde*, s. 65; Dimyâtî, *İthaf*, II, 8.

olarak “ وعشيراتكم ” denir. Müfred olarak okuyanlar “ العشيرة ” derler. Müellife göre aşiret cemi’ üzere olur. Ebü’l-Hasen’e göre Araplar “ العشيرة ” kelimesini “ عشيرات ” diye çoğul kullanmazlar. Ancak “ عشائر ” derler.⁷²⁹ Tûsî, Ebü’l-Hasen’i kaynak göstererek Arapların kullanımını zikretmiş ve “ وعشيراتكم ” kelimesinin cemi’ üzere olduğu yönünde tercihte bulunmuştur.

كَلَّا سَيَعْلَمُونَ * ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ

“Hayır, ilerde bilecekler. Yine hayır; ileride bilecekler.”

(Nebe – 4,5)

İbn Âmir “ كلا ستعلمون ” kavlini her iki ayette de hitap olarak “tâ” ile okumuştur. Yani onlar için söyle, anlamındadır. Geri kalanlar ise gaib olarak “yâ” ile okumuştur.⁷³⁰ Bu kıraât daha kuvvetlidir. Çünkü “ عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ” kavli zikredilmiş ve öncesinde “ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ” kavli zikredilmiştir. Bu ayetlerde “Sizler” denmemiştir. Kıraât “tâ” ile söylene de caizdir. Çünkü Araplar sözü gaibden hitaba naklederler, hitabdan da gaibe naklederler.⁷³¹

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ

“Rab’lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na dua edenleri yanından kovma”

(Enam – 52)

Tûsî’nin aktarımına göre, ayette yer alan “ بِالْغَدَاةِ ” lafzını bu ayette ve Kehf sûresinde İbn Âmir “ğayn” harfinin zammesi, “dâl” harfinin iskânı ve “dâl”den sonraki “vâv” harfini isbât ile okurken, geri kalan kıraât imamları “ğayn” ve “dâl” harflerini fetha ile “dâl”den sonraki “elif” harfini de isbât ile okumuştur.⁷³² Belhî’ye göre; İbn Âmir’in kıraâtı hatalıdır. Çünkü Araplar elif-lâm gelince “ رأيتك بالغداة ” derler, “ بالغدوة ”

⁷²⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 106.

⁷³⁰ Sadece İbn Âmir “tâ” ile okurken gerisi “yâ” ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 668; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 237.

⁷³¹ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 184.

⁷³² İbn Âmir meftuh “vâv” ile “ğayn” zamme ile okurken, gerisi “ğayn” fetha ve “dâl”den sonra elifle okudu. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 258; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 74; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 324; Mekkî, *el-Keşf*, I, 432; Dâni, *et-Teysîr*, s. 85; İbnü’l- Bâziş, *el-İknâ*, s. 397; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 251; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 258; Palûvî, *Zübde*, s. 54; Dimyâtî, *İthaf*, I, 527.

demezler. Elif-lâm takısını kelimedden çıkarttıklarında “رأيتك غدوة” derler. Fakat “vâv” harfi, “الصلاة, الزكاة, الحياة” gibi hatt-ı mushafta yazılıdır.⁷³³

وَأَنَا لَجَمِيعٍ حَازِرُونَ

“Ancak biz uyanık ve tedbirli bir topluluğuz.” (Şuara – 56)

Tûsî'nin nakline göre, ayette yer alan “حَازِرُونَ” lafzını Hulvanî hariç İbn Âmir ve Kûfeli kıraât imamları “elif” ile okurken, geri kalan kıraât imamları “elifsiz” okudular.⁷³⁴ “Elif” ile okuyanlar bunun “شرب / شارب” örneğindeki gibi “حَازِر / حَازِر” olduğunu belirtmişlerdir. Müellifin açıklamasına göre “رجل حَازِر” denilir, “حَازِرًا فِي الْوَقْتِ” denilmez. Müellife göre “zâl” harfini zamme ile okumakta caizdir. Çünkü Araplar “حَازِر / حَازِر” derler. Tıpkı “سِنِل / سائل” örneğindeki gibi. Abdullah b. Es-Sâib “حَازِرُونَ” şeklinde noktasız “dâl” ile “uyanık ve tedbirli kimseleriz” manasında okumuştur.⁷³⁵ Araplar, eğer bir kimse etine dolgun ise “رجل حَازِر” demektedir.⁷³⁶

وَالَّذَانَ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَأَذُوهُمَا

“Sizlerden zina yapanların her ikisini de kınayın” (Nisa-16)

Tûsî'nin nakline göre, İbn Kesîr “وَالَّذَانَ” şeklinde “nûn” harfinin şeddesiyle okumuştur. “هَذَان” ve “فَذَانِك” böyledir. “فَذَانِك” kelimesinin okunuşunda Ebû Amr'da İbn Kesîr'e muvafakat ederken, geriye kalanlar sâkin olarak okudular.⁷³⁷ Ebû Ali'nin açıklamasına göre; “nûn” harfini şeddeli vecihle okuyan kelimeye birleşen “yâ” harfini hafzetmiştir. Çünkü “ذَا”daki “lâm” hafzedilmiştir. “وَالَّذَانَ”deki “yâ” tesniyeden dolayı hazfolmuştur. Bunun aslı “وَالَّذِيَان” şeklindedir. Buna karşılık şeddeli okuyuşta

⁷³³ Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 63.

⁷³⁴ Hulvanî hariç İbn Âmir, Asım, Hamze, Kisaî, Halef mezkûr kelimeyi elifle okurken, gerisi elifsiz okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 471; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 166; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 470 – 471; Mekkî, *el-Keşf*, II, 151; Dâni, *et-Teysîr*, s. 134; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 436; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 517; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 335; Palûvî, *Zübde*, s. 102; Dimyâtî, *İthaf*, II, 241.

⁷³⁵ Abdullah b. es-Sâib ve Ebû Ammar'ın kıraâtı “حَازِرُونَ” şeklinde “dâl” iledir. İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 172.

⁷³⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 19.

⁷³⁷ İbn Kesîr “nûn”u şeddeyle “هَذَان” ve “فَذَانِك”, “هَاتَيْنِ” şeklinde okudular. “فَذَانِك” lafzını Ebû Amr ve Ruveys şeddeyle okunmasında muvafakat etmiştir. Gerisi tahfifle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 229; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 60; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 304; Mekkî, *el-Keşf*, I, 381; Dâni, *et-Teysîr*, s. 79; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 391; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 193 – 194; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 248; Palûvî, *Zübde*, s. 46; Dimyâtî, *İthaf*, I, 475.

Araplar “yâ” harfini söylemeksizin “ اللذ ” derler. Tesniyede de “ اللذا ” cemi’de de “ اللذو ” derler. Kadınlar için “ اللت / اللتا / اللات ” şeklinde “yâ”sız söylerler.⁷³⁸

1.8.5. Arap Şiiri

Tûsî, kıraâtlerin manasını açıklarken, kimi zaman kıraât imamlarının delillerini kullanırken kimi zaman da kıraâtle ilgili zikredilen dil âlimlerinin delillerine başvurmuş ve bunlar arasında birtakım sebeplere dayanarak tercihte bulunmuştur. Bazen doğrudan tercihte bulunduğunu söylemeden, son sözü kıraât imamlarının delil olarak sunduğu şiirlere bırakmıştır.

Arap şiirinden kıraâtlerler arasında tercihte bulunurken, ilgili kıraât vecihlerinin okunuş biçimlerini açıklamaya çalışmış ve bu okunuş biçimlerinden ortaya çıkan farklı manalara da dikkat çekmiştir. Konuyla ilgili örnekler aşağıda yer aldığı şekildedir:

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمْ نَفْسًا إِلَّا بِإِذْنِهِ

“O gün geldiği zaman Allah’ın izni olmadan kimse konuşamaz.” (Hûd – 105)

Tûsî bahse konu olan ayetin kıraât vecihleri hakkında “ يَوْمَ يَأْتِ ” kavlini Kisaî hariç Kûfeli kıraât imamları ve İbn Âmir’in “yâ”sız okuduğunu, geriye kalanların ise vakfetmeksizin vasılda “yâ” ile okuduğunu belirtmiştir. İbn Kesîr her iki durumda da (vakıfta – vasılda) “yâ”nın isbatıyla okumuştur.⁷³⁹ Ebû Ali’ye göre vasılda “yâ”yı isbat etmek açık bir kıyastır. Çünkü söz konusu ayette vasılda “yâ”nın hazfini gerektirecek bir durum yoktur. Vakıfta “yâ”yı hafzedenerler, fasılaya benzetirler. Çünkü bu “yâ” mahzuf harekeye benzer ve vakıfta harekeyi hafzettikleri gibi “yâ”yı hafzetmişlerdir. Ancak müellife göre, vakıf ve vasılda “yâ”yı isbat etmek daha güzeldir. Çünkü sesteki harekeden çoktur. Vakıfta hareke hafzedildiğinde, diğer harflerin hazfi gerekmediği

⁷³⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 44.

⁷³⁹ Nafi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisaî “يوم يأتي” şeklinde vasılda “yâ” ile okurken vakıfta hafzederek okumuştur. İbn Kesîr, Yakûb vakıfta – vasılda isbat ederek okumuştur. Geri kalan ise, “yâ”yı hafzetmiştir. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 338; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 348 – 349; Dimyâtî, *İthaf*, II, 55 – 56.

gibi “yâ”yı hafzetmek gerekmez. Hem vasıl hem de vakıfta “yâ”yı hafzedener her iki durumda da “لم يك / لا ادر” gibi hafzettiler. Bu Hüzeyl’in lehçesidir. Tıpkı şairin dediği gibi:

كفاك كفاً لا تليق درهمًا / جوادًا وأخرى تعط بالسيف الدما

İki avcun bir avuç gibidir, cömertliğinden dahi bir dirhem tutmaz. Diğer ise kılıçla kan verir.

Şiirde yer alan “تعط” kelimesindeki “yâ” hafzedilmiştir ve burada hazif gerekmez.⁷⁴⁰ Görüldüğü üzere Tûsî, Ebû Ali’yi kaynak olarak zikretmiş ve onun konu hakkındaki izahına yer vermiştir. Ebû Ali’nin mezkûr kıraâtî dil açısından inceleyip, görüşünü şiirle desteklemesi fikrini olduğu gibi yer vermesinden hareketle Tûsî’nin de bu görüşe muvafakat ettiğini söyleyebiliriz.

وَعَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ

“Haydi gel, dedi ve kapıları kapattı” (Yusuf – 23).

Tûsî’nin nakline göre, ayette yer alan “هَيْتَ” kelimesini Ebû Amr, Asım, Hamze ve Kisaî “hâ” ve “tâ”nın fethasıyla okurken, İbn Kesîr “hâ”nın fethası ve “tâ”nın zammesiyle okumuştur. Nafi’ ve İbn Âmir “hâ”nın kesrası ve “tâ”nın fethasıyla “هَيْتَ” şeklinde okumuş,⁷⁴¹ Hişam b. Âmir, İbn Âmir’den “تهيات”den hemze ile “هَيْتَ” şeklinde “hâ”nın kesrası ve “tâ” zammesiyle okuduğunu rivayet etmektedir. Ebû Amr b. el-Alâ ve Kisaî hemzeli okuyuşu reddeder ve Tarafe’nin beytini delil olarak zikreder:

ليس قومي بالأبعدين إذا / ما قال داعٍ من العشيرة هيت

Kavmim o kadar uzak kimseler değildir. Aşiretten bir çağırıcı haydi çabuk olun, dediğinde..

⁷⁴⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 397 – 398.

⁷⁴¹ Nafi’, İbn Âmir “hâ”nın kesrası ve “tâ”nın fethasıyla okumuştur. Hişam bu yerde “yâ” ve sakin hemzeyle okumuştur. Gerisi, “tâ” ve “hâ”nın fethasıyla, hemzesiz okumuştur. İbn Kesîr hariç. O “tâ”nın zammesiyle ve “hâ”nın fethasıyla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 347; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 111; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 379; Mekkî, *el-Keşf*, II, 8; Dâni, *et-Teysîr*, s. 104; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ*, s. 413; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 357 – 358; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 293 – 294; Palûvî, *Zübde*, s. 73; Dimyâtî, *İthaf*, II, 64.

Müellifin açıklamasına göre, bu şiir İbn Kesîr için de delildir. Ebû Ubeyde'ye göre “هَيْتَ لَكَ” haydi gel, anlamında olduğunu belirttikten sonra başka bir beyit ile bu kıraâte delil göstermiştir:

Bir adam Ali b. Ebî Talib hakkında şöyle demiştir:

أبلغ أمير المؤمنين أبا العراق إذا أتيتا / إن العراق و أهله سلم إليك فهيت هيتا

Müminlerin Emirine ulaştırın, Irak'ın dostuna, Bize geldiğin zaman Irak ve halkı sana boyunlarını uzatmış / teslim olmuştur. Haydi durma, gel..!

Müellifin izahına göre, müfred, tesniye, cemi', müzekker ve müennes gibi tüm durumlarda tek bir lafızla “هيت” şeklinde söylenmektedir. İbn Abbas, Hasen ve İbn Zeyd'e göre “هَيْتَ لَكَ” beri gel, anlamındadır.⁷⁴²

كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَفْرَةٌ

“Onlar sanki aslandan ürküp kaçan yaban eşekleridir.” (Müddesir – 50)

Tûsî'nin nakline göre, ayette yer alan “مُسْتَفْرَةٌ” kelimesini Nafi', İbn Âmir ve Ebû Cafer “fâ” harfinin fethasıyla okurken, geri kalan kıraât imamları “fâ”nın kesrasıyla okumuştur.⁷⁴³ Müellife göre, iki kıraâte anlamca birbirine yakındır. Çünkü “fâ”nın fethasıyla okuyanlar başkası tarafından ürkütülen, korkutulan anlamını kastederken, “fâ”nın kesrasıyla okuyanlar ürken, kaçmış anlamını kasetmektedir. Ferrâ bu manaya işaret ederek şu şiirden istişhad getirmiştir.

امسك حمارك إنه مستفر / في أثر أحمره عمدن لغرب

Eşegini iyice tut, Çünkü o ürküp, kaçmaktadır. (Şam topraklarında bir dağ olan)

Ğurrab'a doğru giden eşeklerin arkasında...⁷⁴⁴

⁷⁴² Tûsî, *et-Tibyân*, VI, 27 – 28.

⁷⁴³ Nafi', İbn Âmir, Ebû Cafer ismi meful olarak “fâ”nın fethası ile okurken gerisi, “fâ”nın kesrasıyla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 660; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 233; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 604; Mekki, *el-Keşf*, II, 348; Dâni, *et-Teysîr*, s. 176; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 478; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 734; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 393; Palûvî, *Zübde*, s. 139; Dimyâtî, *İthaf*, II, 503.

⁷⁴⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 142.

إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى

“*Hani Rabbi ona mukaddes Tuva vadisinde şöyle seslenmişti*” (Naziat – 16)

Ayette geçen “ طُوًى * اذْهَبْ ” kavlini İbn Kesîr, Ebû Amr ve Nafi’ tenvinsiz “ طوى اذهب ” şeklinde okurken diğer kıraât imamları tenvinli olarak okumuştur.⁷⁴⁵ Müellifin açıklamasına göre, tenvinli okuyanlar “ وادٍ ” kelimesinin ismi kılmıştır. Tenvinsiz okuyanlar ise “ الأرض ” ismi kılmıştır. Hasen “ طُوًى ” kelimesini “tâ” harfinin kesrasıyla okumuştur. Bu şekilde, bereket ve takdis bakımından ikilenmiş / katlanmış, ardı arkası defalarca takdis edilmiş anlamındadır. Bu anlama işaret eden Tavafe’nin şiiri ile delil getirmiştir:

أعادل اللوم في غير كنهه / علي طوى من غيك المتردد

Ey kınayıcı! Kuşkusuz beni yersiz ve boş yere kınayın. Senin gidip gelen haksızlığından ötürü bana karşı tekrarlanıp durmaktadır.

Şiirde de geçtiği üzere tekrar etmektir yani defalarca kınamaktır. “ طُوًى ” gayr-i munsariftir. Çünkü “ الوادي ”den yer / mekân ismidir. “ طاوي ”den udül edilmiş olan bir kelime olması caizdir.⁷⁴⁶

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزِيزٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ

“Yahudiler Üzeyr, Allah’ın oğludur, dediler. Hristiyanlar Mesih, Allah’ın oğludur, dediler. Daha önce inkar eden kimselerin sözlerine benziyor. Allah onları kahretsin, nasıl da haktan çevriliyorlar.” (Tevbe – 30)

Ayette yer alan “ عَزِيزٌ ” kelimesini Asım ve Kisaî ve Ebü’l-Amr’dan Abdü’l-Vâris tenvinle okurken, geri kalan tenvinsiz okumuştur.⁷⁴⁷ Kıraât imamlarından sadece

⁷⁴⁵Nafi’, İbn Kesîr, Ebû Amr “ طوى ” şeklinde tenvinsiz okurken, gerisi tenvinle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 671; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 238; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 614; Dâni, *et-Teyşir*, s. 122; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 451; Palûvî, *Zübde*, s. 141; Dimyâtî, *İthaf*, II, 516.

⁷⁴⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, X, 199.

⁷⁴⁷ Asım, Kisaî, Yakûb tenvinle okurken, geri kalan tenvinsiz okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, s. 313; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 97; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 357; Dâni, *et-Teyşir*, s. 96; Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-Kıraât*, s. 316 – 317; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 297; Dimyâtî, *İthaf*, II, 8.

Asım “يُضَاهَوُونَ” kelimesini “hemze” ile okurken, diğerleri “hemze”siz okumuştur.⁷⁴⁸ Müellife göre, “عَزِيرٌ” kelimesini tenvinsiz okuyanlar bu vecih için üç görüş olduğunu söylemişlerdir: İlki, âcemi ve marife bir kelimedir, munsarif kelime değildir. İkincisi, “ابْنُ” burada sıfattır, haberi mahzuftur ve (Üzeyr) bizim mabudumuzdur, takdirindedir. Üçüncüsü, lîn harfine benzeyen iki sâkinin bir arada bulunmasından dolayı tenvin hazfedilmiştir. Bu tıpkı şairin şu söylediklerine benzer:

فَأَلْفَيْتَهُ غَيْرَ مُسْتَعْتَبٍ / وَلَا ذَاكَرَ اللَّهِ إِلَّا قَلِيلًا

Onu pek de öyle tevbekar ve Allah'ı zikreden biri olarak bulmadım.

Bu vecih Ferra'nın sözüdür. Sibeveyh'e göre şiirdeki durum zaruret halidir.⁷⁴⁹

1.8.6. Belağat

Tûsî, dil açısından ele aldığı kıraâtlar arasında fesahat yönünden öne çıkan kıraâtları daha belîğ ve fasih olduğunu ifade ederek tercihte bulunmuştur. Örnekleri aşağıda zikredildiği şekildedir:

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ

“Şüphesiz ki münafıklar cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadır.” (Nisa – 145)

Tûsî, bahse konu olan ayetin kıraât vecihlerini zikrederken Ebû Bekr hariç Kûfeli kıraât imamlarının “الدَّرَكِ” kelimesini “râ” harfinin sükûnu ile okuduğunu, geri kalan kıraât imamlarının ise fetha ile okuduğunu nakletmektedir.⁷⁵⁰ Müellife göre, her ikisinde dilde mevcut olan kullanımdır. Söz konusu kelime “شَمْعٌ / شَمْعٌ ve نَهْرٌ / نَهْرٌ” kelimelerine benzemektedir. “Râ” harfini fetha okuyanlar cemi’ manasını vermişlerdir. Sâkin olma durumu caiz değildir. Müellife göre fetha okumak daha

⁷⁴⁸ Asım mezkûr kavli mazmum hemzeyle okurken, gerisi hemzesiz okumuştur. İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 97; Mekkî, *el-Keşf*, I, 502; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 406; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 279; Dimyâtî, *İthaf*, II, 9.

⁷⁴⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 113.

⁷⁵⁰ Asım, *Hamze*, Kisaî, Halef “râ”nın iskanıyla okurken gerisi fethayla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 239; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 65; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 310; Mekkî, *el-Keşf*, I, 401; Dâni, *et-Teysîr*, s. 81; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 393; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 218; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 253; Palûvî, *Zübde*, s. 50; Dimyâtî, *İthaf*, I, 493.

fasihtir. Çünkü Araplar “أعطني دركاً” derler.⁷⁵¹ Görüldüğü üzere Tûsî, fetha kiraâtini Arap deyimi açısından delil göstererek daha fasih bulmakta ve bu durumun ayetin manasına herhangi bir etkide bulunmadığını “her ikisi de dilde mevcut olan kullanımdır” ifadesiyle belirtmiş bulunmaktadır.

وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غُنْظَةً

“Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın) ve onlar sizde bir sertlik bulsunlar.”

(Tevbe – 123)

Tûsî'nin nakline göre, ayette yer alan “غُنْظَةً” kelimesini Asım'dan Mufaddal “ğayn” harfinin fethasıyla okurken, geriye kalan imamlar kesrayla okumuştur.⁷⁵² Ebü'l-Hasen'e göre, insanların kiraâti kesra ile olandır. Bu Arapçaya uygundur. Fethayla okunan kiraâtin dilde mevcut olduğunu bilmiyorum. Zeccâc'a göre, fetha, zamme ve kesra olmak üzere üç halde de Arapçada mevcuttur. Kesra ile olan kiraât daha fasihtir. Kesralı kiraât Hicaz lehçesinde varken, zammelisi de Temîm lehçesinde vardır.⁷⁵³ Tûsî'nin söz konusu örnekte kiraâtlere lehçe açısından tahlil ederek değerlendirdiği görülmektedir.

وَكَلِمَةً اللَّهُ هِيَ الْغَلْيَا

“Allah'ın sözü ise en yücedir.” (Tevbe – 40)

Tûsî'nin aktarımına göre ayette yer alan bu kavli, kiraât imamlarından sadece Yakûb nasb ile Allah'ın sözünü yüce kılmıştır, takdirinde okumuştur. Diğerleri ise, isti'naf (yeni bir cümle) olmak üzere ref' ile okumuştur.⁷⁵⁴ Müellife göre ikinci kiraât daha belîğdir / fasihtir.⁷⁵⁵

⁷⁵¹ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 232 – 233.

⁷⁵² Mufaddal mezkûr lafzı “ğayn”ın fethasıyla okurken, gerisi kesrayla okumuştur. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 361.

⁷⁵³ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 211.

⁷⁵⁴ Yakûb “tâ”yı nasb ile okurken, gerisi mübteda olarak ref' ile okumuştur. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 358; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 279; Palûvî, *Zübde*, s. 65; Dimyâtî, *İthaf*, II, 11.

⁷⁵⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 127.

أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبِطُّشُونَ بِهَا

“...veya onların tutacak elleri mi var?” (Araf – 195)

Tûsî'nin nakline göre, Ebû Cafer “بِطُّشُونَ” kelimesini “tâ” harfinin zammesi ile okurken, geri kalanlar, kesra ile okumuşlardır.⁷⁵⁶ Müellifin açıklamasına göre her ikisi de dilde mevcut olan kullanımdır. Ancak kesra ile okunan kıraât daha fasihtir ve kullanımı çoktur.⁷⁵⁷ Kesra ile okunan kıraâtin kullanımının çok olduğuna vurguda bulunarak tercihini kesralı kıraâttten yana yapan Tûsî, söz konusu kıraâti daha fasih bulmuştur. Ayrıca her ikisinin dilde mevcut olduğunu belirterek, manaya herhangi bir etkisinin olmadığını vurgulamaktadır.

Örneklerden anlaşılmaktadır ki Tûsî'nin belağat açısından tercihte bulunurken Arap deyimleri, lehçe, i'rab ve kullanım çokluğu gibi deliller sunmaktadır. Tûsî'ye göre, bir kıraâtin daha belîğ olması için söz konusu kriterlere sahip olması gerekmektedir.

2. Tercih Belirtmediği Kıraâtlar

Tûsî, tefsirinde kıraât ihtilaflarına yer verirken, kıraâtlar arasında çoğu zaman bir tercihte bulunmayıp, ihtilafların dil açısından uygun olduğunu veya aynı anlama gelen lehçesel söyleyişler olduğunu belirtmektedir. Bu durumda kıraât vecihleri arasında bir üstünlükte bulunmayıp, tercihi okuyucuya bırakmaktadır.

Tûsî'nin tercihte bulunmayıp, sıhhat bakımından eşit gördüğü kıraâtların örnekleri çoktur. Hatta tercihte bulunmadığı kıraât örneklerinin, tercihte bulunduğu kıraât örneklerinden daha fazla olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Konunun örnekleri aşağıda geldiği şekildedir:

⁷⁵⁶ Ebû Cafer “tâ”nın zammesiyle okurken, gerisi kesra ile okumuştur. İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 350; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 274; Palûvî, *Zübde*, s. 62; Dimyâtî, *İthaf*, I, 590.

⁷⁵⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, IV, 463.

الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ

“Onlar cimrilik eden ve insanlara cimriliği emreden kimselerdir.” (Nisa – 37)

Tûsî ilgili ayeti naklederken Hamze ve Kisaî'nin burada ve Hadîd sûresinde geçen “بِالْبُخْلِ” kelimesini “bâ” ve “ha” harflerinin fethası ile okuduklarını, geri kalanların ise “bâ” harfinin zammesiyle “ha” harfini sâkin olarak okudukları bilgisini vermektedir.⁷⁵⁸ Kıraât vecihlerini nakleden müellif, dil açısından kıraâtleri incelerken nasb edenlerin, masdar olduğunu ve “بُخْلٌ / يَبْخُلُ / بَخْلًا” kelimelerinin hepsinin bunun babları olduğunu söylemektedir. Zammeli kıraâti tercih edenler ise tecvidin aksine onun veznine hamletmişlerdir. Müellife göre her iki kıraâtte dilde mevcuttur.⁷⁵⁹

Her iki kıraâtin de dilde mevcut olduğunu söyleyen Tûsî, tercihte bulunmayıp, kıraâti dil açısından analiz etmekle yetindiği görülmektedir.

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا

“Vasiyet edenin hataya meyiletmesinden korkan kimse...” (Bakara – 182)

Tûsî bahse konu olan ayetin tefsiri hakkında İbn Kesîr, Nafi', Ebû Amr, İbn Âmir, Asım'dan Hafs'ın “مَوْصٍ” sâkin olarak okuduğunu, gerisinin şeddeyle okuduğunu nakletmektedir.⁷⁶⁰ Müellife göre, her ikisi de dilde mevcuttur ve “وَصَّى” ve “أَوْصَى” aynı anlama gelen iki farklı söyleyiştir.⁷⁶¹ Tûsî'nin kıraât ihtilaflarına yer verdikten sonra söz konusu kelimenin lehçesel farklılığa dayanan iki farklı kullanım olduğunu belirterek tercihi okuyucuya bıraktığı görülmektedir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمُزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ

“İçlerinde sadakalar konusunda sana dil uzatanlar var.” (Tevbe – 58)

⁷⁵⁸ Hamze, Kisaî, Halef “بِالْبُخْلِ” şeklinde iki fethayla okurken, gerisi “bâ”yı zamme ve “ha” yı iskanla okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 233; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 62; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 306; Mekkî, *el-Keşf*, I, 389; Dâni, *et-Teysîr*, s. 79; İbnü'l- Bâziş, *el-İknâ'*, s. 392; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 203; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 249; Palûvî, *Zübde*, s. 47; Dimyâtî, *İthaf*, I, 481.

⁷⁵⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 89.

⁷⁶⁰ Ebû Bekr, Hamze, Kisaî “وَصَّى” dan “مَوْصٍ” şeklinde okumuştur. Gerisi tahfifle “مَوْصٍ” şeklinde okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 176; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 266; Mekkî, *el-Keşf*, I, 282; Dâni, *et-Teysîr*, s. 67; İbnü'l- Bâziş, *el-İknâ'*, s. 379; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 124; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 226; Dimyâtî, *İthaf*, I, 399.

⁷⁶¹ Tûsî, *et-Tibyân*, II, 96.

Tûsî'nin aktarımına göre, Yakûb “يَلْمِزُكَ” lafzını “mîm” harfinin zammesiyle okurken, geri kalanlar kesrasıyla okumuştur.⁷⁶² Müellifin açıklamasına göre her iki kıraâtte dilde mevcut bulunmaktadır. Kıraâtler sadedinde ayetin nüzul sebebine işaret eden müellif, söz konusu ayetin münafıklardan oluşan bir grup hakkında bilgi verdiğini ve onların sadakalar konusunda Peygamber (s.a.v) dil uzattıklarını zikretmektedir. “اللمز” kelimesi yüze karşı yapılan ayıp, demektir.⁷⁶³

Tûsî bazen de kıraâtler arasında mana açısından herhangi bir fark olmadığını “معنى القراءتن واحد لا يختلف” ifadesiyle belirtmektedir:

وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

“Her kim de gönülünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir ve karşılığını verir.” (Bakara – 158)

Tûsî'nin nakline göre, Hamze ve Kisaî “ومن يطوع” şeklinde “yâ” ile “vâv” ve “tâ” harfini şeddeli, “ayn” harfini de sükûn ile okurken, geri kalanlar, mazi fiil olarak “tâ” ile okumuştur.⁷⁶⁴ Müellife göre, iki kıraâtin manasında birdir, ihtilaf edilmemiştir.⁷⁶⁵

Tûsî'nin aynı anlama gelen farklı söyleyişlerden oluşan kıraât farklılıklarını sıhhat bakımından eşit gördüğü örnekler yukarıda belirtildiği gibidir. Konuyu uzatmamak adına seçerek aldığımız bu örneklerden az bir kısmını zikrettik.

Tûsî'nin lehçesel farklılıklara ilaveten sıhhat açısından eşit gördüğü kıraâtleri ifadelendirme biçimleri de farklıdır. Kullanmış olduğu bu ifadelerin örnekleri aşağıda zikredildiği şekildedir:

سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

“O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir.” (Yunus – 18)

⁷⁶² Yakûb “mîm”in zammesiyle okurken, gerisi kesrasıyla okumuştur. İbn Haleveyh, *el-Hüccce*, s. 98; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 358; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 280; Dimyâtî, *İthaf*, II, 12.

⁷⁶³ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 144.

⁷⁶⁴ Hamze, Kisaî, Halef mezkûr kavli “yâ” ve “tâ”nın şeddesiyle okurken, gerisi “tâ” ile “tâ” tahfifile ve “ayn”ın fethiyle okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 172; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 262; Mekki, *el-Keşf*, I, 269; Dâni, *et-Teysîr*, s. 66; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 378; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 118; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 223; Dimyâtî, *İthaf*, I, 391.

⁷⁶⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, II, 39 – 41.

Bahse konu olan ayetin kıraât vecihlerini zikreden Tûsî, Asım hariç Kûfeli kıraât imamlarının “ عَمَّا تَشْرِكُونَ ” şeklinde bu sûrede, Nahl sûresinin iki yerinde ve Rûm sûresinde “te” harfiyle okuduğunu, gerisinin “yâ” ile okuduğunu nakletmektedir.⁷⁶⁶ Müellifin açıklamasına göre, “tâ” harfiyle okuyanlar kendinden önce gelen “ اَتْتَبِنُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ ” kavline bina etmişlerdir. Muhatap sigası ile “tâ” harfiyle okumuştur. “Yâ” ile okuyanlar ise, gaibden haber olarak bina etmişlerdir. Çünkü önceki ayetler bu şekilde mebnidir. Müellife göre, her iki kıraâte iyidir.⁷⁶⁷

Kıraâtlerin sıhhat açısından eşit olduğunu ifade ettiği bir diğer kelime de “حسن” kelimesidir:

الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا

“Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti, sizde zayıflık olduğunu bildi.” (Enfal – 66)

Tûsî'nin aktarımına göre, Kûfeli kıraât imamları “...إن يكن...منة... وإن يكن...” kavlini her iki yerde de “yâ” ile okurken, Basra ehli sadece ilkini “yâ” ile okuyarak buna muvafakat etmiştir.⁷⁶⁸ Müellifin izahına göre, “إن يكن” “yâ” ile okuyanlar önceki ayette yer alan “يَغْلِبُوا” kavline dayanarak bu şekilde okumuşlar ve “صَابِرَةٌ” kavline “منة” ile vafetmişlerdir. Çünkü onlar, “فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا”⁷⁶⁹ kavlinde hamlettikleri gibi manaya hamlettiler. Müellife göre her iki kıraâte güzeldir.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ Hamze, Kisaî, Halef “tâ” ile okurken, gerisi “yâ” ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 324; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 101; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 363; Mekkî, *el-Keşf*, I, 515; Dâni, *et-Teysîr*, s. 99; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 408; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 329; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 282; Palûvî, *Zübde*, s. 67; Dimyâtî, *İthaf*, II, 26.

⁷⁶⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 236.

⁷⁶⁸ İbn Kesîr, Nafi', İbn Âmir mezkûr kavli iki yerde de “tâ” ile okurken, Ebû Amr ve Yakûb ikincisini “tâ” ile okumuştur. Gerisi, ikisini de “yâ” ile okumuştur. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 519; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, s. 308 – 309; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, s. 354; Mekkî, *el-Keşf*, I, 495 – 496; Dâni, *et-Teysîr*, s. 96; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 406; Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kıraât*, s. 313; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 277; Palûvî, *Zübde*, s. 65; Dimyâtî, *İthaf*, I, 602.

⁷⁶⁹ Enam – 6/160.

⁷⁷⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 73.

Tûsî'nin kıraâtleri güzel şekilde adlandırırken “**سَانِعٌ**” kelimesini de kullandığı görülmektedir:

وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ

“*Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba (iman edin)*”

(Nisa – 136)

Tûsî'nin nakline göre, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Bekr'den Kisaî “**وَالْكِتَابِ الَّذِي**” “nûn” harfinin zammesi, hemzeli ve “zây” harfinin kesrasıyla okurken, gerisi ikisini de fetha ile okumuştur. İkisini de fetha ile okuyanlar; “*Zikr'i biz indirdik*”⁷⁷¹ ve “*Sana bu Zikr'i indirdik*”⁷⁷² ayetlerine hamlelerken, ikisini de zamme ile okuyanlar; “*İnsanlara kendilerine indirilen şeyi beyan edesin*”⁷⁷³ kavline hamletmişlerdir. Müellife göre her iki kıraâtte iyi ve güzeldir.⁷⁷⁴

⁷⁷¹ Hicr – 15/9.

⁷⁷² Nahl – 16/44.

⁷⁷³ Nahl – 16/44.

⁷⁷⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, III, 224.

SONUÇ

Kur'an kelimelerinde meydana gelen değişiklikleri konu edinen kıraât ilminin tefsir ilmiyle olan ilişkisi, Kur'an'ın anlaşılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Kıraâtlerin anlamı zenginleştirmesi ve ayetlerin yorumlanmasındaki etkisinden müfessirler de istifade etmiştir. Söz konusu bu etkiden, "ehl-i bidat" diye adlandırılan Şiâ mezhebine mensup müfessirlerin de faydalandığı görülmektedir. Bu bağlamda konuya örnek teşkil etmesi açısından Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin "et-Tibyân fî Tefsiri'l-Kur'ân" adlı tefsiri kıraâtler açısından önemlidir.

Çalışmamız sonucunda, Tûsî'den önce yazılan Şiâ tefsirlerinin Kur'an İlimleri ve kıraât ilmine yer vermeyip, ağırlıklı olarak ehl-i beytten rivayetler üzere yazıldığını, Tûsî'nin ise Usûlî ekolün etkisiyle kendinden önce kaleme alınan tefsirlerden farklı bir tarzda Kur'an'ın tefsirini yaptığını müşahede ettik. Dirayet ağırlıklı ve genelde Kur'an İlimleri, özel de kıraât ilmine yer veren Tûsî, bu yönüyle Şiâ içerisinde yeni bir metotla yazılan ilk tefsiri kaleme almıştır. Kıraât ilmine önem vererek, ayetlerde mevcut bulunan kıraât ihtilaflarını tefsirinin başından sonuna kadar vermeye gayret etmiştir.

Tûsî, kıraât vecihlerini sahih ve şâz ayrımı yaparak ele almaktadır. Müellifin bu konudaki görüşü çeşitli vesilelerle yaptığı değerlendirmeler neticesinde tespit edilmiştir. O, İbn Mücahid'in yedi imamın okuduğu rivayetlerin sahih, yedinin dışında kalanların ise şâz olduğu şeklindeki görüşüne katılmamaktadır. Müellif, bu konuda Taberî gibi bir sınırlandırmaya gitmemiş ve yedinin dışında kalan okuyuşları da sahih kabul etmiştir. Tûsî'nin, şâz kavramını ise dilbilimi ve rivayet temelinde ele aldığı görülmektedir. O bazen Basra ekolünün dil kaideleri çerçevesinde kıraâtleri tahlil etmiş ve yaygın kullanıma muhalif olan okuyuşları şâz kabul etmiştir. Bazen de rivayet merkezinde kıraâtleri ele alarak çoğunluğun okuyuşuna muhalif olan yani azınlıkta kalan okuyuşu şâz kabul etmiştir. Şâz kavramının kapsamında Taberî ile hemfikir olan Tûsî'nin sahih kavramının kapsamında Taberî'den ayrıldığı görülmektedir. O, Taberî gibi Kurrâ'nın ittifak ettiği okuyuşları sahih olarak adlandırmamış, azınlıkta kalan imamların okuyuşlarını da sahih kapsamında ele almıştır.

Tûsî'nin kıraâtleri işleyiş tarzında gerek sahabe gerekse kıraât imamlarından naklettiği kıraât vecihlerinin Sünnî kaynaklarda yer alan metotla benzerlik gösterdiği görülmektedir. O, okuyanlarına nispet ederek, kıraât vecihlerini zikretmiş ve kıraâtleri sıhhat / rivayet, mushaf imlâsı ve Arap dili açısından incelemiştir. Tûsî'nin, mezhebî düşüncesinin etkisinde kalarak zaman zaman ehl-i beyte izafe ettiği kıraât vecihlerinden bahsettiği de olmuştur. Kimi zaman kıraâtlerde tercihte bulunurken, çoğu zaman her iki kıraât vechinin de dilde mevcut olan farklı iki söyleyiş olduğunu belirtmiş ve tercihi okuyucuya bırakmıştır.

Tûsî'nin tefsirinde kıraât vecihlerini zikrederken takip ettiği usûl sistematik bir yapıya ve bir sistem bütününe sahiptir. Şîâ içerisinde ilk kez kıraât ilminin ön plana çıkartıldığı bir eserde böyle bir düzen dikkat çekmektedir. Naklettiği kıraât vecihlerini tefsiri yapılacak ayetin hemen sonrasında zikrederek kıraâtler hakkında sistemli bir şekilde bilgi vermektedir. Bu özelliği ayetlerde yer alan kıraât vecihlerini tez konumuz içerisinde yer alan başlıklar altında sınıflandırırken işimizi kolaylaştırmıştır.

Müellifimiz aynı zamanda kıraâtlerin tevcihinde, Arap dili âlimlerinden kaynaklar göstererek, onların dil ve mana açısından görüşlerine işaret etmektedir. Tûsî, Basra dil ekolüne bağlı kalarak, bu ekole mensup âlimlerin eserlerinden istifade etmiştir. O aynı zamanda dil âlimlerinin isimlerine atıfta bulunurken gelişi güzel davranmayıp, belli bir usûl ve metot çerçevesinde görüşlerini zikretmiştir. Örneğin, Ebû Ali'nin nahiv ilminde kıyas metodunu kullanarak meseleyi tartışma üslubunda ele alma özelliğini Tûsî'nin de kıraâtlerin tevcihinde kullandığını müşahade etmekteyiz. Harf ver harekede meydana gelen kıraât vecihlerinde Zeccâc'ı kaynak göstererek onun aynı harflerde meydana gelen kelimeler arasındaki etimolojik ilişki hakkında görüşlerine başvurduğu görülmektedir. Kelimelerin müfred ve cemi' olma durumlarına vurguda bulunurken Ebû Ubeyde'yi kaynak olarak zikretmiş, itikadî ve fikhî konularda da ehl-i beyt imamları ve Sünnî imamları kaynak olarak göstermektedir. O ayrıca Taberî, İbn Haleveyh, İbn Mücahid, gibi Sünnî âlimlerin düşüncelerine de eserinde müracaat etmiştir. Tûsî'nin özellikle itikadî ve fikhî konularda Şîî ve Sünnî âlimler arasında mukayesede bulunması, tefsirini kendinden önce yazılan Şîî tefsirlerden ayırt edici bir özellik kılmaktadır. Ehl-i beyt rivayetlerine

az yer veren Tûsî, kullandığı kaynaklar açısından da kendinden önce yazılan Şîî tefsirlerden ayrılmaktadır.

Müellifimiz kıraâtler arasında tercihte bulunurken, Arap dili açısından uygunluk, kıraâtin mushaf imlasına muvafık olması gibi birtakım değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ayetler arası münasebete önem vererek kıraâtleri, ayetlerin siyak ve sibakına uygunluğu açısından inceler ve mana cihetiyle en uyumlu olan kıraâtî tercih etmektedir. Ayrıca mezhebi düşüncesinin etkisinde kalarak kıraât tercihlerinde bulunduğu durumlarda olmuştur. O bunu yaparken tercihini Sünnî âlimlerin ve dil âlimlerinin görüşleriyle delillendirme yoluna gitmektedir. Şîî düşünceye mensup olan birinin ehl-i beyt imamları yerine Sünnî ve dil âlimlerini kaynak olarak zikretmesi dikkat çekici bir özelliktir. Ehl-i beyt imamlarının rivayetlerine yer verdiği durumda da söz konusu rivayetleri akıl ve mantık cihetiyle izah edip delillendirmeye çalışması, Tûsî'nin Şîâ içerisinde yeni bir tefsir geleneğinin başlatıcısı olduğunu göstermektedir. Şîâ'ya mensup âlimlerin ehl-i beyt rivayetlerini vahye eşdeğer tuttuğu hususundaki algımız, Tûsî'nin başlattığı usûlle farklı bir boyuta taşınmıştır.

Ülkemizde kıraât alanında yapılan çalışmalara bakıldığında ehl-i bidat diye adlandırılan mezheplere mensup müfessirlerin tefsirlerinde yer alan kıraâtlerin analiz edildiği çalışmalar oldukça azdır. Söz konusu müfessirlerin tefsirleri genel olarak Kur'an ilimleri, kelimî, fikhî veya dilbilimi açısından tahlil edilmektedir. Bunlar arasında kıraât ilmi açısından müstakil çalışmaların az olması, bizi bu alanda yapılacak çalışmalara ne kadar çok ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaştırmıştır.

Kur'an'ın anlaşılmasında kıraâtlerin rolü düşünüldüğünde Şîî tefsirlerini daha iyi analiz edebilmek adına tefsirlerinde yer alan kıraâtleri ayrıntılı bir şekilde incelememiz gerekmektedir. Böylece Şîî tefsirlerinin, Ehl-i sünnet tefsirleriyle ittifak ettiği noktalar veya ihtilaf ettiği hususlar daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu açıdan Şîâ'nın amelen ve itikaden kabul ettiği temel prensiplerini kıraâtler üzerinde analiz ederken Şîâ nezdindeki kıraât ilmi hakkında da önemli bilgilere ulaşmış oluruz.

BİBLİYOGRAFYA

Abbas, İhsan, *Buhus ve Dirasat fi'l-Edeb ve't-Tarih= Studies in literature criticism and history*, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2000.

Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Mücaşii (215/830), *Meani'l-Kur'ân*, (thk: Hüdâ Mahmûd Karaa), Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1411/1990.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr: Ahmed Muhammed Şakir, I – XX, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1956.

Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, (haz: Erdoğan Merçil), İstanbul, 1977.

Ali Muhammed, Ali Ode Gamidi, *Biladü'ş-Şam Kubeyle'l- Gazvi's-Sâlibi: 463- 491 / 1070- 1098*, el-Mektebetü'l-Faysaliyye, Mekke, 1984.

Al-i Kays, Kays, *el-İrâniyyûn Ve'l-Edebi'l-Arab*, Müessesetü'l-Buhus ve Tahkikat, Tahran, 1986.

Akhtar, Syed Waheed, *The Early Imamiyyah Si'ite Thinkers*, New Delhi: Ashish Publishing House, 1988.

Amir-Moezzi, Mohammad Ali, “al-Ṭūsî”, in: *Encyclopaedia of Islam, (Now Edition)*, Vol. X, Leiden, 2000, s. 175 – 176.

Aslan, Habibov, “İmâmiyye Şiâ'sının Tefsir Tarihi ve Günümüze Ulaşan En Eski Şiî Tefsirler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, cilt: VIII, S: 1, s. 207-251.

Atiyye Kâbil Nasr, *Ğâyetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*, Mektebetü'l-Haremeyn, Riyâd 1409.

Ayyâşî, Ebü'n-Nasr Muhammed b. Mes'ud (320/932), *Tefsirü'l-Ayyâşî*, (thk: Haşim Resulî Muhallatî) Mektebetü'l-İlmiyyeti'l-İslâmiyyeti, Tahrân [t.y].

Bağdatlı İsmail Paşa, Babanzâde (1338/1920), *Hediyyetü'l-Arifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Asârü'l-Musannifîn*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1951.

Bahrülulum-i Tabâtabâî, Muhammed Mehdî b. el-Murtazâ (1212/1797), *Ricâlü's-Seyyid Bahrü'l-Ulûm*, (thk: Muhammed Sâdık Bahrü'l-Ulûm, Hüseyin Bahrü'l-Ulûm), Mektebetü's-Sâdık, Tahrân, 1363.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1391/1971), *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü'l-Müfessirin*, Diyanet İşleri Reislîği, Ankara, 1960.

Cennet, Mehmet Zülfi, *Şii/Usûlî Geleneğin Kur'an Yorumu (Şerif Murtaza Örneği)*, Ankara, 2016.

Cerrahoğlu, İsmail, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Tefsir Faaliyetleri”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 1971, X, S: 110-111, s. 263-272.

Çiftci, Ali, “Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi”, *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2017, c. XXXI, S. 2, s. 131 – 180.

Dağ, Mehmet, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2007, c. VII, S. 2, s. 57-110.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman Endelüsî (444/1053), *El-Mukni fi Marifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr; Kitabü'n-Nakt*, (thk: Beşir b. Hasan el-Humeyrî), Mektebetu Nizam Ya'kubi el-Hassa, Bahreyn, 2016/1437.

_____, *et-Teysir fi'l-Kıraati's-Seb'a*, thk: Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2011.

Dâvudî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (946 / 1540), *Tabakatü'l-Müfessirîn*, thk: Ali Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, [t. y].

Demirci, Muhsin, “Ebû Abdurrahman es-Sülemî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 87.

Durmuş, İsmail, “Müberred”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 432 – 434.

Ebû Ali el-Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr (377/987), *El-Hücce fi İleli'l-Kıraâti's-Seb'*, (thk: Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Ahmed İsa Hasan el-Ma'saravî), Darü'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsenna et-Temimî el-Basrî (209/824), *Mecazü'l-Kur'ân*, (thk: Mehmed Fuat Sezgin), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1954.

Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kıraât*, (thk: Said Afganî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1435 / 2014.

Ebü'l-Ala el-Hemedanî, Ebü'l-Ala Hasen b. Ahmed b. Hasan (569/1173), *Gayetü'l-İhtisar fi Kırâati'l-Aşerati Eimmeti'l-Emsar*, thk: Eşref Muhammed Fuad Talat, Cemaatü'l-Hayriyye li't-Tahfizi'l-Kur'ani'l-Kerim, Cidde, 1994.

Ed-Dimyâtî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî el-Bennâ (1117/1705), *İthâfu Fuzalâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbaate Aşer*, (thk: Abdurrahim et-Tarhunî), Dârü'l-Hadis, Kahire 1430/2009.

Ed-Dûrî, Abdülaziz, “Bağdat”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 425 – 433.

El-Kummî, Abbas, (1359/1940), *El-Künâ ve'l-Elkâb*, Müessesetü'l-Vefa, Beyrut, 1983.

El-Mevsuatü'l-Arabiyye, Müdiri'l-Am Mes'ud Bubu, Hey'etü'l-Mevsuatü'l-Arabiyye, Dımaşk, 2003.

El-Ukberî, Ebü'l-Beka Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah, (616/1219), *İ'râbü'l-Kirâ'âti's-Şevâz*, (thk: Abdülhamîd Seyyid Muhammed Abdülhamîd), El-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, Kahire, 2003/1424.

Erünsal, İsmail E. "Dârülilim", *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 539 – 541.

Es-Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (764/1363), *El-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (thk: Ahmed Arnavûd, Türkî Mustafa), Dâru'l-İhyâ El-Türâs el-Arabî, Beyrut, 1420/2000.

Es-Seyyid, Eymen Fuad, "Fâtımiler", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 228-237.

Eş'ari, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak (324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'l-İhtilâfü'l-Musallîn*, (thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, Kahire, 1369/1950.

Fayda, Mustafa, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 314 – 318.

Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemi (207/822), *Meani'l-Kur'ân*, [t.y.], Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1403/1983.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, İzmir, 2008.

Gül, Recep Emin, *Şia Tefsirlerinde Hadis Kullanımı, El-Ayyâşî Örneği*, Ankara, 2016.

Güner, Ahmet, "Sâbûr b. Erdeşîr", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXIV, 362.

Habibov, Aslan, "İmâmiyye Şia'sının Tefsir Tarihi ve Günümüze Ulaşan En Eski Şî Tefsirler", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, VIII, S. I, s. 207 – 251.

Hasan el-Askerî, Ebû Muhammed Hasen b. Alî el-Hâdî b. Muhammed el-Cevâd et-Takî (260/874), *Et-Tefsîr Mensubu ilâ İmam Hasan el-Askerî*, (thk: Medresetü'l-İmami'l-Mehdî), Kum, 1409.

Hillî, İbnü'l-Mutahhar Cemâlüddîn el-Hasen b. Yûsuf b. Alî (726/1325), *Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikâd*, (thk: Cafer Es-Sübhanî), Müessesetü'l-İmami's-Sâdık, Kum, 1382.

Horasânî, Muhammed Vâizzâde, *Şerhu hal ve Asar-ı Şeyh Tûsî*, Danişgah-ı Meşhed, Meşhed, [t.y.].

Hudarî, Mahmûd Halîl (ö. 1401), *Ahkâmu Kiraâti'l-Kur'âni'l-Kerim*, (thk: Muhammed Talha Bilal Minyâr), Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke, 1417.

İbn Cinni, Ebü'l-Feth Osman b. Cinni el-Mevsili, (392/1001), *el-Muhteseb: fî Tebyini Vücuhi Şevâzi'l-Kiraâ ve'l-İzâhi Anha*, (thk: Muhammed Abdülkadir Atâ), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2010.

İbn Davud el-Hillî, Ebû Muhammed Takıyyüddin Hasan b. Ali, (707/1307), *Kitâbü'r-Rical*, (thk: Es-Seyyid Muhammed Sadık Al-i Bahri'l-Ulûm), Menşuratü'r-Rıza, Necef, 1972/1392.

İbn Fûrat el-Kûfî, Ebü'l-Kâsım Fûrat b. İbrâhim (takriben 310/922), *Tefsiru Fûrat el-Kûfî*, (thk: Muhammed El-Kâzım), Vizaret-i Ferheng u İrşad-i İslamî, Tahrân, 1416/1995.

İbn Galbun, Ebü'l-Hasan Tahir b. Abdülmün'im b. Ubeydullah, (399/1009), *et-Tezkire fi'l-Kiraati's-Semân*, (thk. Eymen Rüşi Süveyd), Dârü'l-Garbi'l-Arabi, Cidde, 1991.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed (852/1449), *Lisânü'l-Mîzân*, (thk: Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Haleb, 1423/2002.

İbn Haleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Haleveyh, (370/980), *El-Hücce fi'l-Kiraâti's-Seb'*, (thk: Ahmed Ferid el-Mezidî), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1428/2007.

_____, *Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedi'*, (thk: G. Bergstrasser), el-Ma'hedü'l-Almani li'l-Ebhasi's-Şarkıyye, Beyrut, 1430 / 2009.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk: İhsan Abbas, Dâru Sadır, Beyrut, 1968.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (774/1373), *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 1966.

İbn Mücahid, Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbas et-Temîmî (324/936), *El-Kitabü's-Seb'a fi'l-Kiraât*, (thk: Şevkî Dayf), Dârü'l-Maârif, Mekke, 1972.

İbn Şehrâşûb, Ebu Ca'fer Reşidüddin Muhammed b. Ali, (588/1192), *Mealimü'l-Ulema fî Fihristi Kütübi's-Şia ve esmaü'l-Musannifin Minhum Kadimen ve Hadisen*, Dârü'l-Edva, Beyrut, [t.y.].

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf (874/1469), *En-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire*, (thk: Fehim Muhammed Şeltut, Cemaleddin Eş-Şeyyâl), el-Hey'etü'l-Mısıryeti'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire, 1392/1972.

İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî (540/1145), *El-İknâ' fi'l-Kırâ'âti's-Seb'*, (thk: Ahmed Ferid el-Mezidî), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, (597/1201), *El-Muntazam fi Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, (thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, (833/1429), *En-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk: Ali Muhammed Dabba', Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, [y.y]

_____, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*, (nşr: Ali b. Muhammed Umran), Dâru Alemlî'l-Fevaid, Mekke, 1419.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (630/1233), *El-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut: Dâru Sadır, 1965.

İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdî Lidînillah Ahmed b. Yahyâ (840 / 1437), *Tabakatü'l-Mu'tezile= Die klassen der Mu'taziliten*, thk: Susanna Diwald- Wilzer, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, [t. y], el-Matbaatü'l-Katolikiyye (Imprimerie Catholique), Beyrut, 1380 / 1961.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, (385/995), *El-Fihrist*, (thk: Rıza Teceddüd), [y.y], 1971.

İlhan, Avni, "Müfid, Şeyh", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 502 – 503.

_____, "Şia'da Usulü'd-Din", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (13-15 Şubat 1993: İstanbul)*, 1993, s. 409-433.

İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı, (Editör: Hasan Onat, Sönmez Kutlu), Ankara, 2014.

İslam Tarihi El Kitabı, (Editör: Eyüp Baş), Ankara, 2012.

İşler, Emrullah, "Zeccâc", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 173 – 174.

Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul, 1972.

_____, *Sultan Melikşah*, İstanbul, 1973.

Karahan, Abdullah, "Şia'nın Dört Muteber Rical Kitabı", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2008, c. XIII, S. 3, s. 309 – 329.

Karataş, Şaban, *Şia'da ve Ehl-i Sünnet'te Kur'an Tasavvuru*, Ankara, 2013.

Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Editör: Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Maarif Vekaleti, İstanbul, 1941.

Koçak, İnci, “Ahfeş el-Evsat”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 526.

Korkmaz, Sıddık, *Şîa'nın Oluşumu, Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi*, İstanbul, 2015.

Koyuncu, Recep, “Vakf-İbtidânın Ayetlerin Anlaşılmasındaki Rolü”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2015, cilt: XV, sayı: 1, s. 163-187.

Köymen, Mehmet Altay, *Alp Arslan ve Zamanı II*, Ankara, 1983.

_____, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul, 1976.

Kûfi, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali En-Necaşi el-Esedî, (450/1058), *Ricalü'n-Necaşi: Ehadü'l-Usûli'r-Ricaliyye*, (thk: Muhammed Cevad Naini), Dârü'l-Edva, Beyrut, 1988/1408.

Kummî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim (329/941), *Tefsirü'l-Kummî*, (thk: Tayyib el-Musevi el-Cezairî), Dârü'l-Kitâbi'n-Neşr, Kum, 1367.

Kurtuluş, Rıza, “Tûs”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLI, 431 – 432.

Maşalı, Mehmet Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, Ankara, 2015.

Marcinkowski, Muhammad Ismail, Rapprochement and Fealty During the Büyids and Early Saljûgs: The Life and Times of Muhammad ibn al-Hasan al-Tûsî, *Islamic Studies* 2001, 40:2, s. 273 – 296.

Mekalih, Abdülazîz, *Kıraa fî Fikri'z-Zeydiyye ve'l-Mu'tezile*, Dârü'l-Avde, Beyrut, 1982.

Mekki b. Ebû Talib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, (437/1845), *El-İbâne an Meâni'l-Kıraât*, (thk: Abdülfettah İsmail Şelebi), Dâru Nehdati Mısır, Kahire, [t.y].

_____, *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırâ'âti's-Seb' ve İlelihâ ve Hucecihâ*, (thk: Muhyiddin Ramazan), Risâletü'l-Alemiyye, Beyrut, 2013.

Merçil, Erdoğan, “Büveyhîler”, *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 496-500.

Mevdûdî, Ebü'l-A'la (1903/1979), *Selçuklular Tarihi*, (çev: Ali Genceli), Ankara, 1971.

Mollaİbrahimoğlu, Süleyman, *Yazma Tefsir Literatürü*, İstanbul, 2007.

Mu'cemu Tabakâti'l-Mütekellimîn, (takdim ve işraf: Ca'fer es-Sübhânî), Müessesetü'l-İmâm es-Sâdık, Kum, 1424.

- Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-Mühezzeb fi'l-kıraati'l-aşr ve tevcihîha min tariki Tayyibeti'n-neşr*, Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, Kahire, 1417/1997.
- Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Musa b. Hasan (310/922), *Kitabu Fırakü's-Şîa*, (tsh: Hellmut Ritter), Matbaatü'd-Devle, İstanbul, 1931.
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şîlik ve Kolları*, İstanbul, 2011.
- _____, “Şîa”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 111 – 114.
- _____, “Tûsî, Ebû Ca'fer”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLI, 433 – 435.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit, “Ebû Ali El-Farisi” *DİA*, İstanbul, 1994, X, 88 – 90.
- _____, “Sîbeveyhi”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 130 – 134.
- Özgel, İshak, “Selçuklu Dönemi Tefsir Hareketi ve Müfessirleri”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011 Konya)*, Konya, 2013.
- Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, İstanbul, 2015.
- Palûvî, Abdülfettâh, *Zübdetü'l-İrfân*, Mektebetü'l-Hanifiyye, İstanbul, [t.y].
- Philip Khuri Hitti, Edward Corci, Cebrail Süleyman Cebbur, *Tarihü'l-Arab*, [y.y], Dârü'l-Keşşaf, 1961.
- Ragıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, (V/XI. yy ilk çeyreği), *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, (thk: Safvân Adnân Davûdî), Dârü'l-Kalem, Dımaşk, 1430/2009.
- Risaletü'l-İslâm*, Mecmû'u't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, Kahire / Mısır, 1949.
- Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi (180/796), *Kitâbu Sibeveyh*, (thk: Abdüsselam Muhammed Harun), Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1408/1988.
- Sicistanî, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. Eş'as (316/928), *Kitabü'l-Mesâhif*, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1423/2002.
- Subhi es-Salih, (1407/1986), *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1977.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *El-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk: Merkezü'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye), Medine, 1426.
- _____, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1976.

Sübki, Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi (771/1370), *Tabakâtü's-Şafiiyyeti'l-Kübra*, (thk: Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1383 / 1964.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim (548/1153), *El-Milel ve'n-Nihâl*, (thk: Ahmed Muhammed), Dârü'Sürûr, Beyrut, Lübnan, 1368 / 1948.

Şen, Ziya, *Şîa'nın Kiraatlere ve Kur'an Tarihinin Bakışı*, İstanbul, 2013.

Şerîf el-Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alemülhüda Ali b. Hüseyin (436 / 1044), *Tefsirü's-Şerîf el-Murtazâ = Nefâisü't-Te'vil*, thk: Seyyid Mücteba Ahmed el- Musevî, Müessesetü'l-Alemi li'l-Matbuat, Beyrut, 2010.

Şeşen, Ramazan, “ Selçuklular Devrindeki İlme Genel Bir Bakış ”, *III. Uluslar Arası Mevlana Kongresi, 5-6 Mayıs 2003 [Selçuk Üniversitesi]*, Konya, 2004.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923), *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an*, [t.y], Mustafa el-Babî el-Halebî, Kahire, 1373/1954.

_____, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, El-Matbaatü'l-İslâmiyye, Kahire, 1358/1939.

Tabersî, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl (548/1153), *Mecma'ü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an*, (thk: Haşim er-Resülî Mahallâfî, Fazlullah el-Yezdî et-Tabâtabâî), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1408/1988.

Temel, Nihat, *Kirâat ve Tecvîd İstilahları*, İstanbul, 2013.

Tirmizî, *El-Câmiu's-Sahîh (el- Kütübü's-Sitte ve Şurûhuha)*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1992.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, (460/1067), *Cümelü'l-Ukûd fî'l-İbâdât*, (thk: Muhammed Vaizzâde Horasanî), Matbaatu Câmiatu Meşhed, İran, 1347.

_____, *El-Fihrist*, (thk: Seyyid Muhammed Al-i Sâdik Bahrü'l-Ulûm), Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, Beyrut, 1436 / 2015.

_____, *En-Nihâye fî Mücerredi'l-Fıkh ve'l-Fetâvâ*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1980.

_____, *Ricâlü't-Tûsî (Er-Ricâl)*, (tsh: Alauddin Alemi), Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, Beyrut, 1436 / 2015.

_____, *Et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'an*, (takdim: Âgâ Büzürg-i Tahranî, thk: Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî), Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, Beyrut, 1434 / 2013.

_____, *El-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, (thk: Muhammed Rıza el-Ensârî Kummi), [y.y], Kum, 1417.

Tüccar, Zülfikar, “Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”, *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 406 – 408.

Tülücü, Süleyman, “Ma'mer b. Müsennâ”, *DİA*, İstanbul, 2003, XXVII, 551 – 552.

Tüsterî, Muhammed Takî b. Şeyh Kâzım b. Muhammed Ali b. Cafer (1320/1902), *Kâmûsü'r-Ricâl*, (nşr ve thk; Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî), Kum, 1410/1989.

Ünalın, Abdullah, *Şia'da Hadis Usûlü*, İstanbul, 2008.

Üzüm, İlyas, “Şia (Doktrin)”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 116 – 120.

Ya'kubî, İbn Vazıh Ahmed b. İshak b. Ca'fer (292/905), *Kitâbü'l-Büldân*, (Edited by A.W.T Juynboll), Leiden, 1840.

Yakût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (626/1229), *Kitâbu Mu'cemi'l-Büldân*, [t.y], Dâru Sadır, Beyrut, 1397/1977.

Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl (311/923), *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, (thk: İbrahim el-Ebyari), Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısri, Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Lübnani, 1404/1982.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Ma'rifetü'l-Kurrai'l-Kibâr Ale't-Tabakât ve'l-A'sar*, thk: Tayyar Altıkulaç, İstanbul, 1995.

_____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ: es-Siretü'n-Nebeviyye*, (thk: Beşşar Avvad Ma'ruf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1417 / 1996.

_____, *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm: 451 – 500*, (thk: Beşşar Avvad Ma'ruf), Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.

Zerkanî, Muhammed, Abdü'l-Azım, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk: Fevâz Ahmed Zemerlî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1415/1995.

Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, (794/1392), *El-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk: Ebi'l-Fazl Ed-Dimyâtî), Darü'l-Hadis, Kahire, 1427/2006.

Ziriklî, Hayreddin (1396/1976), *El-A'lâm: Kamusu Teracim*, [t.y.], Beyrut, 1980.